

B I H A R - O R S Z Á G .

ÚTIRAJZOK.

ÍRTA:
K. NAGY SÁNDOR.

Második javított és bővített kiadás.

NAGYVÁRAD,
IFJ. BERGER SÁMUEL KIADÁSA.
1884.

Előszó a második kiadáshoz.

A legmerészebb vágyak mellett sem volt jogom remélni, hogy jóakarata törekvésem oly lekötelező méltánylásban részesüljön, milyennel engem a t. olvasó közönség kegye kitüntetett, midőn alkalmat nyújtott nekem azon ritka szerencsére, hogy egy komoly irányú könyv, egy ismeretterjesztő útirajz második kiadásához írassak előszót.

Valóban felemelő tudva reám nézve, hogy a nagy Bihar-megyének, ennek a négyes-völgyes szép földnek, ennek a Magyarország kicsinyített képének, ennek a hajdani „*Bihar-ország*“-riak ismertetése oly kedvező fogadtatásra talált, hogy míg egyfelől sikerült neki a sajtó osztatlan elismerését kivívni, — másfelől a méltó aggodalmak között kiadott könyv összes példányai a megjelenés után azonnal elfogytak.

Ezen körülmény azt mutatja, hogy könyvem *hézagpótló munka*.

Nem akarom szerény leírói tehetségemnek tulajdonítani azt az érdemet, mely a t. közönség érdeklődését és rokonszenvét megnyerte: hanem tulajdonítom azt magának a tárgynak, melylyel *könyvem* foglalkozik.

Hiszen valóban oly büszke lehet Bihar-megye azokra a természeti kincsekre, szépségekre, nevezetességekre, melyekkel el van halmozva s melyekről eddig oly kevesen beszéltek! Ennek a nagy, szép Magyarországnak

nincs, de nem is lehet szebb megyéje, hol a *rezgő déli-báros rónától a kopasz sziklák jégbarlangjáig és az égbe nyúló havasok zúgó fenyveséig minden feltalálható!*

Kiben is ne volna vágy megismerni egy ily megyét, egy ily kis országot?...

És nem hasznos *útitárs*, nem jó *kalauz-e* egy oly könyv, mely mindenre felhívni kívánja az utazó figyelmét?...

Könyvemem ilyen jó *úti kalauznak* nyilvánította a sajtó elfogulatlan bírálata, habár a tárgy nagy terjedelménél fogva nem ölelhetette is fel magába az egész megyét s a megye *többi* s nem kevésbé nevezetes *részének*, és magának a történelmi múltakban oly gazdag *Nagy-Váradnak* ismertetését is *külön kötetre* voltam kénytelen fentartani.

Több oldalról nyíltan fel lettem híva, hogy *teljesen elfogyott* könyvemből rendezzek még egy *második kiadást* sajtó alá, s midőn nagyobb számú megrendeléseket is kaptam: kötelességemnek tartom a *közohajtásnak* eleget tenni.

Ezen második kiadásnál figyelembe vettem a kritika megjegyzéseit egyes részletekre, de meg azon kitüntetés is ért, hogy hazánk és megyénk több tudósa, ezek között különösebben a nagytudományu s világhírű régész: nagys. *Rómer Ferencz Flóris* és a „*Váradipüspökség történetének*”^{li} kitűnő tudós írója: főtisztelendő *Bungitay Vincze* urak — kiket szerencsénk van városunk lakói között tisztelhetni, — nagybecsű figyelmükre méltatták szerény munkámat s kegyesek voltak engem atyai jósággal felvilágosítani tévedéseimről és figyelmeztetni meg nem említett dolgokra: így ezen kiadás *jávitva* s némely érdekes tárgyakkal *bővítve* jelenik meg.

Fogadja a t. közönség jószándéku könyvemet, — melynek önzetlen *czélja Biharmegye ismertetése által a közjónak használni*, — oly barátságos indulattal, mint a mily boldogító s gazdag jutalom leend reám nézve, ha könyvem czélját éri.

Nagyváradon, 1884. május 4.

K. Nagy Sándor.

Előszó az első kiadáshoz.

Biharvármegyét, a hajdani Chazar-fejedelemséget nem hiában nevezték a régiek „*Bihar-ország*“-nak, Jászén valóságos kis *ország* volt: területe meghaladta a 200 □ mértföldet s lakóinak száma a félmilliót,¹⁾ sőt még megcsonkítása után is 10,919 □ kilométert (172 □ mértföld) és 446,777 lakost³⁾ foglal magában s így területre a *harmadik*, népesség tekintetében a *negyedik helyet* foglalja el az egyesített megyék mellett is, az *önálló megyék között pedig legelső és legnagyobb*.

Hajdan Mén-Maróth, Szent-László, Bánk-Bán, IV. László, Nagy-Lajos, Bocskay és az erdélyi fejedelmek korában, a lelkiismereti szabadság és nemzeti önállóság küzdelmeiben az egész ország szeme Biharvármegyére volt függesztve: most erre van nagy Magyarországnak legkevesebb gondja; utazók, írók, festők figyelmét egészen elkerüli, mert nem ismerik völgyeinek szépségét, hegyeinekenségét, bányáinak kincseit, barlangjainak pompáját, forrásainak gyógyerejét, romjainak múltját. Az utazók és szellemi munkások előtt ismeretlenebb, mint akár a külföld.

¹⁾ *Ebenspanger* János: Földrajz. 39. 1. *Harmas kis tükör* 1844-ük évi kiadás 101. 1. Visontay János: Földirata. 104-ük lap. Osváth Pál: Sárréti járás leírása. 9. Ballagi és Király: Magyar birodalom leírása 123.

²⁾ Szent-István korona országainak népessége. Keleti Károly, 12, lap,

De nem csoda, hiszen nincs miből megismerni. A földrajzok nagyon keveset és felületesen foglalkoznak vele, — *monographiája* nincs, csak némely részéről jelent meg ismertetés.

Ez a szomorú tapasztalat bírt engem arra, hogy megyénknek legalább némely nevezetességeire felhívjam a figyelmet, szakértőkre hagyván azoknak alaposabb vizsgálatát és leírását, s könyvet adjak ki erről a régi „*Bihar-ország^ról*, hogy rámutassak vidékeinek szépségeire, bányáira, barlangjaira, természeti nagyszerűségeire, gyógyvizeire és történelmi emlékeire, nem mellőzve egészen a népet sem.

Könyvem — mely közvetlen tapasztalaton s történelmi alapokon nyugszik — *úti kalauz* akar lenni az *utazók* részére.

Ha szerény művem képes lenne némileg felkölteni az érdeklődést megyénk iránt: az ebből származó üdvös eredmény lenne törekvésemnek legszebb jutalma.

Nagyváradon, 1883. december 25.

K. Nagy Sándor.

I. A Sárréten és sziksós vidéken.

Nagy-Kereki. Szent-László csodája. Kereki vára. Népviselet. A mezei élet. A Bocskaiak városa. A pocsjai vár. Esztárban. A konyán sós-fürdő. A sziksó. B.-Ujfalu. A csonka torony. Pogánykori arany paizs-dudor. A keresszegi régi torony.

Hegyhez szokott, sokat utazott emberek rendszeren unalmasnak tartják az *alföldi* rónaságot, s nehezen határozzák el magukat egy kis körutat tenni a síkságon. Pedig ott is van figyelemre méltó, ott is van nézni való, ott is van maradványa a múltak dicsőségének, jótékony adománya a természetnek. De a ki délibábos rónán született, imádja az a bérczeket, s mégis csak a síkra vágyik.

Nagyváradról¹⁾ északnyugati irányban kiindulva Püspökin keresztül, — hol a torony és templom külön dombokon s jó távol állanak egymástól, — Kis-Szántón át, hol a *Lányi-család* kápolna-sírboltja van — és Nagy-Szántón át — hol a pusztuló félen levő *Józsa-curia* csak mostanában kapott állandó gazdát *Péchy Gábor* személyében — alig 2 óra alatt elérjük Nagy-Kerekit, ezt a XIII-ik században már meglevő falut,²⁾ hol a falu két szélén látszó zöld jegenye sorok közül fehéren emelkedik ki a magas torony s közel hozzá a kőfallal bekerített *várkastély*.

Ha nem volna is a szabályos kis falu oly gazdagon

¹⁾ *Nagyvárad* leírását másik kötet számára tartom fenn.

²⁾ *Budai*: Magyarország Históriaja, I. 203.

beülletve fákkal, hogy messziről egyetlen kertnek látszik az egész, — ha nem volna is ott, az a *régi nádás ház*, mely szebb s kedvesebb nekünk a világ minden palotájánál: még akkor sem volna okunk megbánni, hogy meglátogattuk ezt a csendes kis falut, melyet — a néphagyomány szerint — azért neveztek el *Nagy-Kerekinek*, mert midőn a hős *Szent-László király* holttestét Váradra szállították, az itteni templom dombjára éjjeli pihenésre megállított halottas szekér *kerekei* maguktól megindultak Várad felé.¹⁾ Szent-László király halottas szekerének kerekeiről neveztetett el tehát *Kerekinek*.

Kolostor csakugyan volt itt a régi világban, mit nemcsak a „Barátér“ és „Szent-Péter oldal“ elnevezések mutatják, hanem kétségtenné teszi azon körülmény, hogy az úgynevezett „pap-tagja“ közepén egy dombon ez előtt néhány évtizeddel még a *kolostor romjainak* maradványai fennállottak s az ott talált vékony és keskeny téglák oly erősek voltak, melyeket alig lehetett összetörni. A negyvenes évek elején élt legöregebb emberek állították, hogy , ők még jól emlékeznek, midőn egészen fennállottak a *kolostor falai*, melyben hajdan a „Veres barátok“ laktak.²⁾ Egy pár dülőföldnyire e helyhez, midőn Torma Lajos tanját építtetett, ásás közben a földben régi erős kőfundamentumokra találtak, melyek nagyobb szerű épület maradványai voltak. Ezek a jelek arra mutatnak, hogy csakugyan kolostor volt itt, dehogyan kik laktak benne, bizonytalan.

Nagy-Kereki tiszta magyar lakossága 1552-ben tért át a reformált vallásra.

¹⁾ *Katona*: Historia pr. Hungariae. I. 475. *Keresztúri*: Compendiaria descriptio Episcopatus Magno-Varadiensis. II. 272.

Gaál Imre esperes iratai.

Sokkal nevezetesebb azonban Kereki *várkastélyáról*, mely a falu északkeleti szegletén van.

A sáncz-árok hídján, hol a várat körülövedző viz folyt, az épületek és kőfalak által képezett kerítés nagy kapuján keresztül beérünk a *vár* kertté alakított udvarába, melynek közepén, emelkedett helyen áll a négyszögű csinos várkastély, oszlopos előcsarnokával, kiálló vasrácsozatu ablakaival. Északi oldalán egy kerek *bástya-torony* van, mely mellett nagy négyszögű kert terül el, minden szegletén egy-egy rombadölt bástya-toronymal, melyek ezelőtt egy pár évtizeddel még magasan beszéltek a múltak dicsőségéről. A kastély kis négyszögű belső udvarán ma is látni nagy *lánczos ágyu-golyókat* Bocskai idejéből.

Ez a vár *Bocskai* fejedelem kedves kastélya volt dicsőségének tetőpontján is.

Ki építette e *várat* és mikor? azt teljes bizonyossággal meghatározni nem lehet. Némelyek állítják, hogy az *Artándyak ősi vára volt*, hol 1510-ben fényes ünnepellyel tartotta kézfogóját Hodosi Jákó Ferencz, az akkori várur Ártándy Tamás leányával Katalinnal,¹⁾ 1536-ban már fenn állott s *Ártándi* Pál lakott itt nejével Telegdi Rozinával;²⁾ — mások írják, hogy a meglevő kastély 1552-ben az *Ártándi-családé volt*,³⁾ és 1555-ben *Ártándi Kelemen* lakta a várat;⁴⁾ — mások ismét azt vélik, hogy épen maga *Bocskai* építtette.⁶⁾ Az csak bizonyos, hogy a

¹⁾ *Bunyitay Vincze*: Várad püspökség története II, 218.

²⁾ *Oscátli Pál*: Sárréti járás leírása. 522,

³⁾ *Budai*: Polgári Lexicon. I, 67.

⁴⁾ *Bunyitai*: Várad püspökség története. II, 415.

⁵⁾ *Fényes Elek*: Geographiai szótár. I, 203.

vár Bocskai idejében már fennállott mint erősség s ekkor élte fénykorát, — valamint a falu is, mely ezen időben város volt¹⁾ s az maradt még 1659-ben is.²⁾

Az 1604. évi október 15-ük napja nagyon nevezetes napja volt a *kereki várnak*, melyet inkább a természet, mint emberi kéz erősített meg.³⁾ *Bocskai*, előbb *Bihar-megye* főispánja s *várad*i kapitány, a nemzeti és vallási szabadság mozgalmának élére állván, a kassai császári főkapitány *Belgiojoso* gróf által megidéztetett a *rakamazi* táborba, — Bocskai azonban előre megtudván, hogy *Belgiojoso* vesztére tör, nem jelent meg az idézésre; ekkor *Belgiojoso* sereget küldött Bocskai *szent-jobbi* és *kereki* várai ellen, — azonban Bocskai emberei vitézül védték a nemzeti és vallási szabadságot és az Orvendi Pál várnagy által védett⁴⁾ *kereki-vár* alatt erősen megverték a császári sereget⁵⁾ s ez által biztosították a nemzeti és vallás-szabadságot s *Kerekít* országos nevezetességre emelték.

Ezen csatára visszaemlékezve, nem kerülheti ki figyelmünket az az óriási nyárfák között levő domb a Körösparton, — az a sirhalom, mely alatt nyugszik az akkori várnagy hősi bátorsága leánya, ki a *kereki vár* körülzárolásakor álruhába öltözve, kiszökött a várból az ellenséges táboron keresztül, hogy hirt adjon a *székely-hídi* táborban levő fejedelmieknek, és sikerült is neki, de midőn ismét vissza akart szökni a várba, észrevették a

1) „Kereki város“ pecsétnyomója 1605-ből.

2) *Szalárdi*. Krónikája. 364.

3) Volfg. *Bethlen*: História. VI, 125.

4) Volfg. *Bethlen*: História. VI, 134.

5) *Horváth i* Magyarország történelme. V, 8.

császáriak, utána iramodtak s minekelőtte bemeneküllietett volna a várba, itt a kapu közelében lemészárolták. A fejedelem azon helyen temettette el a hőslelkű leányt, a hol elesett, roppant sirdombot rakatott fölé, s a hálás nép ezt a leány nevérol elnevezte *JPerzsi halmának*¹¹. s így nevezi ma is.

Bocskai ezen kedves *várát* végrendeletileg unokaöcscsének *Báthory Gábornak* hagyta, — de alig volt 6 évig *Báthory* ennek birtokában, mert 1611. július 6-án *Nagy András* hajdú kapitány 10,000 hajdújával a császár zsoldjába állván, átadta ezt a császáriaknak.¹⁾

De azután ismét az erdélyi fejedelmek birtokába került a vár s ott is maradt folytonosan és ezek rendelkeztek felette.

Bethlen István kezére jutván e vár, hozományul adta azt leányával *Bethlen Katalinnal* a »híres nagy vitéz úr«²⁾ *Zólyomi Dávidnak*, a ki, midőn 1633-ban rablópusztításaiért és a fejedelemhez való hűtlenség miatt elfogatott s Kővárba el is záratott, (hol csak 18 év múlva,³⁾ halt el), a fejedelem I. Rákóczi György „*Kereki várárt* jószágostul¹ meghagyta *Zólyomi Dávidné Bethlen Katalin* birtokában, mint ennek hozományát.⁴⁾

A fejedelmek mindig gondot fordítottak ez *erősség* fentartására, úgy hogy ez 1659-ben is „derekas erősségnek és jeles várnak⁶⁾ tartatott. Sőt megkímélték ezt

¹⁾ *Horváth*: Magyarország történelme V, 109.

²⁾ *Cserei Mihály*: Históriája, 61.

³⁾ Ugyanott.

⁴⁾ *Szalárdi*: Krónikája, 91.

⁵⁾ *Czeglédi István*: Krónikája. Uj magyar muzeum: 1860. év. V. füz. 310.

maguk a törökök is, — Szejdi basa, midőn 1660-ban Debreczenből Várad felé nyomult pusztító hadával s Pocsaj várának lerontása után erre vette útját: „*Kereki várát* városával együtt pusztán hagyta.“¹⁾

Ettől kezdve elvesz a nyoma a történelemben, s nem tudunk tovább a *kereki várról*.

A múlt, század végén a *Csanády-ak* birtokába került s az utolsó birtokosa volt abból a családból Csanády Sándor, a híres hazafi és képviselő.

Jelenleg a vár és a hozzá tartozó birtok *Lakatos* János tulajdonát képezi, ki szives vendégszeretettel a régi jóvilágra emlékeztet . . .

Oda hagyjuk a *várát*, s a sánczárkon kívül önkénytelenül megállunk, hogy gyönyörködhessünk abban a felséges *viszhangban*, mely a *várkastély* falairól a falu ünnepélyes hangú harangjának lassú kongását oly felségesen adja vissza. Ez a pompás *viszhang*, melyről azt hihetnénk, hogy háromszor vissza feelve, egy végtelen űrben hal el, maga megérdemelné Kerekinek meglátogatását.

Bocskai várától nem is indulhatunk más helyre, mint *Kis-Marjába*, a *Bocskaiak városába*, a honnan vették eredetüket Bocskai ősei.

Midőn Kerekít el akarjuk hagyni, a Kis-Körös melletti „gyepen“ találjuk a falu fiatalságát, kik kijöttek ide a »gyepre“ eltölteni a szép tavaszi vasárnap délutánt. Az erős, izmos termetű, piros-pozsgás kerek arczu ifjúságot jó lélekkel szépnek lehet mondani, — a *leányok* abban a város csinosító hatása alatt készült falusi öltözetben, — a *fiúk* azzal a patyolat gyölcs bő lobogós fehér ruhával, mely fekete szűr alól apró ráncokban om-

¹⁾ *Szálárdi*: Krónikája.. 502.

lik alá, azzal az apró „pengős sarkantyus“ csizmával, azzal az ideálisan szép *darutollas* bokrétás „csárdás“ kalappal: valóban első helyet foglalnak el a legszebb, legcsinosabb népviseletek között.

És aztán nem is valami vad fiatalság ez. Egy pár fin hozzánk csatlakozik, hogy végig kíséren a délibábos mezőn, és a *szélmalom* mellett beszélnek annak hasznáról és előnyéről, — a vetések között meleg szavakkal és égő szemekkel ecsetelik a *mezei élet* boldogságát: hogy milyen jól esik az ott kinn a szabad természetben tarka szép virágok, zengő madár dalok, illatozó füvek között dolgozni egész napon, hogy milyen szép az a csillagos éj, midőn a báméskodó hold fehérbe öltöztet mindent, midőn a „gönczöl szekér,“ a „kaszás csillag,“ a „fias-tyuk“ járásából pontosan ki lehet számítani az idő állását, — milyen szép az a hasadó hajnal, melyet a tündöklő „hajnal csillag előz meg, — milyen szép az ébredő természet, a fűszálakon csillogó harmat, a bihari hegyek mögül kiemelkedő nap, — aztán a mindent vízzel felvenni látszó délibáb, — milyen szép az az alkony, midőn a munkások vidám csoportokban, a nyájuk csendesen kolompolva térnek vissza a zajtalan faluba, csak a juhász marad künn a bégető juhokkal, betereli azokat a nád „karám“-ba, aztán ajtó helyett maga leheveredik annak nyílásába kifordított lompos bundájára, előveszi „klárinét“ját s olyan szomorú nótákat fű azon, hogy az egész mező betelik fájdalomával, még a réti madarak is busán kiabálnak bele a békák és tücskök kara által kísért zenébe; a néma lovakon meg-megcsörren a „békóvas,“ maga az „esthajnal csillag“ elszomorodva halványulni kezd az öt üldöző ködben, s egyszer csak

utána hanyatlik a régen sírjába szállott napnak, — aztán megkondul a toronyban a lassan kongó harang, „húzzák a takarodott és ez elcsendesít falut és mezőt.

Míg így dicsérik nekünk a mezei élet ábrándos gyönyörét, azon vesszük észre, hogy a szép rónaságon keresztül menve a „*Dusnak-erenf*” hol hajdan a *Johanniták* szentjánosi *monostorához* tartozó falu volt,¹⁾ — balról hagyva azt a szépen befásított tanyát, hol a nagyhírű *Beöthy Ödön* töltötte napjait egészen addig, míg a szabadságharcz eltírása után ő is kényszerült elhagyni leigázott hazáját, és ezen tanyán túl Henczidát, hol kiűnő *szalma-kalapokat* készítenek — *Kis-Marjába* érünk.

„Szabad *Kis-Marja* városa“ — a mint szeretik nevezni magukat a derék, értelmes és műveltség tekintetében előrehaladt lakosok — történeti nevezetességű hely, mert az északi szélén levő *föld-váráról* némely történet írók azt állítják, hogy *itt született Bocskai István fejedelem*, — míg mások annyit mondanak, hogy csak szülei éltek és haltak itt, maga a fejedelem Kolozsvárt született, de ifjúságát nagyobb részben ő is itt töltötte, ősei kastélyában, mely kastélynak most már nincs semmi nyoma. De bár hol születelt *Bocskai*, *Kis-Marját* — melyet ősei — kik alatt némelyek a *Miczbán* családot értik — 1330-ban tettek magukévá²⁾ — nagyon szerette s fejedelem korában szabadalommal látta el, testületileg nemessé, révtől, vámtól mentessé tette s ezen adományozását következőleg indokolja 1606. évi szeptember 22-ikén

¹⁾ *Bunyitay Vincze*: A váradi püspökség története. I, 149. II. 420.

²⁾ *Gembo Dániel*; Polgári élethez való Lexicon. I, 296.

Kassán kiadott *szabadalomlevelében*¹⁾ halála előtt 3 hónappal²⁾).

„Nem kell megfélemlenünk azon helyről, azon közönségesen *Kis-Marjárnak* nevezi etett, Biharmegyében levő, rokonaink előtt igen kedves hazánkról, melyről a mi eleink, őseink, ősapáink, és nagyapáink — mivel *onnan származtak* — magukat elneveztek és hivatták és a hol az égi hajlékukba visszatértük után testüket *eltemettetek*, csendes nyugalomra tétették és emlékeiket és *sírboltjaikat felépítették* — — —“

A város lakói büszkék is erre, s- a „dicső fejedelem” *arczképét* nemcsak a városházánál, hanem a református *templomban is* nagy kegyelettel őrizik, — valamint magát a *szabadalom levelet* is és az ezt megerősítő későbbi *fejedelmi kéziratokat*, melyek nagy számmal vannak a város gazdag *levéltárában*, hol többek közt nyelvészeti szempontból van egy igen érdekes törvénykezési napló is a *16-úk század elejéről egészen magyarul Írva*.

Hogy a *Miczban* család hajdan csakugyan lakott Marjában, azt bizonyítják az ezen század elején a templom építése alkalmával a mély sírboltban talált *márvány* darabok, melyek közül egyikén tisztán olvasható »*Miczbán*“ — másikon „*Uxor*” s ezek bizonyítják, hogy ott a *Miczbán* család családi sírboltja volt. (A márvány darabok a városházánál vannak.)

Dicsézőleg lehet még felemlíteni a város szép, csinos, jó tiszta magyar fajta népéről, hogy van „*olvasó*

¹⁾ Az eredeti szabadalom levél Kis-Marja város gazdag levéltárában van.

²⁾ *Bocskai* 1696. decz. 29-én mérgezés következtébeiL-ialt meg Kassán.

körén“ kívül egy igen látogatót és kedvelt „közművelődési egylete“ hol felolvasások is gyakran tartanak s a mely egyletnek nagyszámú tagokból álló és igen szép összhanggal éneklő „dalárdája“ van, mely egy alkalommal Nagyváradon is lépett fel egy nyilvános hangversenyben és a közönség tetszését nagyon megnyerte. Pedig Kis-Marjában a „belső embereken/ a jegyzőn és doctoron kívül egy „nadrágos ember“ sincs nyári időben.

A barátságos „Bocskay utódoktól“ búcsút véve, tovább folytatjuk utunkat északnyugat felé, s egy szép kis erdőn át a szépen szabályozott medrű s Kraszna megyében, a Plopissu hegyből eredő *Berettyó folyót* érjük, melybe itt szakad bele a Kraszna megyében, a Szekercze és Kapu-Suorás hegyekből eredő *Ér vize*, — s a túl parton fekszik *Pocsaj*.

A hid túlsó végén nagy emeletes vámház van, homlokzatán ilyen feliratú kötéblával: „*Eruderibat restitutum MDCCL*“ Ezen újjáépítés alkalmával az omladékok között egy nagy *kötéblát* találtak, melyre „*Lórántfi Zsuzsánna*“ neve volt felírva. Ez emeletes ház valószínűleg előbástyáját képezte azon „*Rákóczi-vár*“-nak, melyet *I. Rákóczi György* az *Ér* és *Berettyó* összefolyásának szegletébe építtetett 1641-ben „egy nagy töltésű régi Földvár közepébe,“¹⁾ s mely a *Rákóczi családnak* mindig kedvencz tartózkodási helye volt. Itt tartotta *Rákóczy Györgyné Lórántfi Zsuzsánna* kedves rokonának *Bornemissza Annának* lakodalmát az *utolsó erdélyi fejedelemmel, Apafi Mihályal* 1653. évi június 10-ük napján.²⁾ Ezen várat *Szejdi basa* 1660. május 9-én bevette, népét felkonczolta

¹⁾ Szalárdi Krónikája. 142.

²⁾ Szalárdi Krónikája. 277.

és a várat földig lerontatta.¹⁾ *Szejdi* basa haragjának pedig az volt oka, hogy midőn Létároi Várad felé tartó seregével itt elvonult, a várbeliek seregének utócsapatát megrohanták s egy részét felkonczolták; *Szejdi* basa erre dühösen vissza fordult a vár ellen, elfoglalta azt és „erőseit a népnek mind levágatta, az asszonnépet s gyermekséget mind elrabolta, földbástyáit rútol levonatta és szélyel hányatta, a kőből mind boltozatokra épített, veres cserép hajzat a'att levő igen *gyönyörűséges fejedelmi* fris *házakat* is egész félig, ha nem alább, maga szemei előtt lehányatá, lebontatá.²⁾

Szinán váradi basa azonban belátta e két viz közötti *várnak* fontosságát és már a következő 1661-ük évben helyreállította és pedig oly gyorsasággal, hogy „naponként 3000 ember dolgozott rajta s oly *erősséggé* tette, melyhez hasonlónak egyet sem tartottak az egész magyar királyságban.³⁾

Különben ezen *Rákóczi váron* kívül még 3 vára volt Pocsajnak u. m.: Leányvár, Hosszu-zugi-vár és Hidközi-vár, melyeknek helyét ma már csak földhányás mulatja.

Pocsajtól nem sokáig kell együtt haladnunk a Berettyó folyásával, hogy elérjük *Esztárt*, melyet a *Szunyogh-család* kitűnő gazdasága és nagyhírű magyar vendégszeretete méltán emel a legkedveltebb kis faluk sorába. Ez a csinos és kényelmes úri lak sok menekültet rejtegetett a szabadságharcz elnyomása után; ez adott menhe-

¹⁾ *Budai*: Magyarország Históriaja. 11.267. *Szdlay*: Magyar ország története. V. 4t.

²⁾ *Szalárdi* Krónikája. 500.

³⁾ *Ortelius* Redivivus. 149.

lyet az 1883. június 12-én elhalt nagyváradai ref. lelkésznek, a nagy tudományú *Nagy Istvánnak* is, midőn buzgó hazafiségéért a két évi várfogságot kisz szenvedte a nagyváradai várban, a hol együtt volt elzárva *Chartis Loring Brace-seX*, a new-yorki tudós társaság elnökével, ki őt a múlt évben is meglátogatta Amerikából.

Esztár, melynek temploma nevezetes régiség, — a *nemzeti múzeumban* is ismeretes, mert határában az *50-es évek elején* egy- és kétfülű *római edényeket, kőbaltákat, kávésokét* s ehhez hasonló régiségeket találtak ásások alkalmával s a leletek egy részét felvitték a nemzeti múzeumba.

Esztárból egy negyedóra alatt elérjük megyénk egyik legjótékonyabb s nagyobb híre érdemes fürdőjét: a „*Konyári Sóstó*“-t, mely akár Nagyváradhoz akár Debreczenhez 3½ órányira esik.

A „*Konyári Sóstó*“ egészen sík földön van, hol sem hegy, sem halom nem teszi festőivé a tájat, — csak a sokszor *„agarászverseny“* terétül szolgáló rónaságon megmegjelenő rezgő *délibáb* gyönyörködteti a fürdővendégeket, s aztán a fürdő kertje és a zene nyújt szórakozást. Annál több gyógyulást talál azonban a *csuzos* és *köszvényes* beteg, kik közzül a legtöbb, ki mankón jön ide, meggyógyulva távozik innen, emlékül hagyva itt mankóját s áldva a természetet, mely e vízbe oly hatalmas gyógyító erőt adott.

A „*Konyári Sóstó*“ — mely jelenleg *Fáy Árpád* tulajdonát képezi — csak utóbbi időben fordított gondot az építkezésre, a vendégek kényelmére, fürdő és vendégszobák szaporítására.

A fürdő vidékén több kisebb-nagyobb kiterjedésű

„szikes tó“ találhatik, melyek közzül azonban csak az úgynevezett „sóstó“ használatik fürdőként. Ez a *sóstó*, mind a mellett, hogy fenekén több forrás fakad, vizének legnagyobb részét *légköri csapadékokból* nyeri. Esőzések után vize tiszta, átlátszó, színtelen, — tartós szárazság után pedig sárgás (lúg) színű, zavaros, íze *égvényes*; fürdés közben a bőrt annyira megszikositja, mintha házi szappannal mázoltatott volna be és szakértő tudósok állítása szerint *nagyobb mennyiségű sziksót tartalmaz, mint a Fertő és Polity vize.*¹⁾

Nagy baj a szenvedő emberiségre, hogy könnyebb és olcsóbb közlekedési eszközökről, nagyobb befektetésről nem gondoskodik a tulajdonos, — és hogy a fürdő oly *kevésé ismeretes*.

A *fürdőtől* búcsút véve, délnyugoti irányban, halomtalan síkságon, egy félóra alatt beérünk *Konyár* faluba, melynek erkélylyel ellátott magas tornyán és kitünően virágzó *olvasó-eyyletén* kívül nincs semmi nevezetessége.

Nem is maradunk itt soká, hanem midőn lovaink a nagy homok úzás után kipihenik magukat, tovább haladunk egyenesen déli irányban, — bizony nem kövecses utón, hanem olyan helyeken, hol a kerék néha agyig is bele halad a kétfelé váló, megint összefutó sivó homokba; néha felkapunk egy-egy kemény talajra, mely kellemes illatú szép sárga *szikfi virággal* van borítva, — majd nagy szerű forma kerek térségeket érünk, melyek messzire fehérlenek, mintha derczésliszttel volnának behintve: a legjobb *szikso* és *salétrom* ez, melyet összepernek a tulajdonosok, garmadába raknak s aztán be-

¹⁾ *Török József*: A két magyai haza első rangú gyógyvizei 157.

szállítják gyárakba, hol többek közt a puszkapor készítéshez is felhasználják. Más nemzet felgazdagodnék az ily természeti adományból, a mi kényelmes magyar népünk azonban alig veszi valami hasznát. Kár, hogy nincs a ki oktassa a *szikso* becses voltára és kiaknázásának módjára. Pedig megérdemelné ez a vidék, hol évenként — tudósok állítása szerint — 50,000 mázsa *szikso*t is lehetne előállítani, mely mellett még *gläubersó*, *salétrom*., *timsós-homok* és *timsós-vizek* sem ritkán fordulnak elő.¹⁾

Majd a közeledő nádas azt árulja el, hogy most vagyunk már igazán a *Sárréten* s egy pár óra alatt beérünk ennek fővárosába: *Berettyó-újfaluba*.

Egy mezőváros, mely az utóbbi 10 év alatt haladt három évtizedet úgy építkezési, mint társadalmi tekintetben; főutcáján több csinos magán ház, a piac végén szabadon álló nagy emeletes városháza, a város szélén a nagy gözmalom (hol a *villany világítást* is bemutatta már a nagytehetségű gépész-tulajdonos Nyíri István) — aztán a nagyszámú egyletek: városias szint kölcsönöznek neki.

Nagy veszteség a városra, hogy társadalmi életének lelkét: *Vass Jenőt*, az 1883. évi július 24-ük napja kiragadta az élők közül.

Van B.-Újfalunak egy *történelmi* emléke is a múltakból. Ez egy 2 és fél öl széles, 7—8 öl magas »*Csonka torony*,“ mely a város keleti szélén, szántó föld közepén egy dombon búsan, mogorván emelkedik. Déli oldalon 1 és fél öl magasan van egy kis boltíves keskeny ablak, mely a téglák kihullása miatt lenőtt egészen a földig s ott már félőlnyi széles nyílást képez; — a fal teteje felé

¹⁾ *Hunfalvi*: Magyar birodalom leírása. III. 675.

öl magas s felől széles ablakok vannak a torony déli és nyugoti oldalán, melyek felül oválisán mennek össze, de a felettük levő fal kiszakadván, a hézag felnyúlik egész a tetőig, — e hézagok mellett jobbról balról 3—3 (görbe cserép forma) kis bolthajtás van. A keleti oldal kiálló szegletéből azt lehet következtetni, hogy arra nyúlt a templom, — az északi oldalon leomlott bolthajtás pedig semmi kétséget nem hagy fenn az iránt, hogy ott összeköttetésben másik torony volt; itt egész nagy ajtónyílás van s felette keskeny hosszú ablak, e felett ismét másik keskeny ablak.

E torony építési ideje teljes bizonyossággal meg nem állapítható, de az kétségtelen, hogy az Árpád-királyok korszakában, a XII. vagy XIII. században épült.¹⁾ Hogy pedig hajdan prépostság volt, következik abból, hogy ma is van „Herpályi prépost “ s e czimet most Bogisits budavári plebanus viseli. A *Paulinas* barátok kolostora volt itt, mely kitetszik azon körülményből, hogy a már elpusztult másik torony homlokzatába egy homok kő volt beillesztve ezen felírással: „*Haer. Paul*“ (Haereditas Paulinorum, ez az a paulinus szerzet birtoka.)²⁾ A török világban erősségüi szolgált e kolostor, mit mutatnak a körülkerítő mély sánczok. Hogy mikor rontatott le, nem tudjuk, — állítólag a nép rontotta le, mivel sok panasza volt a kolostor lakói ellen.

A *^csonka-torony*“ közelében 1849-ük évben egy pinceszás alkalmával néhány ölnyire a földben egy *teljesen ép csontváz* mellett *barbár-korbéli arany paizs-dudort* találtak, egy felségesen szép művet, a hajdan oly szép tőkélyre emelt ötvösi művészet valódi remekét, mely a fel-

¹⁾ *Bunyitay*: Püspökség története. II. 364.

²⁾ *Osváth Pál*: Sárreți járás leírása. 257.

találó *Tardy Sándor* áldozatkészségéből a budapesti nemzeti *múzeum* egyik legbecsesebb tárgyát képezi.¹⁾ Később többféle bronz tárgyakat, ezüst és vas-gyűrűket, ismeretlen és Róbert Károly korabeli pénzeket ástak ki.²⁾ Eleietek azt igazolják, hogy e helyen már nagyon régen volt vár, vagy erősség, mely körül csaták folytak.

B.-Ujfalu határában, valami egy órányira van *Pusztá Kovácsi*, a hol az 1883. év tavaszán állíttatott fel közadakozásból s nagy ünnepélyességgel a múlt század nagy költőjének s jeles nyelvújítónak *Bessenyei Györgynek* sírjára egy díszes emlékkő....

B.-Ujfaluban felülünk a Püspök-Ladány felől jövő vonatra s keresztül robogva a Berettyón, egy jó félóra alatt elérjük *Mező-Keresztést*, ezt a jó magyar nép által lakott nagy községet, mely már a XIV-ük században ismeretes volt, és itt kiszállunk, hogy átmenjünk a nem messze levő *Körösszegre*, megnézni a *régi toronyt*.

A *Jeörösszegi csonka torony'* nagyon megérdemli az utazó és történet bűvár fáradságát. Ez egyszerűségében is imponáló nagy vastag *torony*, — mely most magtárul szolgál — a XIII-ük században épült „*keresszegi várhoz'* tartozott s 1284-ben *Lóránt* erdélyi vajda tulajdonát képezte, — szomorú történeti nevezetességre azonban az 1290. évi július 10-ük napja emelte e *várat*, midőn IV. *László király* itt saját táborában, táborának közepén, az általa annyira kedvelt kunok által megöletett.³⁾

¹⁾ Nemzeti Múzeum: Régiségtál. 22. sz. a.

²⁾ E leletek közül most is sok szép példány van a régiség kedvelő földműlajdonos Tardy Sándor birtokában.

³⁾ *Horváth*. Magyarország történelme. II. 113. *Szalay*. Magyarország története. II. 104. *Palma*: Notitia rerum Hungaricarum. I. 337. [Parricidii auctores delecti viri praecipui: Arbuz, Turtule,

I. Károly idejében (1301). és az előtt *Kopasz* nevű palatinusé (nádor-ispányé) volt a *kereszzei vár*, kitől hűtlenség miatt vétetett el.¹⁾ Hogy aztán akkor kinek adott, nem tudjuk, csak annak akadunk nyomára, hogy „Zsigmond király adományából 1401-ben a *Csáki-familia* birtokává lett.²⁾ mely már akkor „*arx antiquissima*” (igen régi vár)-nak neveztetett.³⁾ A pórlázadás alkalmával 1514-ben a Lőrincz-pap vezetése alatti tömeg megtámadta és kemény ostrom alá fogta a várat, de nem árthatott neki. Az 1658-úk évben is fenn állott még a vár, habár már ekkor mint »a Csáki urak régi elavult vára“ em] itt étik.¹⁾

A vár közelében volt egy kolostor is, mely a várral együtt szintén elpusztult, de hogy mikor, azt nem tartotta fenn az emlékezet. Most csak a 6 szögletre épült vár-torony hirdeti a múltak dicsőségét, s e torony oly erős alkotásu, hogy aljának fala 2 öl széles s oly kövekből van építve, melyeknek simaságát és épségét a felette elviharzott századok sem tudták megrontani.

A „*kereszzei torony*“ megtekintése után visszatérünk M.-Keresztesre s onnan vasúton a szép *Nagyváradra*.... et Kemenche, qui Ladislaum prope *castrum Körös-szegh* sub tentoriis agentem noctis silentio aggressi multis confodere vulneribus. X. julii. An. MCCXC.] *Katona*: *História prag. Hungariae*. I 885. [„Prope *castrum Keres-zeg* ab ipsis Cumanis, quibus adhaeserat, est miserabiliter interfectus.“⁴⁾

¹⁾ *Budai*: Polgári Lexikon. I. 492.

²⁾ *Gombos Dániel*: Polgári élethez való Lexicon. L 295.

³⁾ *Fényes Elek*: Geographiai szótár. 11. 206.

⁴⁾ *Szalárdi Krónikája*. 364.

II. Az asphalt-hegy és vidéke.

Fugyi-Vásárhely régiségei. Kis-Jenő régiségei. Mező-Telegd. A régi templom. A hegyoldalról. A sós vidék. Az asphalt völgyén. Az asphalt. *Özönvíz előtti fák*, A cigányvölgyi gyártelep. Az asphalt olajok. A felső'-dernai gyártelep. A gyár készítményei.

A nagyváradai térés nagy piaczon keresztül, a komor sárga várat jobbról hagyva, alig érjük végét annak a hosszú s nem igen díszes Kolozsvári-utcának, melyen végig fut a közuti-vasut tervezettnél szélesebb pályája> a hol aztán a kitűnő építész Rimanóczy Kálmán „*épitészeti gyártelepével*” végződik a város.

Jobbról a karcsútornyú Pecze-Szőllős, — balról a Sebes-Körös kanyargó medrén túl nagylombú füzések az egymásra hajló szép szőlőhegyek tövében, melyeknek koronáját a magas *Kálvária-kápolna* képezi fehér falival. A hegyek tőlünk távozó félkörbe indulnak, de azért nem tűnnek el messziségben, hogy folyton gyönyörködhessünk szépségükben. Jobbról a ritka cserjéseken túl erdők felett, a *Bánya-domb* emelkedik, előfokát képezvén annak a végtelen hegységnek, mely a Körös-völgyön keletre vonul s aztán Rév mellett a magas *Királyhágónál* egyesülvén a vele párhuzamosan haladó baloldali hegylánczollattal együtt beágazzák az egész Erdélyt.

A baloldali szép lejtős hegylánczolat félkörben mélyen bekanyarodik északra s aztán M.-Telegdnél tér csak

vissza az országúrhoz. Ezen félkörben két nevezetes falut találunk. Az egyik Fugyi-Vásárhely, másik Kis-Jenő. — Mindkettő *régi templomárúi* nevezetes.

F.- *Vásárhely templomának* építési idejét nem tudjuk, azonban hogy több viharzott már el felette *két századnál*, az kétségtelen. Ezt bizonyítja egyik *harangja*, 'me'yen következő körirat olvasható:

„*Fudit me Mathias Varich in Eperies, 1673* “

A szószék feletti mennyezet közepén egy *pellikán madár* van festve, s a mennyezeten ezen felírás van:

*Ezen superlátot Kovács János György fiaival istenes indulatjokból csináltatták, tiszteletes Kölesei Aliért predicatoróságában 1118.*¹¹

A templom mennyezete egyébbütt 1731-ben készült s többféle felírásokkal s bibliai idézetekkel van ellátva, melyek közzül legkorszerűbb ezen felírás:

„Mindnyájan kik szomjuhoztok, jöjjetek e vízre, és a kiknek *nincsen pénzetek*, jöjjetek és vegyetek s egyetek minden *pénz nélküli*

A fugyi-vásárhelyi templom is megérdemli tehát, hogy az utas néhány perczet áldozzon régiségének.

Nem lehet itt még említés nélkül hagyni, hogy ezen templom mellett, a pap kertjében a 70-es évek elején több, Zsigmond és Mátyás korabeli pénzeket találtak s ezek között egy I. Mátyás-féle aranypénzt, melynek előlapján következő felírás áll: „Mathias. D. G R.UNGARIE“ — hátlapján pedig ez áll:

„S. LADISLAUS, REX“ . . .

Határában az *Omlás-hegy* keleti oldalán van némi csekély nyoma egy *1323-ben* épült klastromnak, mely a

Paulinus barátoké volt s a XVI-ik század végén kezdett pusztulni.

De még jobban megérdemel egy kis kitérést *Kis-Jenő régi temploma*.

Ha nem érdekelne is bennünket az az ón-kanna, mely 1666-ban készült s 1787-ben megjavítottatott és a többi szent edény és harangok, — ha nem érdekelne is a templomban a *szószék felett* levő „*superlát*f melyet „N. Fazekas István ur istenes indulatjából a maga költséggel anno 1738“-ban készítettet, — ha nem tartanánk is érdemesnek a megtekintésre azt a *papi széket*, melyet „Istenes indulattal kis-jenei Reformata Szent Eklézsia Predicator uram számára magok költségeken Beretz György és Fazekas György uraimék Nánási uram Predicatorságában 1757. Eszt.:-ben készítettetek, — ha nem érdekelne a hosszú felírással ellátott *chorus*, mely „Istenhez és az ő házához való szeretetből“ 1830-ban készült: a *templom* maga és „*Matricula*“ nagyon megérdemlik a vizsgáldást.

A baloldali hegylánczolat szép félköre, melyben találjuk Fugyi-Vásárhelyet és Kis-Jenőt, Mezö-Telegdnél hajlik vissza az igen jó karban tartott s nagyon régi országúthoz.

Mezö-Telegd azon szomorú sorsú városok közé tartozik, melynek fényes zománczát lassanként lekoptatja az idő s hajdani nagy nevükből nem marad meg egyéb, csak az emlékezet, ha ugyan ez is megmarad. *Telegdnek* is csak a rendezetlen főutcáján levő boltok, a Gróf Haller-féle kastély, egy hajdani zárda tömör boltíveivel és komor folyosóival s a néha élénk vásárok kölcsönöznek még némi városias kinézést, de vendéglője

éppen nem arra való, hogy utasokat csaljon be vagy marasztaljon.

Pedig Telegd egykor híres város volt: azzá tette a *Telegdi-család*, valamim régi *klastroma* és *temploma*.

Telegd története már az *Árpád királyok korában* kezdődik, midőn Telegd egy tekintélyes nemzetségi birtok központját képezte, melyhez 11 község tartozott.) Itt született 1280. körül *Csanád* prépost és azután igen sok jeles ember került ki a híres *Telegdy* családból.

A *telegdi klastrom* a legrégebb időben — Pázmány állítása szerint — a *templáriusok* tulajdonához tartozott, kiknek helyébe Csanád érsek 1335-ben *Ferencz-rendi* szerzeteseket telepített, kik azt 1561-ben már elhagyták. Hogy ezen klastrom az a patak balpartján levő zárdaszerű épület, vagy a Haller-féle kastély helyén volt-e, teljes határozottsággal tudni nem lehet.

Az utazó figyelmét azonban méltán leköti az a szép csúcsíves templom, mely a reformátusok tulajdonát képezi. Ezen templomot *Telegdi István* — a II. Ulászló idejében királyi kincstárnok — építette 1507-ben, vagy utódjai építették 1550-ben.²⁾

¹⁾ *Bunyitay*: A váradi püspökség története. I. 456. *Budai*: Polgári Lexicon. III. 393.

²⁾ A templomban a volt szentély baloldalán hossza négyszögű márványkő táblán ezen felírás áll: „Hoc templum est in honorem Sancti Regis Stephani.¹ Ezen felírás alatt négy régi számjegy van, melyet *Bunyitay* 1507-nek, *liómer* 1550-nek olvas. A mit *Szabó* József a „Régészeti közleményekében (108. lapon) állít — mely engem is félrevezetett — hogy ez 1150-nek volna olvasandó, hihetetlen a számjegyek vizsgálat után.

A kolostorhoz tartozott-e e templom a régi időkben, vagy nem, arról nincsenek biztos adatok.

De bárhová tartozott s akár 1507-ben, akár 1550 ben épült is e templom, az bizonyos, hogy igen szép és nevezetes régiség.

Hajdan temetkezési helyül szolgált e templom. *Telegdi István* kir. kincstárnok vörös márványból kimetszett életnagyságu vitézi *szobra* ott látható ma is a szentély mellett s szemben vele *családi czimere*, — ide akart temetkezni e nagy férfin, sírboltot is készíttetett magának, azonban a *Dózsa-lázadás* alkalmával Csanádon kegyetlenül lemészároltat ott a jobb sorsára érdemes hazafi, ki a keresztes had kihirdetését ellenezte, s szétmarczangolt teste nem volt ide szállítható. Hanem itt lett eltemetve az 1535 ben itt született *Telegdi Miklós* pécsi püspök, 1584-ben,¹⁾ — valamint több jelesek közzé ide temetett el nagy pompával *Bocskai István fejedelem neje* Hagymási Margit is 1604-ben.²⁾

A templom alatti, századokon át bezárt sírbolt fölbontása sok becses régiséggel gazdagítaná a *múzeumot és történelmet*. . .

Búcsút véve a magyarok és magyar érzelmű románok állal lakott kis várostól, átmegyünk az izmos Sebes-Körös erős hidján s alig néhány lépésnyire találjuk *Puszta Újlakot*, ezt a jóra való református magyar községet, melynek kormos templomán a hosszú hegyes fatorony tövén sajtáságos 4 kis tornyocska van régi magyar divat jeléül.

A nádas és cserepes házak közt vezető fő-utczán

¹⁾ *Budai*: Polgári Lexicon. III. 399.

²⁾ *Wolfgangius Bethlen*: História. VI. 234.

a 24 és 25 kilometer között letérünk balra, egy kis keskeny, de kövezett úton, mely bevezet északi irányban a hegyek közé. A *hagymádfalvai ut* ez. Jobbról szántóföldek, itt ott facsoportok, távolabb a szép Körösvölgye, füzeseivel, melyek közzül faluk tűnnek elő — s háttérében a magasan emelkedő hegyekkel; balról szép szőlőhegyek; előttünk erdővel borított hármás hegy. De ez a tájkép gyakran változik. A Körösvölgy háttérben marad egymásra emelkedő hegyeivel, — jobbról balról erdős heglánczolat, mely nagy félkörben bezárni látszik utunkat; — míg a cserjés völgyeket vígan legelésző nyájak borítják, hol a sok csengettyű hangba olyan kellemesen vegyül a pásztor-furulya mélabus danája.

Már csak egyes kanyarulatoknál vethetünk futó pillanatot az elragadóan szép Körösvölgyére a cser és tölgy erdővel borított magaslatról, hol a kilátás tündért szép panorámái függönyét a kétoldali erdős heglánczolat képezi.

A vidék ismét és percenként változik, a mint felfelé haladunk. Balról magas hegy, jobbról mély völgy, melyből az óriási tölgyek és a karcsú szilfák sem érnek fel utunkig. Most egy tisztásra érve, önkénytelenül megállunk, hogy szemléljük a természet pompáját: jobbról felséges vidék, mögöttünk hosszan elnyúló völgy, melyre művészileg borulnak a sátorhegyek, látni engedvén az őket bekerítő festői heglánczolatokat; balról mély völgy, melynek utunk melletti oldalát mogyoró bokrok, túlsó oldalát szép zöld vetések borítják, — előttünk egymás fölé emelkedő s hosszan nyúló erdős halmos hegyek, melyek összeolvadnak a szintén kék fellegekkel, sőt némely csúcsoknak alatta járnak a terhes fellegek. Most

jobbról zápor által meredek fallá mosott hegy tövén haladunk, — balról cserjékkel, bokrokkal, sudár szilfákkal és lombos tölgyekkel borított völgy, — előttünk a fellegetek alatt hagyni igyekvő hegycsúcsok, büszkeségei az egymással szépségben és n gységben versengő hegylánczolatoknak, — lenn a jobboldali völgyben Kövesd, Czigányfalva kunyhó forma házai a hegy tövén két sorban végig nyúlva, melyekhez méltók azok az igénytelen kis fatornyok, szokás szerint a falu szélére építve.

Mi csak haladunk mindig északra, bokrokkal borított széles völgyön s elérjük *Bogdán-Sóvár hegyet*, (mely a lakosok által „Pitlő”-nak is neveztetik.) Egyetlen, hosszú utczából álló falu ez — mint a román faluk nagyobb része — kéménytelen házakkal, mely jelleg alól csak kevés kivétel van, s ezekhez méltó fatoronnyal; a falu 619 lakossal bir, azért egyesült aztán a végében levő Tataros és Kis-Tótfalu községekkel s együtt képeznek egy községet. Minden nevezetessége: nevében rejlik, mert *Sóvárhegynek* van írva most is, a mi minden bizonynyal *Sóvár-hegy* volt hajdan, midőn lakói még magyarok voltak s onnan vette eredetét, mert *hegyeiben só találtatott*. Ezt igazolja azon körülmény, hogy utunk mellett, midőn a falu és Tataros közt jobbra, keleti irányban letérünk s az északra tartó Gyepes mély medrén át gázolva a hegy alá beérünk, a *hagymádfalvai* uradalomhoz tartozó Varaszótanyát elhagyjuk, jobbról máig is látszik egy *betömött üreg* a hegy tövében, mely üreg az ötvenes évek elején ásatott, pincze akart lenni, azonban *ásás közben* a munkások *kősóra találtak* s a „felsőség” azonnal betiltotta a további ásást s betömte az üreget. Ezen helyhez alig egy puskalövéseire pedig

szintén abban az időben igen erős tartalmú *sós forrás*¹⁾ akadtak a pásztorok, de a „felsőbbség“ ezt tele hordatta trágyával, aztán földdel befedte és szigorúan megtiltotta annak kibontását. így lelt, megsemmisítve a *sóakna* és *sósforrás* a mi megyénkben, Bogdán-Szovárhegy mellett.

A *hagymádfalvai* útban egy kis hidat elhagyva (5 percnyi távo'ra a tanyától) jobbra térünk, be a hegyek közé s ott cserjés bokros hegyek által összeszorított keskeny völgyben egy pár perez alatt egyszerű tanyára jutunk.

Egy, nagyobbára deszkából álló ház, egy pár melléképület: ennyi az egész *^Czigány völgye*. “

Ki merné hinni, hogy ebben az erdei lakban, ebben az elhagyatott zugolyban egy *bűvész* lakik, a ki abból a hegyből, annak fekete földjéből a legfinomabb égő olajat képes előállítani s a ki rövid idő alatt világhírűvé teszi magát és megyénket, — a ki ezt a szerény kis *Czigány völgyet* versenyre kelti az óriás erejű Amerikával s bucsujáró helyévé teszi a reális csodákban gyönyörködő utazóknak?

Egy kis patakon át betérünk a tanyába, melynek deszka kapuja megnyílik előttünk.

Az *asphalt telep* egyik bérlője jön elénk. Az ismeretség nagyon hamar meg van kötve s aztán legelső dolgunk, hogy együtt felkeressük a *vegyészt*, ki most is az asphalt telepen jár, habár vasárnap van.

Czicinyvölgyön nincs templom, melynek harangja gépies imára kényszerítse a haland >t: itt csak *áldásért* könyörögnek a munkára és *hálát* adnak az áldásért; — *a munka sikere itt az ünnep*, a hegyek nyílásában alá-

¹⁾ Mayer Antal: A nagyváradai hévvezek. 73.

zugó patak fölött összehajtó erdő a templom, szép szikla falakkal, az a fekete *asphalt-réteg* az *oltár*, melyen *munkával áldoznak* az *Örök-Munkásságnak*, a madarak szolgáltadják hozzá az éneket és az olvasztó kemenczék rohogása az orgonát . . .

Egy magas ágon álló s galambduczhoz hasonló kis építmény mellett megyünk el, melyről aztán megtudjuk, hogy ez a robbanó szerek (dynamit, puskapor) tartója s azért van ily távol minden épülettől, hogy véletlen robbanás alkalmával is el legyen kerülve a szerencsétlenség, a tolvajok ellen pedig a ládába rejtett kis villanygép által van védve. Az a sodrony, mely a lakháztól kezdve rajta keresztül vonul és faoszlopok által vezetetik tovább: *telephon sodrony*, mely a lakóházat a *gyárteleppel* összeköti.

Alig érünk az első kis aknához, hol próbaátás rendeztetett, a hol csodáljuk azt a fekete *asphalt* réteget, melynek alja csak sárkeménységű s belőle itt-ott kőolaj foly ki, — midőn egy őszbevegyült, tudós arczu ur érkezik hozzánk, egyszerű munkás öltözetben.

— *Apáthy Lajos* vegyész, gyárigazgató úr — mutatja őt be kísérelünk.

Mi elmondjuk, hogy óhajtanánk az itteni *asphalt telepet* megszemlélni, — ő a legkészebb örömmel felajánlja kalauzolását.

Azután elvisz bennünket a most mivelés alatt levő legnagyobb *asphalt telephez*, hol a gyár épül s tudós magyarázatát adja az asphalt előjövételének. Annak leírásához azonban szaktudomány és terebbebb hely kellene, mint a mennyit egy rövid *útirajzban* még ily nevezetességnek is lehet szentelni.

Azért röviden s felületesen említjük meg a következőket:

Két dombforma hegyet választ szét a *Czigány-patak* völgye; — egyik hegy lehet 3—400 hold területű: ez az úgynevezett *asphalt telep*. — Ha az ember ásni kezdi a földet felülről lefelé: az 1—3 láb földagyaggal kevert *humus* után könnyebb *olajrészek* által impetrált 2—3 láb *kvarcz* és *glimmer*, aztán 1—2 láb tiszta kvarcz és glimmer rétegek, ezt követi 1—2 láb homok és itt jön a különböző (1—2 méter) vastagságú fekete *asphalt anyag*, mely 18—20% kőolajt tartalmaz; — alatta 1—2 láb *pala réteg*, melyben *őskorszakbeli fák* találhatóak, lentebb *Chamot-föld*, mely az olajat át nem ereszti, alatta száraz homok, melyen alól valószínűleg *petróleum forrás* van.

Az asphalt rétegből több eréken szivárog elő a kőolaj, mely *fekete kenőcs*, tengely kenésre igen alkalmas.

És hogy saját szemünkkel meggyőződjünk arról, hogy milyen az a fa, mely a pala-rétegben előfordul, magunk vájunk ki abból egyes darabokat egy *hosszan elnyúló fatörzs* részeiből s veszünk magunkhoz emlékül. Valóban csodálatra méltó jelenség. Egész nagy, hosszú *fatörzsek* fekszenek a *több ezer éves pala-rétegben*, épen, elporlás s rothadás nélkül, csupán a külső rész szene-sedve meg némileg a környezettől. Fák, melyeknek ledülése a *földalakulás második korszakára* esik, azon korra, midőn a Kárpátok felemelkedtek. Ki tudná biztosan meghatározni, *hány ezer év* kellett ahoz, míg a fákat környező *pala -réteg* képződött, hogy aztán megóvja ezeket az *őskori* fákat az utókor méltó csudájára. Az *őskori fák a pálma fához hasonlítanak*, az *évi gyűrűk* rajtok tisztán látszanak, míg *ágakat alig lehet felfedezni*, — ami

azt mutatja, hogy kevés águk volt. A sok sok ezer év annyi hatással volt rájuk, hogy külső kérgükből keveset lehet kiválasztani a fa törzsével, hanem a hozzá forrt palához tapad; a törzs pedig rétegekben szétbontható, csak egyes görcsöket találunk a fa *belsejében*, melyek kő módjára tördelhetők szét. Ezen *őskori-fa* oly száraz, mint a kő, — meggyújtva gyönyörű tiszta és erős lánggal ég s kőszénhez hasonló szagot terjeszt. Ezen *őskori fa minden esetre megérdemli a természettudósok figyelmét s vizsgálatát*, s arról győz meg bennünket, hogy évezredekkel ezelőtt vidékünket *pálma erdők* borították.

Megtekintjük a most épülő *gyártelepet*. Egy csak itt-ott kész gyárépületnek leírása nemcsak időelőtti, hanem szakemberre is igen nehéz lenne, azért azt meg sem kíséreljük, — csupán annyit, említünk meg, hogy ennek építkezésénél és felszerelésénél Apáthy és Abakumovits urak maguk viszik a főszerepet, maguk készítik a rajzokat s többnyire magát a tárgyat is, mert midőn olyan készítés módról van szó, mely *saját találmány* és sehol elő nem fordul, bizony a hozzá való eszközöket is maguknak kell kitervezni és többnyire előállítani is. Ezért aztán teljes lakatos, asztalos és esztergályos műhely van berendezve s ezek mellett oly *vegytani műterem*, a mely bámulatra ragadja a látogatót. Egy pár év alatt teljesen fel lesz szerelve a gyár és megkezdí működését teljes erővel s akkor meg fogja tudni az egész világ, hogy mennyi kincset rejt magában ez az elhagyatott *Bihar-on egye*.

Hogy pedig a nagy befektetéseket csakugyan megérdemli a hely, az a roppant s kitűnő anyagkészlet, azt bizonyítja a már eddig elért vegytani eredmény.

A fekete föld kazánokban vízzel felfőzetik s aztán hosszabb eljárás és bizonyos vegyi szerek alkalmazása után előáll a tiszta *kátrány*, melyből zárt kazánokban 60% ^{o^a}) vétetik ki s a mi benmarad, az a *tiszta asphalt*. Az olaj hűtön megy keresztül s a kádakba még fehéren foly le, azonban a levegőn csakhamar feketére változik: ez az úgynevezett *nyers olaj*, mely tisztább és zavarosabb. Ezen *nyers olajból* aztán vegyileg négyféle olaj készül: 1) a *könnyű olaj* (benzin, lygroin, *petroleum* és solar olaj), az ebből készült *petróleum*, (gyupontja 63 C.) sokkal szebben és tartósabban ég s erősebb világot áraszt a használatban levő petróleumoknál; 2) a *második kőolaj*, melynek gyupontja 93 — 95 C., mint a repce olaj, moderateur lámpában volna égethető, oly tiszta és erős világot terjeszt, mely *minden eddigi égő anyagok világozóságát* (a légszeszt sem véve ki) *sokkal fölülmúlja*. (Apáthy ur készített is már hozzá lámpát); — jelen állapotában finom gépekhez kenőcs olajul szolgál; 3) a *könnyebb kenőcs-olaj* és 4) a *nehezebb kenőcs-olaj*, melyek *gépolajokul* használatnak.

Ezen *kőolajok* nagyon sok előnnyel bírnak a növényolajok felett. Azért, nagyon természetes, hogy Czi-gányvölgyön az *olaj előállítására* fektetik a fősulyt.

Csakhogy lassan megy, mert mindent maguknak kell *kitalálni*, előállítani, mivel *ilyen asphalt-anyag nem jön elő az egész országban* (csupán még a szomszédos Der-nán) s így nem lehet eszköz-mintákat beszerezni, hogy a fekete földből kátrány, ebből asphalt és kőolaj kivegyithető legyen.

Czigányvölgy alig egy éve kezd megnépesülni. Öten bérelték ki — mind budapestiek — ezt az úgynevezett

asphalt-telepet a kitünően gazdálkodó *jezsuiták* által kezelt *hagymádfalvai uradalomtól* 30 évre s most a tudomány-szomj és szenvedély megfeszített szorgalmával igyekeznek, hogy mielőbb egy virágzó gyárat állítsanak oda, mely *az amerikai kőolajat rövid időn ki fogja szorítani Európából* és vi^gzásra fogja emelni Hagymádfalvának szép, de szegény vidékét s Bihart nevezetesebbé teszi mint volt Mén-Maróth korában.

Lelkünkéből kívánunk szerencsét a gyár alapítóinak és megérdemlett sikert Apáthy fáradhatlan vegyészeti kísérleteinek!....

Czigányvölgyet oda hagyva, keresztül megyünk az *asphalt hegyeken* ezeknek északi lejtőjére, *Felső-Dernára*.

Itt már egy egészen kész gyártelepet találunk, a „*Magyar asphalt részvénytársaság*”. jól berendezett gyártelepét, hol a tisztai lak, iroda, föl vigyázó, 4 munkáslakház, a műhelyek, raktárak, istállók, színek azt mutatják, hogy a gyár teljes virágzásban van, — az iskola pedig annak bizonyosága, hogy népes is a gyártelep.

Négy párhuzamos tárna van művelésben, melyeknek közép szélessége 280 centimeter, magassága 400 centimeter. A tárnákból keskeny vágányú „görpályán” szállítják a gyárba az asphaltot apró kocsikban, melyeket *kutyák húznak*.

Hogy aztán a nyers asphalt földből a földkázánokban miként olvasztják ki a *goudront*, s ebből az *olajfőző kázánokban* miként készül az *ásvány olaj*, miként főzetik a *mineral*, miként jő elő a *mastik* stb., ennek leírása szakközlönybe való. E helyen elég megemlíteni, hogy a gyár goudron, bitumen, asphalt-mineral, asphalt-lakk, ásványolaj és asphalt-masztik készítményei az 1882. évi *trieszti*

*kiállítás*on általános feltűnést keltettek, és hogy a *^felső-dernai asphalt gyártelep*“ rövid élete alatt is már 16 előkelő utcát és tért látott el Budapesten *asphalt-burkolattal*, melyről teljes megelégedéssel nyilatkoznak a szakemberek.

Ezek az asphalt-bányák valóban oly kitűnő asphaltot is tartalmaznak, mely felül haladja jóságára és szépségre az európai asphaltokat, kiaknázása pedig — alig néhány lábnyi mélyen már majdnem tisztán jövén elő — szerfelett könnyű.

Nagy kár, hogy a hazai gyártmányoktól még ma is oly nagy az okatlan félelem és tartózkodás, hogy a külföldit látatlanban is többre becsüljük, hogy oly igen előítéletesek vagyunk.

A *^felső-dernai asphalt részvénytársaság*“ *DeésyBéla* gyárigazgató vezetése alatt nemes buzgalommal törekszik, hogy gyártmányait minél szélesebb körben ismertessé tegye s az ismeretség terjedésével még nagyobb virágzásra fog jutni a *gyártelep, melyre megyénk büszke lehet*.

Virágozzék is fel

III. Az Érmelléken.

Bihar. A Földvár. A robotos világban. A XIII-úk századbeli templom régi falfestményei Síterben. A szalárdi templom. A savanyu-viz-fürdő. A hodosi templom régi falfestményei. Adorján-vár. A szent-imfei kolosíor. A templom. A szent-jobb monostora. A szent-jóbbi vár. A kólyi sárga házban. Diószeg. Az érmelléki asszu Chinában. A vinczellérképezde. A >Bátorság Cassája.“ Zólyomi vára. Székelyhid. A székelyhídi vár. Vármok és kastély M.-Petriben. Margittá.

Nagyváradot északnyugoti irányban hagyva el, az alföldi és tiszavidéki vasúton át mindjárt érjük *Püspökít*, s a mező város nyugoti végén három felé váló országutak közül mi az *északra* tétőt választjuk s ezen egy óra alatt elérjük *Bihart*.

Bihar barátságos kis tiszta magyar mezőváros, jó szőlő- és bortermő, északról délre nyúló hegy tövében, egészen síkon, — fehérre meszelt nádas, cserepes házai közül kimagasló két sugár magas fehér tornya messze ellátszik a nyugat felől elterülő, csak nádas rét s alig észrevehető apró halmok által félbeszakított termékeny *alföldi rónaságon*. Itt van az alföldi délibábos rónaság északkeleti határa, honnan kiindulva a keletfelé vonuló hegyek, kissebb-nagyobb völgyek által megszakítva húzódnak a testvér Erdélyig s azon túl be Moldvába.

A bihari templomról régebben az a hír volt elterjedve, hogy nem lehet bemeszlni belől, mert a fal min-

dig keresztül veresedik. Vajon nem valami régi *falfestményekre* lehet ezt a hirt vonatkoztatni?

Ha megkérdezzük azokat a szép, magyarfajta erős, izmos, barátságos lakosokat, szívesen eljönnek velünk a város északi részéhez alig 300 lépésnyire levő nagy földsánczhoz, a *^Földvárhoz* melynek külső kerülete 1100, belől 616 lépés, — magassága kívülről 34, belől 19 lépés, — az alap 50 lépés szélességből indul felfelé s 4 lépés szélességben végződik; van rajta 3 *kapuhely*; délről, délnyugatról és északról, — keleti részéhez van függesztve egy másik kis földvár az u. n. *Leányvár*, melynek kerülete 218 lépés s a földhányás teteje 5 öl széles; — e mellett egy 15 öl hosszú kettős *sáncz árok* nyúlik kelet felé, párhuzamosan, 2 öl távolságra egymástól; a fővár közepén egy *ó-kút* van, — a monda szerint — telve *fegyverekkel* és *ember-csontokkal*; a *Földvár* oldalát több helyen feláskálták kincskeresők, a nélkül, hogy valami eredményre jutottak volna.

A *bihari vár* építkezési idejét meghatározni nem lehet. Alig van egy-egy történelmi emlék, melynek eredetéről oly eltérő volna a tudósok véleménye, mint erről. Némelyek *mór építménynek*, mások *Mén-Maróth várának* tartják, a hol lakott a *kazárok* fejedelme s eljegyeztetett Mén-Maróth leánya Hánzár *Árpád* fiának Zoltánnak,¹⁾ ismét mások azt állítják, hogy a kunok, tatárok és oroszok ellen építettett,²⁾ vannak, kik későbbi időben épültnek vélik,³⁾ mások pedig azt tartják, hogy a *kuruczok*

¹⁾ *Dugonits* András: Szittyái történetek. 11, 53. 3.

²⁾ *liél* Mátyás: C'mpendium Hungariae Geographicum. 173.

³⁾ *Gombos* Dániel: Polgári élethez való Lexicon. 1, 288.

készítették e Földvárát Rákóczy' idejében,¹⁾ mely véleménynyel ellentétben áll azon körülmény, hogy már 1660-ban megemlékezik róla a *Krónika*, mint a *Biharnál levő Földvárról*.²⁾

Ennyi sok ellenmondás után is mi abban a nézetben vagyunk, hogy *Mén-Maróth vára nem itt volt*. Ez a hely azonban nagyon megérdemelné a szakértő ásatásokat, hogy a bizonytalanságnak vége vessék.

A jó magyar Bihartól és *Biharvárától* búcsút véve, a vár mellett jobb oldalról vezető margittai országúton folytatjuk utunkat s jobbról hagyva a szelíd s jó bortermő *bihari hegyeket*, a megyénkben nagy befolyással bíró *Ertsey-család* urilakával díszített kis *H.-K.-Kovácsin* át jó búzatermő sík szántó földek közé jutunk, mely balról a végtelenségig terülve, jobbról bekanyarodik a csatári hegytől kezdve a Rézhegyek nyugoti lejtőjéig, majdnem megkerülve a várszerűen magaslaton álló *Bitért*.

Követjük a róna bekanyarodását és egy mellék utón jobbra letérve, igyekezünk elérni azt a hegytetején ki-magasló *Síiért*, mely ha még távolabb volna is egy órajárásnyinál, mint a mennyire van: még akkor sem volna szabad a *régiség kedvelőnek* azt elkerülni.

Nem az a várszerűen az egész vidék felett uralkodni látszó XVI-úik századbeli modorban épített *kastély* az, mely az utast ide vonja. Hiszen ez nem olyan régi s nem valami különös építmény, — talán meg sem említenénk, ha a nép, a jobbágyság felszabadulásának eszméje nem volna hozzá fűződve. A m. tudományos Aca-

¹⁾ *Horváth*; Magyarország történelme. VI, 328.

²⁾ *Szalárdi*: Krónikája 522.

demia megalakítása körül érdemeket szerzett gróf *Vay Ábrahám* volt 1848-ban a siteri uradalom földes ura.¹⁾ a ki magaslelkülete mellett is csakúgy felhasználta a jobbágyok ingyen munkáját, mint a többi földesurak, s azon a szép helyen megkezdte a kastély építését, természetesen a jobbágyok *ingyen robotjával*. Még csak *félíg* volt készen a kastély: midőn felviradt a *népjog*, a *nép-szabadság* napja, a nemzet milliói felszabadultak a *rab-szolgaság* lánczaiból, a jobbágyoknak is megadatott az *emberi-jog*, eltöröltetett az *ingyen kényszer munka*: a robot.²⁾ Gróf Vay Ábrahám jobbágyai sem tartoztak tovább *ingyen* építeni kastélyt s az építés félben maradt. Bizony, a kastély *másik fele* része már épen úgy pénzért épült, mint mai világban hogy senkinek sem építenek ingyen. Erről lehetne nevezetes csak ez a kastély, mely később a gróf Zichy-ek birtokába került s ma *Farkas* Lajosé, ki a község és egyház, különösen a népmivelő lésének előmozdítása, az »Olvasó-kör« fentartása iránt nem csekély áldozatokat hozván, méltán áll közszeretben a nép előtt.

Nem is az a messze kilátszó nagy kőajtos pincze teszi nevezetessé Sítért, melynek a homlokzatában levő *kőtáblán* következő felirat áll: »Bacho, Laetitia. Batri. Cellám. Hanc. Vinariam Dicat. Illustris. Familiae. CC. *Csáky* Curante, Comite, Emanuele *Csáky* Comunicum. Dominorum Direct ore Anno, Domini MDCCXCV.« . . . . Tehát e pinczét a Csáky-család építtette 1795-ben.

¹⁾ Dr. *Romer* Ferencz Flóris: *Régi falképek Magyarországn.* 136. lap.

²⁾ A jobbágyok felszabadítását az 1848. évi IX. törvény-czikk mondja ki.

Hanem nevezetessé teszi Sitert. az a kastély közepében emelkedő *régi templom*, mely már a múlt század végén is nevezetességgel bírt,¹⁾ melynek hajója ugyan 1750. táján toldatott ki, de szentélye több már félezredévesnél.

Ha nem osztozunk is a múlt század azon felfogásában, hogy ez a templom *régi pogány templom* volt s hogy a múlt században az ajtó mellett látott márvány köre »a Thammus és annak a szerint való siratása volt lerajzolva/ hogy tehát ez *Vénus temploma* lett volna s a falu is Venus egyik egyik nevéből (Citherea) vette volna nevét, — a mint azt a múlt század egyik tekintélyes tudósa²⁾ állítja: de hogy a templom a XIII-ük században építettett, az kétségtelen a benne a mésztéglák lefejtése után talált nagyszerű *falképekről*.

Azonban nem is az építésének ideje teszi nevezetessé e templomot, melynek oltárhelyére karzat állított s az e mellett levő két csinos góth ablak berakatkván, helyére egy kerek lyuk töretett: hanem nevezetessé teszi e templomot a benne levő *falképek*, melyek a templomnak napkelet felőli végén, a régi boltozatos gömbölyű végű részében, tehát a régi szentélyben, földszinttől kezdve a boltozat tetőzetéig vannak.

A nagytudományú *Soltész Imre* az 1848-ük évben Siterben járván, véletlenül a templom karzatában a falon *mész alatt lappangó képet* fedezett fel. Mihelyt visszament Debreczenbe, azonnal közölte ezen felfedezését a

¹⁾ Rómer Ferencz Flóris: *Régi falképek Magyarországon*. 137.1.

²⁾ Hunyadi Ferencz: *Keresztyén Archivarius*. 1. kötet.

³⁾ Mint debreczeni lelkész halt meg 1882-ben.

már akkor nagyhírű tudós debreczeni tanár *Lugossy Józseffel*, a ki még ezen év július havában kiment a helyszínére Siterbe s nagy óvatossággal hozzá kezdett a templom belső falán a mészréteg lefejtéséhez és „a több mint.. *lutromszázados burok* alól egész sora bontakozott ki a vallástisztítás előtti ügyes ecsetű, *eleven színezetű képeknek*“^{2).} A képek részint *bibliai*, részint *legendás* tárgyuak. Ott van a bibliai *gazdag* és *Lázár* története 3 képen: egyik a vendégség, második Lázár lelkének az Ábrahám kebelébe vitele, a harmadik a gazdag családja a pokolban. Ott van a bethlemi istálló, melynek jászola mellett áll a három szent király, tisztességet tevén a megszületett idvezítőnek. Ott van egy *részbika*, mely alá tüzelve kínozzák a vértanukat. Ott van több *vértanú* kínszenvedése, melyek közül egyik alatt „*Bacchus*“ név olvasható. Ott van a *Krisztus* keresztfán való kínszenvedése. Ezen képek „kivitelüknél, színezetüknél, úgy a közöltök mutatkozó latin versek betűalakjánál fogva“ a *XIV-űk századbelleknek* tartatnak, — míg a volt oltárhely előfalazatának homlokán „*Mihály főangyalnak a sárkánynyali harcsa*“ a XIII-űk században készült.³⁾

Valóban — a különben is *kitűnő szelíd gesztenyét termelő* Siter nagyon megérdemli a meglátogatást, hol akár a tudós lelkész *Sóra Ferencz*, akár *Farkas Lajos* vendégszeretete egész kényelmet biztosítanak az utazó számára.

A nevezetes Siterből visszatérünk a szalárdi útra és nem sokára elérjük *Szalárdot*, a hol született az 1662-iki

¹⁾ Meghalt Debreczenben 1884. évi márczius 7-ikén.

²⁾ *Academiai értesítő* 1849. évi 11. köt. 43. lap.

³⁾ *Rómer Ferencz Flóris: Régi jelképek Magyarországon*, 136.1.

krónikairó *Szalárdi János*, abban az időben Váradi Világi Kanonok,¹⁾ kinek szülei még 1636-ban Szalárdon éltek, mert azt írja magáról: » *Szalárdi János*, ki akkor a fejedelemnek (I. Rákóczi Györgynek) leveleire gondviselő s belső titkos deákja vala, azon hajnalban, 7. Oktobris indulván Barátkáról *szülei látogatására* ugyan *Szalárdra*, Élesdtől a lakság nevű sűrű oláh falukkal ültetett hoszszu völgyön tartott Szent-Jóbb és Adorján felé.²⁾ Ez a kis vásáros falu végig nyúlik a Berettyó balpartján, — temploma és a fák közé rejtett *Csernovics-kastély* külön is megérdemlik a megállást.

A *szalárdi templom* régészeti szempontból igen érdekes. Most a reformátusoké, azonban hogy hajdan a római katolikusok tulajdonát képezte, azt belső szerkezete bizonyítja. A templom a *Franciscánusoknak a XIII. században épült kolostorához tartozott,*³⁾ kik 1556-ban szállították el innen legbecsesebb egyházi felszerelvényeket az ecsedi várba.

A nagy és tágas templom alatt befalazott *sírbolt* van, melyben nem rég elhalt öreg emberek még voltak lenn s ott nagy *hoszszú szegletes köveket* láttak, hihetőleg kőkoporsó, vagy ravatal maradványait. A templom ablakai csúcsívesek, keskenyek és hoszszuk, — északi oldalán egy sincs, hanem e helyett vízszintes fekvésben több kiálló kőoszlopok láthatók. A torony a templom hátulsó részéhez *oldalvást* van építve, hová ezelőtt sekrestye volt ragasztva. Az egész igen szilárdul van építve, öntött vasakból kiinduló kővezetettel erősítve a bolthajtás. — A

¹⁾ *Budai*: Magyarország Históriája. II, 272.

²⁾ *Szalárdi*: Krónikája, 119.

³⁾ *Bunyitay*: Nagyváradi püspökség. I, 176.

templomban van felakasztva egy fatábla, mely 1802-ben készítettet s melyen a felírás következőleg kezdődik: „E szent templom 1660-úk esztendőben, Szeldi basa rabló futásakor tűz által felégettetett. 1719-ben a kis templomnak fedele és menyezete újra megkészítettet/ Ezután még el van számlálva, hogy a templom teteje mikor és kik által ujittatott, egészen „a folyó 1802-ük<< évig. Ezen felírás is igazolja, hogy a templom 1000 előtt már fenn állott, s így érdekes régiség....

Nevezetessége volt Szalárdnak a y, *Savanyu-viz fürdő*“

A falutól északkeletre egy negyed órányira az erdő szélén volt egy fürdő, az úgynevezett „*Savanyu-viz*,“ hová abban a veszedelmes choleras idöben, 1831-ben is nagy számmal sereglettek a gyógyulást keresö betegek,¹⁾ s aztán késöbben is sokan; úgy, hogy leghíresebb statisticusunk Fényes Elek azt írja róla, hogy „távol vidékekröl is erősen látogattatik,³⁾ 1857-röl pedig, hogy „élénken látogatott savanyu-viz és fürdő-intézet³⁾ még 1870-ben is írják Szalárdról, hogy „ásványvizéröl és fürdőjéröl ismeretes⁴⁾ sőt 1877-ben is az állittatik, hogy „jeles savanyu-viz forrása és csinos fürdője van⁶⁾ A víz két főforrásból csergedezett: az első a fürdő- és vendégházaknál, a másik — melyből üvegeket és hordókat szoktak megtölteni, hogy messze vidékre vigyék — néhány száz lépésnyire ettöl.

¹⁾ Nagy István p.-tamási pap levele fiához 1831-böl. Eredetije nálam.

²⁾ Fényes Elek: Geographiai szótár. II, 58.

³⁾ Fényes Elek: Statistica. 329.

⁴⁾ Visontai János: Földirat. 105.

⁵⁾ Ballagi Károly és Király P.: Magyar birodalom leírása. 25,

A víz gyógyhatását kitűnőnek állították tekintélyes orvosok és betegek. Vidéke is kellemes, közelében erdő, előtte a távolban a Rézhegyek magas félköre, azokig termékeny síkság, — mögötte a Berettyó kanyargó folyásán túl kis dombon *Adorján-vár* kopasz romjai, melynek háttérét az *érmelléki* hegyek délkeleti oldalába épített Szent-Imre képezi.... Most azonban a jótékony *fürdő* rombadölvé, forrása beomolva s helyén utszéli korcsma, néhány rozszant épülete. A természet megbecsülhetetlen adománya eltemetve az emberi gondatlanság bűne alá s a szenvedő emberiség megfosztva attól! Szomorú dolog ez I

A „szalárdi savanyú-wz“ ma már csak hírben él. Talán akad majd annak a helynek egy olyan gazdája, ki a mindennapiasság üzleti szelleme helyeit át lesz hatva az emberiség boldogításától s az helyre fogja állítani a jótékony fürdőt és fel fog virágozni az elhagyatott „*Szalárdi savanyú-viz....*«

Ebben a reményben térünk vissza a faluba és míg a lovak pihennek, átfutunk a szomszéd Hódosra, megnézni annak régiségeit.

Szalárdhoz alig van messzebb egy negyedórái járásnál a Berettyó balpartján egy széles, vizesnek látszó talajú helyen a kis *Hodos*, melyet megkülönböztetésül a M.-Telegd mellett levő, ma már csak egyetlen korcsmából álló hajdani »Hodos' falutól, *Jákó-Hodosnak* hívnak.

Hódosnak nem unalmas keretet szolgáltat ugyan a Berettyón túl nem messze nyugotról keletre húzódó hegylánczolat, melynek nyugoti végpontján Félegyháza, közepén a hegyoldalra költözött Vajda, keleti végpontján Szalárd házai fehérlenek s a mely hegylánczolat az ér-

melléki hegyek déli lejtőjét képezi: azonban sem ezen kellemes vidék, sem a falu 758 tiszta magyar lakosának vendégszeretete még nem lenne elég indok a falu felkeresésére: hanem a falu régi temploma messze föld-ről ide téríthette és ide is térítette a tudóst, különösen a régiség kedvelőt.

Egy régi templom, melynek egyszerűsége érintetlenül hagyja a közönséges utazót, de izgalomba hozza a tudóst. Egy templom, melynek belső fala durva mésszel van bemeszelve, de ezen mész réteg alatt a „*régiség erek-Igái, nagyobb száma freskóképek*“ találatnak, melyeket a nem régen elhalt tudós debreczeni tanár Lugossy József fedezett fel 1848-ban, s ezen felfedezésről ugyanazon évben a m. tudományos *Akadémiához* jelentést is tett.¹⁾ Ezen falfestmények valószínűleg még a XIV-ük vagy XV-ük századból származnak, tehát a négyszáz évet már betöltötték, ma azonban már alig láthatók.

Ezen *középkori* nagybecsű *falfestményeken* kívül vannak még e templomnak igen érdekes egyházi *clenodiamai* vagy felszerelései is: u. m. urasztalához való edények, *kannák* 1722. és 1724. évekből, *czintányérok* 1702. és 1724. évekből, *asztalterítők* 1699. és 1786. évekből stb. Ezek között azonban legnevezetesebb egy aranyozott *ezüst pohár*, melynek felső nagyobb fele nyolczszögű, alsó kisebb része kerek s rajta 3 angyalfő 3 rózsával egymástól szétválasztva; a felső nyolcz szögű részen következő korhű körirat olvasható nyomtatási nagy betűkkel:

»En az tekintetes es nagos Albesy Zólyomi Miklos Uram megh maradót eözvegye- Daróci Sophia czinal-

¹⁾ Dr. *liómer* Ferencz Floris: *Régi falképek Magyarországon.* 09. és 110. lap.

tatam ezt az pohart az jankafalvai ecclesiahoz az sz sacramen-tomnak ki szolgaltatasara, Valaki peniglen ezt az pohart más egy eb köszönséges italtra fordítana atkozot legyen erette

1633.

Paci János“

Ezen pohárnál nem kevésbé érdekes a *régi harang*, melyről „tiszteletes tudós Sándorfői Péter uram“¹⁾ akkori hodosi predicator, 1788-ban azt írja, hogy azt debreczeni Széki Borbéli Mátyás és felesége Hatvani Sára »Isten tisztességére adták és ajándékozták.«²⁾ A harang felső részén nyomtatási nagy betűkkel ezen körirat olvasható:

In. Honorem. Dei. Fudit. Me. Georgius. Vierd. In. Epperies. Anno. MDCXLVIII.³⁾

Alább egyik oldalon kettős szőlő-fürt felett e jelmondat áll:

„Si. Deus. Pro. Nobis. Qui. Contra. Nos.“⁴⁾

Nem haszontalanul vesztegeti el tehát idejét a régiség kedvelő, ha a kis Hodost meglátogatja...

Ezeknek megtekintése után visszatérünk Szalárdra s innen a Berettyó hidján átmelve, jobbról érjük *Adorján-vár* tornyának csonka falát, mely nagyon siet a vég-

1) Ennek fia volt a nagyváradai kistemetőben nyugvó dr. *Sándorfői* József, ki a múlt századvégén szorgalmas művelője volt a magyar nyelv és nemzetiség szeretetére ösztönző irodalomnak, — 1805-ben Biharmegye *főorvossá* és táblabírájává választatott s e tisztségeket viselte haláláig, — 1813-tól kezdve pedig a váradai színezet buzgó protectora volt. Meghalt 1824. nov. 30-án.

2) A hodosi ref. egyház régi anyakönyve. 303. lap.

3) Isten tisztetére öntött engem Vierd György Eperjesen, 1648-ban.

4) Ha Isten velünk, ki ellenünk? . . .

megsemmisüléshez, nem gondolva senkitől, mint *régi építészeti emlékeink* nagyobb része.

Adorján-váráról nagyon keveset tudunk: a história nem tartotta fenn emlékezetét építőjének s az ott lefolyt eseményeknek. Pedig volt, ennek is hősi története.

Milyen szomorú a múltakon merengőre nézve, hogy abban a régi időben csak *csinálták* a történetet, de nem írták meg azt, vagy ha voltak is *Krónikák* — a törpe utódok előtt semminek látszó tartalommal — azok közül csak igen kevés jutott el hozzánk.

Büszke sejtelmek boronganak ez egyszerű romokon; — nem lehetetlen, hogy épen *ezen várbán nevedett fel Szt.-László király*, kinek atyja bírta egy ideig a Tiszántúli részeket. Hiszen későbbben is úgy szerette az egész Biharmegyét, de különösen a Berettyónak ezen kies völgyét! Az pedig kétségtelen, hogy Szent-László Biharmegyében nevedett fel. Vajha egykor fel lenne derítve e homály!

Adovján-vára 1284-ben *Lóránt* erdélyi vajdát uralta¹⁾ s ekkor a jelentékenyebb várak közé tartozott, de már 1294-ben III. Endre király által elfoglaltatott s maga Lóránt kivégeztetett. Ezután a vár *Kopasz* nevű nádor birtokába került, a ki 1301-ben hűtlenséget követvén el I. Károly ellen, egyéb birtokai között *Adorján-várától* is megfosztatott.²⁾ Épen száz év múlva fordul elő ismét a vár neve emlékeink között, midőn azt Zsigmond király *Csőki Miklós* és *Csáki György* testvéreknek ajándékozta vitézségüknek megjutalmazására.³⁾ 1401-ük évtől kezdve

1) *Bunyitay*: Püspökség története. I, 122.

2) *Budai*: Polgári Lexicon. I, 492.

3) *Gombos*: Polgári élethez való Lexicon. 294.

aztán folytonosan a *Csáki család* birtokában maradt Adorján-vára s az erdélyi fejedelmekkel tartott. Igaz ugyan, hogy *Csáki* Pál 1553-ban meghódolt Ferdinándnak, de ezt csak azért tette, hogy tőle *Adorján-váirát* Tahi Ferencz el ne vehesse,¹⁾ — de alig egy fél századig volt csak hű e vár a császárhoz, mert midőn a *Bocskai* ellen induló Belgiojoso — ki itt várakozott²⁾ a magához rendelt császári seregekre — kivonult a várból 1604-ben: meghódolt ez a fejedelemnek s ezután mind végig hű maradt az erdélyi fejedelmekhez. Az 1613-úk évben özv. *Csáki Istvánná* lakott Adorján-várában, a ki midőn megtudta, hogy Váradon (október 11-úk napján) megölt *Báthori Gábor* holttestét Ecsedre szállítván „egy alávaló ökör szekeren“ arra viszik, a testet. Adorján alatt elvétette, a maga kocsijára tétette, s úgy vitette be Ecsedre³⁾ 1659- ben is a fejedelem szolgálatában állott a vár⁴⁾ Az 1660- úk évben pedig *Barcsai* Ákos egy ideig itt tartotta fejedelmi udvarát.⁵⁾ Hogy mikor rontatott le a vár, nem tudjuk, valószínűleg a *szent-jöbbi várral* együtt 1711-ben. A templom és torony falai 1814-ben még egészen fennállottak,⁶⁾ — ma azonban már csak a torony falából áll fenn valami, melyet senki sem véd az idő romboló dühenél rosszabb emberi kegyeletlenség pusztítása ellen.

¹⁾ *Budai*: Polgári Lexicon. I, 496.

²⁾ *Istvánfi*: História Hungarica. 526. [Erat tanc in castello quod Adorianum vocatur.] *Wólfsg. Bethlen*: História. VI, 141, [ad castra juxta Adorján copias convocat] 158.

³⁾ *Budai*: Magyarország Históriaja. II, 229.

⁴⁾ *Szalárdi*: Krónikája. 364.

⁵⁾ *Szalárdi*: Krónikája. 521.

⁶⁾ *Budai*: Magyarország Históriaja. II, 208.

Fájdalmas érzéssel válunk el *Adorján-várától* is, mint, minden régi emlékünktől, mely oly rohamosan pusztul. És csakhamar elérjük *Szent-Imrét*. Ez a hegyoldalába épített kis magyar falu kedves tájképet mutat kormos hegyes tornyával; ma boráról híres, hajdan kolostora miatt volt. az. Ugyanis Szent-István a korán elhunyt fia Imre tiszteletére nagy kiterjedésű *kolostort* építtetett ide, mely a *templom mögött emelkedő temető helyén* volt, hol ásások alkalmával most is találnak néha a *kolostor fundamentumára* s régi fegyver, edény és pénzdarabokra. Rendszeres ásatások azonban még nem derítették fel a kolostor alakját s esetleges sírboltjait. Pedig aligha lenne eredménytelen az ásatásokra fordított fáradság.

Szent-Imre mostani kormos temploma is — mely a benne levő felírás szerint, az 1674-ben épült fatemplom helyére építtetett — már majdnem száz éves.¹⁾

Szent-Imrén keresztül alig egy félóra alatt a jó bortermő hegy tövéen találjuk régi világunk egyik legnagyobb nevezetességét: *Szent-Jobbot*, mely hajdan *Szent-Jogh* vagy *Szent-Jóg* nevet viselt,²⁾ — ezt a hegyek és Berettyó által összeszorított kis falut, hol az 1083-úik évben szentek közé avatott. István király *^szent-jobbjának^* tiszteletére, azon magaslaton, hol az akkor már fennálló s ma „*Török kút*“ nevet, viselő üdítő forrás van, *Szent-László* király *monostort* állított,³⁾ halálos ágyán is arra

1) A templom a benne tevő felírás szerint 1783—1789. épült, az van a felírásban, hogy 11. József „*apostoli király*“¹⁾ kegyes engedelmével], mely öreg hibát helyre igazíthatnák azok, kik tudják, hogy *II. József sohasem colt koronázott s így apostoli király*.

2) *Keresztúri*. Compendiaria descriptio Episcopatus M-Vardinensis II. 270.

3) *Horváth*: Magyar orsz. történelme. I. 323.

kérvén Álmos herceget, hogy legyen gondja a *szent-jobbi monostorra*, építse fel azt kőből, melyet a csak fából épített,¹⁾ és Álmos vezér e monostort erős anyagokból csakugyan fel is építtette. E *monostorban* — hová királyok is jártak búcsúra — őriztetett *Szent-István jobblceze*, melyet Mercurius főapát ur hozott ide 1083-ban Székesfehérvárról;²⁾ a tatárfutáskor pedig (1241-ben) IV. Béla Dahnátországba menekülése közben magával vitte a *szent-jobbot*, honnan visszakerült az Budára,⁸⁾ s most Szent-István napján nagy ünnepélyes körmenettel s drága koporsóban hordoztatik körül Budavárában. *Szent-Jobb* tehát innen vette nevét. A monostor Mátyás király idejében Vitéz érsek tulajdonát képezte, de elvette tőle Mátyás király, mivel az őt a pápánál bevádolta.⁴⁾

A régi'monostor, — mely mellett convent is volt, — a XVI-úik század közepéig fennállott s aztán eltűnt, úgy hogy ma már nyomára is alig lehet találni, csupán egy szép harang maradt meg emlékül a monostorból a XIV-úik vagy XV-úik századból, mely a római cath. egyház tornyában van....

De nemcsak monostora tette nevezetessé *Szent-Jobb*ot, hanem *vára* is, mely azon helyen állott, hol most az urasági lak van. E vár építése idejét nem tudjuk, — de minden esetre 1475. év előtt, talán mindjárt a tatárok betérése után épült/) mely „egy jeles fő lakóhely,

¹⁾ *Katona*: História pr. Hungariae. I. 479.

²⁾ *Bunyitay*: Püspökség története. 11. 320. *Fényes*. Geographiai szótár, IV. 103.

⁸⁾ *Horváth*, Magyarország történelme. I. 25',

⁴⁾ *Horváth*: Magyarország történelme, 111, 140

⁵⁾ *Bunyitay*: Püspökség története. II. 338.

nagy szép alkalmatossággal való erősség¹⁾) volt. Szereplését azonban — az előbb *Kendi-örökösök* tulajdonát képező vár Báthori Zsigmond fejedelem által Bocskainak adtván,²⁾ — *Bocskayval* kezdte meg, kinek tulajdonát képezte 1599-ben, hol *Bocskai* igen sokszor tartózkodott.⁸⁾ A Bocskai ellen indított hadjárat megkezdése előtt 1603-ban Concini Cyprian nagyváradai császári parancsnok elfoglalta ezt Bocskaitól⁴⁾, de a hajdúk csakhamar visszavették. Hogy Bocskai nyilvános fellépése előtt már az ő tulajdona volt e vár, bizonyítja egy azon századból való *Krónika* is, mely így szól: „Derekas erősségeket és jeles várakat is foglal vala el, mert *Szent-Jobbon* s Kerekin kívül, *melyeket bir vala e jeles fejedelem*, megadá Kátai Mihály neki Káliót, Szatmári.“⁵⁾

Bocskai halála után Bákóczy Zsigmondra szállott *Szent-Jobb vára*, ki ezt 1607. május 7-ikén, a hozzá tartozó birtokkal együtt *Bhédey* Ferencznek ajándékozta.⁶⁾ *Bltédey* kedves embere volt *Bethlen* Gábor fejedelemnek is, annyira, hogy midőn ez 1621-ben meghalt, maga a fejedelem rendelkezett temetése felett és „olylan réghi Vitéz urnák és érdemes hazafiának utolsó bötsüllet tételnek okáért® testét Kassáról elkísérte házanépével együtt „ Szent-Jóbig⁷⁾ hol az itt az „önmagától funda-

¹⁾ *Szalárdi*; Krónikája, 605.

²⁾ Volfg. *Bethlen*: História. VI, 124.

³⁾ *Szádeczky* Lajos: Mihály havasalföldi vajda. 71. 100.

⁴⁾ *Szalui*: Magyarország története. IV. 435.

⁵⁾ *Czeglédi* István: Krónikája 1659-ből. Uj magyar Muzeum 1860. foly. 310.

⁶⁾ *Keresztúri*: Compendiaria descriptio Episcopatus Magno-Varadiensis I. 229.

⁷⁾ *Keresztúri*: Compendiaria descr. Episc. Magno-Varadinensis. I. 241. '

menlumából épített egyházban nagy tisztességesen {emeltetett vala.¹⁾

A *Rhédey*-család birtokában maradt a vár ezután is. Az 1654. július 28-án Biharmegye főispánja *JRliédey* László ö nagysága lakodalma a *Szunnyogh* kisasszonnyal, nagy úri méltósággal *Szent-Jobban* celebráltatott "vala."²⁾ Az 1661. február 21-ikén azonban Ali basa elfoglalta a várat és Váradra hódoltatta be, és a török járom alól csak 1686-ban szabadult meg. Ugyanis 1686. február 10-ikén Caraffa császári vezér 4000 német és 2000 magyar katonával s ágyukkal támadta meg a várat és midőn sikerült neki a puszkaporos tornyot légbe röppíteni, nemcsak a vár, hanem a város is felgyulladt: ekkor a törökök kitűzték a fehér zászlót és feladták a várat.³⁾

Két évvel ezután ismét zajos jeleneteknek volt színhelye a *szent-jóbi vár*, mert 1688. évi augusztus 30-án itt tartotta Biharmegye azon első közgyűlését, melynek jegyzőkönyvével kezdődnek a megyei levéltár irományai, — az azt megelőző iratok mind a tűzvész áldozatai lettek.¹⁾

A *szent-jóbi vár* 1711-ben, a szatmári béke következtében rontatott le...

Ezt a régi nagyságára alig emlékező falut elhagyva

¹⁾ *Szdlárdi*: Krónikája. 64.

²⁾ *Szdlárdi*: Krónikája. 289.

³⁾ *Kreckvissm*: Beschreibung des Koenigreichs Hungarn. 1064.

⁴⁾ Biharmegye levéltárának irományai az 1688. évi augusztus 30-iki *szent-jóbi* közgyűlés jegyzőkönyvével veszik kezdetüket, az előbbi iratok a török dúlások s különösen az 1660, évi várostrom alkalmával támadt nagy tűzvész áldozatai lettek, midőn az egész város leégett,

a hegyen kérésziül vesszük utunkat a szorosabb értelemben vett *Érmeitekre* s nyugoti irányban érjük *Kólyt*, azt a hegyre húzódó kis falut, melynek szélén abban a nagy sárga házban — hol megyénk közszeretben álló *főispánja* szokta tölteni a szép ősz egy részét — minket is barátságosan fogadnak, bemutatják a világhírű tüzes *bakator* és a kitűnő aromás *piros* borokat, melyeknek nincs párja. Csakhogy *érmelléki* név alatt árulják s még úgy is legtöbbször a szomszéd Diószegről nevezik el.

Épen említjük szives házigazdánknak, hogy óhajtanánk átrándulni Diószegre, s ő legkészebben ajánlkozik kalauzul és átvezet bennünket egy fél óra alatt egy, csak ismerősök által használt hegyi utón.

Diószeg (Nagyváradtól 3 órányira északra) — hol 1795-ben *könnynyomda* is volt (Hunyadi Ferencz debreczeni ref. püspök itt nyomatta munkáit,) — most is népes mezőváros, de hajdan élénk is volt, míg itt voltak a hivatalok, melyeket lassankint Székelyhidra helyeztetek át, itt hagyva az épületeket üresen. Hajdan *vára* is volt, melyet 1310 táján Kopasz nádor megrohant és felégetett.¹⁾ Közelében az egyedi pusztán, a most úgynevezett „templom helyen® volt a XIII-ük század elején híres *egyedi* vagy *egyedi monostor*, melyről 1374-ben találunk utoljára említést.²⁾ Itt van *kastélya* és nagy uradalma *gróf Zichy Ferencznek*, ki nagykövet volt *Konstantinápolyban*, s a ki itt *minta-borászatot* és *vinczellér-képezdét* állított fel.

Ez a kettő az, mi most nevezetessé teszi *Diósz eget*

¹⁾ *Bunyitay*: Püspökség története. II. 373.

²⁾ *Bunyitay*, Püspökség története, 11.374,

s ismertebbé a szomszéd Székelyhídira], mely elvette tőle a hivatalokat.

De hát lehet is annak minta-borászatot állítani, a kinek száz hold szőlője van a világhírű hegyen, akinek pinczejében 1240 akós hordó mellett, — melynek tetején kényelemmel lehet táncolni, — még nagyon sok olyan kisebb hordó van, mely közönséges pinczébe be sem férne, — a kinek borából nagyon keresett raktárak vannak Francia- és más országokban, s kinek pinczejéből 1871-ben 200 üveg „*érmelléki asszu*“ szállítottak el a „*mennyei birodalomba*,“ magának a *chinai császárnak asztalára*. Hogy ezt a minta-borászatot nem mindig magyar emberek kezelik, annak a mi gyakorlatlanságunk az oka. Ezen is segítve leend, — némileg segít maga az itteni *vinczellér-képezde*.

A *vinczellér-képezde* felállítását Diószegen egyedül gróf *Zichy Ferencz* buzgalmának lehet köszönni, ki ez által az általános szőlőművelés emelését czélozta. Czélt is ért, mert a nagyobbára szőlőművelésből élő érmelléki nép a helyesebb művelést látva, például veszi és elsajátítani igyekszik a látottakat, — a *Gábor József* igazgatása s a nagyhírű tanárok vezetése alatt pedig sok jeles egyén képeztetik ki szakértő vinczellérré nagy uradalmak számára.

Diószeg mindenesetre nagy lendületet nyer az *érmelléki vasút* építése s megnyitása által s kitűnő bora még nagyobb tért fog elfoglalni a világ piaczon...

Diószegről beszélvén, lehetetlenség fel nem említeni egy jótékony intézményt, az úgynevezett „*Bátorság Cas-sájátf*“ mely itt tartatik. Volt ugyanis a jelen század elején Diószegen egy földes ur, gróf *Sternberg Adómnak*

hívták, a ki a sokat szenvedett jobbágyokban az embert, nézte s mert az idő még nem közelgetett akkor, mely a jobbágyokat is szabadokká tegye, másként akarta kimutatni jóságát ezek iránt. Végrendeletében¹⁾ meghagyta, hogy halálakor *mindennemű ingóságai* (még gazdasági felszerelési is) pénzzé tétessenek s a bejövő pénz mint „örökös *capitális*“ biztos helyre elhelyeztessék s „ezen tőke pénzek, mely *Bátorság Cassájának* fog nevezetni, esztendőnként való interesre ki fognak osztódni“ a végrendelező azon diószegi, kakadi, pocsaji, h.-pályi, vedres-ábrányi és felső-ábrányi jobbágyainak s ezek maradékainak, kik „előre nem látható sem el nem fordítható valamely szerencsédén történet által megkárosítottak.“ Ezen „*Bátorság Cassájának*“ felügyelője mindig Bihar-megye alispánja, a kihez adatnak be a folyamodványok. És évenként száz meg száz volt jobbágy-utód kap segélyt ez alapítványból, áldva porait a nemes lelkű grófnak, ki a „*Bátorság Cassája*“ által a legfényesebb s legmaradandóbb emléket, állított fel magának s megérdemli, hogy *utolsó óhajához képest* a segélyezéshez igényt tartók, elhalálózása napján „lekipásztoraikkal együtt a közönséges templomokban felgyülekezzenek az igen jó és jóltévő Istennek tiszteletére és imadására.“²⁾

Diószegről jó megyei utón igyekezünk Székely hid felé északi irányban. Jobbról az érmelléki hegyek nyugöd tövében haladunk, a hová felszorította utunkat a baloldali nádas mocsáros hely, melyet az „*Ér*“ vize táplál.

¹⁾ *Gróf Sternberg Adóm végrendelete* kelt Becsben 1806. ápr. 10. Eredetije Bihar-megye levéltárában

²⁾ *A végrendelet* 3. pontjának rendelete.

A nádas között egy nagy kerek dombot veszünk észre. E dombon öreg emberek még látták annak a várnak a romjait, melyben a híres *Zólyomi* Dávid lakott, ma már azonban csak puszta földhalom, hová a magányt kereső vad madarak szoktak kijárni a rét vizéről, száritgafni tollaikat az enyhe napsugárban. A *kalandor-vár* urának hírével együtt elpusztult.

Most jobbról marad a hegyre felhuzódott *Kóly*, aztán mindjárt mellette a völgyben Nagy-Kágya, hol *gróf Pongrácz* barátságos *kastélya* tekint ki az országúira, — aztán Kis-Kágyán át eljutunk a hosszú utcájú *Székelyhidra*.

Székelyhid részben magas dombon épült élénk mezőváros, mely utóbbi időben nagyon sok jelét adta életrealóságának s előre törekvésének: van hírlapja, fürdője, takarékpénztára, járásbíróháza, adóhivatala, — színésztársaság gyakran felkeresi s a műkedvelői előadások nem tartoznak a ritkaságok közé; társadalmi élete igen élénk. A magaslaton szépen emelkedik a kath. templom, mögötte gr. Stubenberg József bástya-tornyos kastélyával, melynek erkélyéről gyönyörű kilátás van a messze vidékre.

Régen erős vára is volt *székelyhidnak*¹⁾ a Berettyó folyón levő hid biztosítására.²⁾ Ezen vár, melyet 1604-ben *Daróczi* Ferencz adott át Bocskainak (Wolfg. Bethen: *História*. VI. 157.), — az erdélyi fejedelmekhez tartozott, de Kemény János fejedelem 1661-ben átadá ezt Leopold császár birtokába s német őrseget eresztett bele,⁸⁾

1) Crist. *Céllarii Smalcaldensis Geographia*, 428. [Zeckel-leida firmiter quondam numita.]

2) M. *Bel*: Compendium Hungariae Geographicum. 174.

3) *Horváth*: Magyarország tört. V. 506.

azonban már 2 év múlva Apafi fejedelem visszafoglalta ezt.¹⁾ Csakhogy ezután már nem soká maradhatott fenn az egykor *Zólyomi* Dávidot uraló vár, mert az 1664. évi vasvári békekötés lerontatni parancsolta,²⁾ s lerombolásával Rothal gróf császári főbiztos bízott meg,⁸⁾ ki 1665. január 9-én kezdte meg az erős vár lerombolását, 23 tűzaknát ásatott alá s több mint 60 mázsa lőport fogyasztott el s így sikerült neki 4 hét alatt földig lerontani azt,⁴⁾ hogy soha többé fel ne építsék.⁵⁾ Ma csak földhalom jelöli a „nagy híres nevezetes erősség helyét, kinek mása felső Magyarországon nem vala”¹⁰⁾

Székelyhidről északkeleti irányban haladunk tovább, mintegy fensíkon, itt-ott szép erdők között, keresztül Olaszin, — Mónus-Petriben azonban megállapodunk, hogy megtekintsük a pompás *Klóbusitzky-kastélyt*, közel a Bisztrának a Berettyóba szakadásához és az Ungora-vár, Földvár és Belső-vár alig látható nyomait; innen már egy fél óra alatt beérünk *Margittára*, megyénk északkeled határának mezővárosába, melynek nagyobbára iparos és szőlőmunkásokból álló lakosai kevés kivétellel magyarok, — utcái szélesek s nem épen rendezettek s keskeny deszka-palló járdával vannak ellátva, — épületei a polgárok jó módjára mutatnak, — a temploma majdnem csinosnak mondható, — piacza igen élénk, középpontját képezvén a hegyek és rózsa utak által a vi-

¹⁾ *Horváth*: Magyarország tört. V. 523.

²⁾ *Horváth*: Magyarország tört. VI. 9.

³⁾ *Szalay*: Magyarország tört. V. 102.

⁴⁾ *Kreckvissen*: Beschreibung des Königreichs Hungarn. 1029.

⁵⁾ *Szalay*: Magyarország tört. V. 102.

⁶⁾ *Cserei Mihály*: Históriaja. 16.

tágtól elszigetelt vidéknek, — hegyei jó *asztali bort* teremnek. Ha megemlítjük még a telekkönyvvel felruházott járásbírószágot, olvasókört, tisztességes vendéglőt, lakóinak vendégszeretetét és a *mölchi apátság* emeletes urilakát, mely *szerzet* létjogáról a „szerzést tiltó törvények' (leges amortisationis) alapján okos emberek nagyon sokat vitatkoztak, nem hagyhatván szó nélkül némelyek, hogy az uradalom jövedelme *külföldre* vándorol: ezzel elmondunk Margittáról mindent. Ha épülő vasútja összeköti majd a szomszédos Mihályfalvával, akkor gyorsabban fog előhaladni bizonyosan Margittá emelkedése.

IV. A Réz-hegyeken vagy Fekete-erdő és vidéke.

Terebesen. Tóti. Papfalván. Várviz kövezete. A verzári Vaskapu. A verzári völgy. A verzári kastély. A vízesések. Közepes. Fekete-erdő és vidéke. A fekete-erdői üveggyár. Az üvegtészítés. A köszörűidében. A vízesés-fürdők. Cserna-Hóra. Sólyomkő és vidéke.

A sólyomkői üveghuta. A Csiga-utak. A vadászlak.

Délkeleti irányban indulunk ki Margittáról, hogy betekintsünk a *Réz-hegyek* szép völgyeibe.

A malmokat hajtó Bisztra folyón s egy ritka erdőn keresztül csakhamar *Terebesre* jutunk, melynek nemesi curiái oly szép dolgokat, beszélnek a múltról és szomorúakat a jelenről. Ezt omladozó kőfalaival elhagyva, lapályos szántó földek között bekanyarodunk egyenesen keletre s egy nagy süveg-hegy tövében találjuk *Tóti-i*.

Itt már a vidék kezd érdekes lenni, a széles völgyet — melyben haladunk — két felől magas hegyek határozzák.

Az ut nem hosszú, de annál rosszabb, melyet meg kell tennünk míg elérjük *Papfalvát*, hol a *mölchi apát-ságnak* egy zöld repkénnyel befutott szép *kastély*a van. Aztán csakhamar következik utánna *Várviz*, melynek közepén végig foly a Bisztra s ennek medre az országút, midőn a víz nem nagy, — ha pedig megnő, akkor megszűnik a közlekedés a víz lepadásáig. Óh, sok ilyen faluja és útja van még ennek a mi szép megyénknek!

A Bisztra medréből egy felől cserjés, másfelől szántó-földes dombos fensikra kapaszkodva fel, nem sokára egy keskeny hegyszoroshoz jutunk, egy valóságos » *Vaskapu*“-hoz — a mint nevezik, — hol az egykor összetartozó magas hegyet valami haragos vizzuhatag keresztül törte, hogy szabadon folytathassa útját a 3—4 ölnél alig szélesebb útban, melyhez balfelől cserjés, jobbfelől magas erdős hegyek szolgáltatják a nagyszerű kapufélet, utat engedve a völgyből kitoró pataknak.

Keresztül hajtunk a hegyszoroson s egy gyönyörű völgy tárul elénk, egy kerek völgy, közepén csörgedező patakkal, melynek kristály vize szelíd füzesek árnyában buján tenyésző zöld füvek között a ragyogó *csillámpalákon* csevegve suhan tova. A völgy körül van rakva meredek csúcsos hegyekkel, melyeket mintha csak művészi kéz rendezett volna el ily szépen egymás mellé, hogy a csúcsok völgyeket hagyjanak maguk között a le-rohanó hegyi patak számára s sziklákat helyezett a patakok oldalaira, hogy annál felségesebb legyen azoknak, medre és nagyobb kedvvel éljenek abban a fűrgé piszt-rángok; a vadász kedvéért sűrű erdővel borította a hegyeket, a költőért csörtetve kergeti alá köves medrében a hegyi patakot s egy-egy kiálló szikláról fehér habokban zúdítja alá az összegyűlt víztömeget, hogy ezer szivárványt mutató *-vizeséssé* váljék, s midőn leér és végig fekszik a szélesebb völgyben, ott kellemesen zakatoló vízimalmot hajtson. A völgy déli szélén emelkedő hegy-oldalban egy impozáns *kastély* van, roppant terjedelme körülvéve pompás *oszlopos* csarnokkal s 12 hatalmas oszlop állal tartott menyezetes terassa a homlokzaton futó-rozsával és örök zöld repkénynyel van ideális széppé téve.

A *verzárd völgy* ez.

Valóban jóízű volt annak a Biharmegyében legfényesebb, leggazdagabb *Baranyi-családnak*, mely ezt a szép völgyet választó hatalmas kastélyának felépítésére. A kastély most gróf Zichy Jenő tulajdona.

Lovaink éles szavú csengői viszhangoznak az oszlopos csarnokokban s kicsalják oda a kastély barátságos lakóit, kik örvendező szívéllyel fogadnak minket.

Édes álmok után kellemes reggelre ébredünk az *oszlopos-csarnokos kastélyban*, abban a rengeteg nagyságú teremben, hol 3—4 társaság igen hangosan cseveghet, anélkül, hogy egymást zavarná. Azok a kedves vidám gyermekek aztán megmutatják a *kastély* minden részét, elvezetnek a meredek déli oldalon levő s jó bortermő szőlőbe, — aztán a hegyi patak mellett fel csalnak a pompás *vízesésig* s midőn itt már jól kipihenjük magunkat s kifogyunk ezen természeti szépség dicséretéből: akkor mondják csak meg, hogy legújabban fedeztek fel egy másik *vízesést*, a mely sokkal nagyobb és szebb. Tovább folytatjuk tehát utunkat s rövid idő múlva morajt, azután locsogó zúgást hallunk, mely mindinkább közeledik s egyszer csak egy kiálló sziklát megkerülve felséges látvány áll előttünk. A gyermekek mindég igazat mondanak. Ez a *vízesés* ámulatra ragad bennünket.; magas szikláról nagy vízbősséggel és szélesen omlik alá szikla medrébe a gazdag patak, hófehérre törve már az esés közben, s a hosszú időközön át maga alá vájt medenczéből tajtékzó hab alakban futva ki s magával ragadva az ügyetlenebb veres pettyes *pisztrángokat*, melyek egész seregben tanyáznak itt.... Hányan kijárnának a felséges vízeséshez, ha ismernék, — mily nagyszerű ké-

pékét festhetnének erről a festők s mily költeményeket írhatnának a költők, ha ezt látnák!....

Visszatérünk a *kastélyba*, hol a legnagyobb örömmel töltünk néhány napot a szerető család kedves körében; naponként megnézzük a vízéseket, — felmegyünk a szíriekre s az ember által alig járt ős-erdőkbe, vadászatot tartunk az ordas *vaddisznóra*, mely lejár a völgybe elpusztítani az érni kezdő tengerit s a szelíd *őzre*, mely a szikla oromról oly szelíden tekint le reánk, hogy szinte sajnáljuk célba venni.

De végre is csak búcsút kell vennünk a kedves családtól, oszlopos kastélytól, gyönyörű vidéktől.

Egészen Várvizig térünk vissza, — itt a falu keleti szélénél egy kevéssé járt utón délre térünk, s dombokon, erdőkön keresztül, egy meredek lejtőn leereszkedve *Középe*st érzük, mely — hegyi patak által végig hasított — kis román falu erdőjén kívül csak arról nevezetes, hogy az előtt még egy századdal is tiszta *magyar* volt, mint az itten körül fekvő faluk kivétel nélkül mind, de lassanként annyira *eloláhosodott*, hogy lakói egy szót sem tudnak magyarul, csupán jó magyar hangzású neveiket (Szilágyi, Balog, Nagy, Kis) tartották meg.

Itt kezdődik *Fekete-erdő vidéke* őserdőivel, fenyültetvényeivel, kettős víz-esésével, regényes völgyeivel, melyeknek vadregényes szépségéről méltán beszélnek olyan sokat.

Középesnél a hegyre felkapaszkodva, kényelmes, sok költséggel és fáradtsággal épített ut vezet délre, erdővel borított, sziklával tarkázott meredek hegy oldalában s roppant mélységű tündéri völgyek mellett csiga módra kanyarogva, oly nagyszerű vidéken, melynél szebb Svájcz csak annyiban lehet, a mennyiben ormaid hó borítja.

Egy jó órai hajtás után zavart lárma üti meg fülünket, — a lomha morgásból lassanként kiválnak a zúzda tompa ütései, a köszörűidé fel-felsivító hangja és a zsilipeken átrohanó víz zuhogása. És azon tájról honnan mindez hallik, füstöt és vastag párázatot látunk felemelkedni.

Most egy meredek hegyhátról kényelmes csiga-utón leereszkedve pompás szűk völgyre bukkanunk, melyet három oldalról csúcsos magas, meredek bérezek fognak körül, közepét a pizstráanggal bővölködő Bisztra hasítja végig. A gyárkémények tudunkra adják, hogy *Feketeerdőn* vagyunk, egy 1198 láb magas hegykatlanban.

Az emeletes s igen kényelmes vendéglőbe hajtatunk, hol *Dombár* György kitűnő konyhája a legelkényeztetettebb fővárosi inyenczeket is ki tudja elégíteni. Az étkező helyek a földszinten, a vendégszobák az emeleten vannak, melyekbe egy térés táncztermen keresztül jutni, hol a munkások saját maguk között alkotott zenekar mellett szokták tartani tánczvigalmaikat.

Szemben a vendéglővel van a tulaj donképeni *üveggyár*, mellette a nagy *raktár*, a vendéglő mögött a *köszörűidé* és *iskola*, ehez közel“ balról az emeletes *tiszti lakok*, nem messze ide a *zúzdák*, hol a Bisztra felfogott vize által hajtott kerekek hozzák mozgásba azt a gépezetet, mely a kemény békasót szép fehér lisztté törí, s a melyek mellett van a hamuzsir kemencze és a fazekas műhely, az agyag-üst készítéshez; — nem messze van ide a *hamuzsir-főzde*, mely legközelebb már a technica mai álláspontjához képest fog berendeztetni. Innen vissza fordulva, jobbról a kovács, lakatos, asztalos és kerékgyártó műhelyek mellett elhaladva, a szép *úri lakhoz*

érünk, melynek erkélyéről gyönyörű kilátás nyílik a pompás völgyön végig.

Belépünk az *üvegyárba*. Az igen tágas csűr forma helyiség közepén két, egymástól néhány ölnyre álló, mintegy ölnyi magas, nagy kerek kemence ötlik szemünkbe, melyekből 12—12 kemence-szájon az „előte” mellett vakító fény tör ki, a kemenczéket félöl magas deszka álvány veszi körül, melynek széleihez rudtartók vannak erősítve. A kemenczéből kitörő fény 1200 fok melegséget kifejtő gáz-láng, mely az agyagfazekakba rakott *üveg-anyagot* megolvasztja. A 26 órán keresztül olvasztott s tészta-kovász folyékonyaságu anyagból ölnyi hosszú s végig üres vasruddal kivesznek egy kis diónyi nagyságú csomót azok a munkásokul alkalmazott cseh, tót és német gyármunkások — kik csak hamar megmagyarosittanak s magyarokkal pótoltnak, — azt a légben csavargatva a gömbön keresztül fuvják, — majd többet vesznek hozzá és addig fuvják, míg meg van a pohár vagy palaczk kellő nagysága, amikor is az ott készen tartott formába illesztik, ismét belefúnak a rudba, — s a kinyitott formából a kész pohár, vagy palaczk előáll, melyet apró gyermekek hosszú póznán a hűtőbe hordanak, honnan a kihült üveget a *köszörüidébe* szállítják. A gyár eddig is sokféle munkát készített, most pedig ki fog terjeszkedni az üvegekészítés minden nemére, — épen azért lázas sietséggel dolgoznak még egy új tábla-üveg nyújtó kemence felállításán, melyben *belga módon* fog készülni a táblaüveg.

Követjük azokat, kik a hűtőből a *köszörüidébe* szállítják az üveget. — A köszörüidé egy nagy hosszú terem, — 2 nagy hosszú tengely nyúlik rajta végig, me-

lyet kívülről a víz hajt, — ezen tengelyekre vannak alkalmazva a különböző alakú és nagyságú köszörű-kövek, melyek mellett 40 — 50 munkás foglalkozik — köztük sok 10—12 éves gyermek is, — hol a munkafelosztás elvei szerint foly a gyors munka: az álló és ülő munkások közül egyik a pohár tetejét, másik annak széleit, harmadik a felső metszését, negyedik oldalát, ötödik alsó gömbölyüségét, hatodik talpát, hetedik annak cizfrázatát stb. köszörüli, úgy hogy csak magában a köszörűidében 16—20 kézen keresztül megy egy pohár, mire teljesen elkészül.

Innen a nagy *raktárba* hordják a közönségesebb s a kis raktárba a ritkább gyártmányokat.

Az üveghez használt barna kova követ az itteni hegyekből ássák, a finomításra használt *fehér kovakövet* pedig részint *Nagy-Báródról* (megyénkből), részint Csehországból szállítják.

A „*feketeerdői üveggyár*“ előbb Rauchlechner János által emeltetett virágzásra, — jelenleg dr. *Reményi Antal* béreli azt a tulajdonos ^Magyar FöldhitelezetMől, ki a szabadságharcz leveretése után *Amerikába* menekülvén, az *Egyesült-Államokban* egy nagyhirű üveggyárt igazgatót, s azóta több gyárt és egy angol-társaság magyarországi bányáit vezette: most gazdag tapasztalatait itt fogja érvényesíteni, s már számos újítást tett.

A „*fekete-erdői üveggyár*“ készítményei messze földön is híresek s bátran versenyeznek a legkitűnőbb csehországi gyártmányokkal; keresett raktárainak nagy számát hosszú lenne felsorolni.

Van aztán még Fekete-erdőnek természeti nevezetessége is — ha említés nélkül hagynánk is azt a *vasas-*

forrást, mely alig 5 percznyi távolra van a gyártól, — ez a nevezetesség az a kettős *vízesés*, melyet a természet már maga a legregényesebb *fürdőhelijlyé* alkotott. A gyártól a patak folyásával egy félóráig haladva, a völgy egészen megszűkül, sziklák szorítják össze a patak medrét, melynek két oldaláról összehajolnak a fák sűrű lombjai, csak alig engedve annyi kis helyet, hol a napnak egy-egy kíváncsi sugára betekintszen, vagy az égnek egy tenyérsnyi darabját meg lehessen látni; itt a patak vize másfélől magas szikláról kerek szikla mederbe omlik, fehéren mint a hó; — 8—10 ölnyire ide egy másik hasonló nagyszerű *vízesés* van, melyet magasan álló szikla takar el: külön *fürdő* a nők, s külön a férfiak számára. Ez aztán a zuhany! Ez a pompás üdítő víz! Épen oly nagyszerűek *vízeséseknek*, mint *fürdőknek*. Ezt meg kell nézni mindenkinek, ki *Fekete-erdőre* megy, különben vétket követ el

Azon óhajtással válunk meg a gyártól s annak kitűnő szivességű igazgatójától, hogy sokáig legyen még büszkesége e gyár megyénknek és hazánkknak!...

A *fekete-erdői* felséges völgyet odahagyva, a Bisztra balparfján déli irányban haladunk az igen jó utón. Felfelé folytatjuk utunkat, de ahegy meredekségét az egykori tulajdonos: Liebig által készítettet csiga utak nagyobbára eltüntetik.

Egy vízi malom mellett elhaladva, festői tájakon keresztül — mindig felfelé — valami egy mértföldnyi ut után, kanyargó hegyi csiga pályán elérjük ez ut legmagasabb pontját, „*Cserna-Hórát*“ 1100 láb magasban, hol a bérez oldalain fenyves csoportok tenyésznek, kellemes illatjukkal fokozván a lélek felmagasztaltságát, hová ezt a gyönyörű vidék szemlélete emeli. A fenyvesek tisztá-

saiból a mély völgy felett kiálló szirten, egy-egy fűrgő jelenik meg, okos szemével szelíden tekintve párja után, mely szökdecselve igyekszik lefelé a völgy mélyében csevegő patakhöz. E magas bérczetőn, fák sűrű lombjai közzé rejtett erdész lak áll, hol jól esik megpihenni, annival inkább, hogy megtekintsük azt a gazdag *forrást*, mely a hegygerinczen fakad, hogy léteit adjon az északra induló *Bisztrónak* és a délre induló *Gyepesnek*. Ha figyelemmel kísértük volna az ut hosszúságát jelző czölöpöket, épen 19 kilométert olvastunk volna Fekete-erdőtől.

A „*Cserna Hóra*” magaslatáról nem követjük egyenesen az élesdi utat, hanem balra térünk, hogy széttekintsünk *Sólyomkő vidékén*.

Felséges szilfák veszik körül utunkat, csupán egyetlen szekérnek hagyván nyomot, s aztán lefolynak az óriás magas s gyönyörű egyenes *fehér* és *fekete bikkfák*¹⁾ a meredek lejtőn egészen a völgybe, — a sűrűn egymás mellé sorakozott fák alja száraz falevéllal vastagon van beterítve s oly tiszta, hogy egyetlen gaz szál vagy bokor nem zavarja annak egyhangú szépségét.

Egy félóra alatt felérünk a „*Cserna-Hóra*” legmagasabb csúcsára — mely meghaladja a 2296 lábat, — egy tisztás dombra, a honnan festői kilátás nyílik délre és a 2403 láb *Varatyikra*, melyből ered a Bisztra-patak. A csúcs oldalon sűrű erdők mély völgybe vonulnak le, hogy a három felé nyúló völgy lejtőin ismét felkapaszkodjanak, — s aztán ez a számtalan hegy-völgy mindig alacsonyodva levonul a *Körösvölgye*[^] lapályaig, hogy kilátást engedjen az ott füstölgő falvakra, a völgy felett

¹⁾ *Simkovits* Lajos: Nagyvárad és a Sebes-Körös felsőbb vidéke. 129. lap.

uralgó Élesdre és Telegdre, aztán a füzések közt kanyargó *Sebes-Körös* fel-felcsillámló vizén túl a szemközti hegyekre, melyek egyenes irányban igyekeznek kelet felé, hogy Révnél a *Királyhágó* magas sziklás hegyeivel összehajoljanak, átkarolva a Sebes-Köröst, mely közöttük kirohan. Itt-ott a közeli hegyek oldalán egy-egy pásztor kunyhó s előtte legelésző nyáj. Oly festői tájkép!

Elhagyjuk az erdőket, melyek nagy félkört formálnak körülöttünk s az a tisztás fensík, melyen mindig keleti irányban haladunk, már a *sólyomkői* határhoz tartozik.

Nem sokára egy fészületet s mellette 3 egyszerű házat találunk: ez *Sólyomkő falu*, melynek házai szerte szét vannak szórva e fensíkon, a völgyekben és hegyoldalakon, úgy hogy nem tartozik a mindennapi séták közé, ha valaki a falut akarja bejárni. Ezekből a szélő házaktól még majdnem egy fél órát vesz igénybe, míg meglátjuk és elérjük a szép fehér *templomot*, s mellette azt az emeletesnek látszó barátságos *parochiát*, hol a boldog kedélyű róm. calh. *plébánus* — a tótok oly nagyon s méltán szeretett papja *Szuchanek Antal* — kitűnő szívességgel fogad minket, s még akkor sem eresztene tovább, ha volna hova mennünk, t. i. ha volna vendéglő.

A levegőnek észrevehető hűvösségét a barátság melegsége enyhíti, melynek őszinte kimutatásában derék házigazdánk páratlan. Pihenés után bevisz a csinos *templomba*, mely fényesen és gazdagon van ellátva pompás misemondó ruhákká], (melynek nagyobb részét ő szerezte), megmutatja a csinos orgonát, melyet részben (*gróf Batthyány József ié, szül. Karnis Antónia grófnő* készíttetett a *sólyomkői templom* számára, mely egyszersmind temploma a környékbeli kisebb apró falvaknak is,

s megsúgja, hogy ez az orgona több mint 750 írtba került; a toronyból megmutogatja azokat az összehajló hegyeket, erdős keskeny völgybe hajló szántóföldeket, hol *Almaszeg-huta* csekély értékű házai elszórtan hevernek szerte szét, túl a patakon, mely azt Sólyomkötől elválasztja; — aztán megmutogatja azokat az erdős hegylánczolatokat, melyek elválasztják megyénket Szilágy-megyétől. ,

Azután odahagyva a templomot, lemegyünk a völgybe, a hol van a *sólyomkői üveghuta*. Habár nem lehet tagadni, hogy Feketeerdő mellett — mely a patak folyásán végig ide alig egy órányira van — ez az *üveghuta* messze hátra van, de azt sem lehet elvitatni, hogy egyáltalában nem rosszabb hírénel. *Anyagja van bőven*, épületei is vannak, azonban ritkán akad belé oly bérlő, a ki kellő szakismeret mellett elég tőkével is rendelkezék s így virágzásra jutassa itt az *üvegyártást*, — a tulajdonos *gróf Batthyány József* pedig házilag kezelteni nem akarja. így az *üvegyár* működik ugyan, de nagyobb hírre nem vergődhetik.

Talán jövend még idő, midőn a *sólyomkői üveghuta* is felébred álmos lassúságából, s készítményeivel emelni fogja a közgazdasági viszonyokat, megyénk és hazánk jólétét...

Minél több időt töltünk *Sólyomkő* kitünő szépségű vidékén, annál nehezebben válunk meg attól, — de végre is búcsút mondunk a barátságos *papiaknak* és szeretetreméltó gazdájának s tele tudóval szíva magunkba a romlatlan tiszta levegőt, s legeltetve szemeinket a íestői tájakon, vissza érünk a „*Cserna-Hóra*“ vadászlakához, melyet *^Zsandár^tiak* is neveznek s itt balra térünk az

élesdi útra, hogy 11 kilométert tegyünk meg most már lefelé a magaslatról, természetesen néhol nagyobb gyorsasággal, a mint óhajtánánk, úgy hogy az az ut, mely Élesdtől a Cserna-Hóráig két teljes óra hosszáig megtart, most lefelé alig kerül többé ötnegyed óránál.

Utunk, mely jobboldalt fenyőfákkal van beültetve, bátran versenyezhetne a regényes Svájcz hegyi ulaival. A csigalépcső módjára a meredek sziklás, erdős hegy oldalán merészen kanyargó utak mellett egyik felől 10—15 öl magas levágott sziklafal, másik felől 40—50 öles mély völgy, melyből a legmagasabb fák sudarai is alig hatolhatnak fel hozzánk; a völgy mélyéből itt-ott kék füstgomoly száll fel a szénégetők gyarló viskójából, — míg a szirt tetején előtűnik egy-egy merész vadász, hogy öblös kürtjével visszacsalja gyorslábú őzet kergető csaló ebeit.

Lassanként lapulnak előttünk a hegyek, — tisztás helyekről gyönyörű kilátások nyílnak a Körös-völgyre, aztán ismét eltűnik minden, csak sziklát, és erdőt látunk.

Leérünk a völgybe, melynek 40—50 öles szélességét 2 roppant kerek hegy határolja, maguk között adván helyet a bekanyarodó kies völgy háttérét képező harmadik hegycsúcsnak. — Valóban sok költői hajlama volt, a ki ide azt a csinos *erdész-lakot* építtette, melynek virágos kertje lenyúlik a szép zöld pázsit közt csevegő patakig, mely az ablak alatt folyik el. Itt véget érnek a Rézhegyek s Pestes kis oláh falun át mindjárt elérjük a Körös-völgy legcsinosabb s legnagyobb városát: *Elesdet*

V. Sólyomkő-vára.

A Vale-Sintyia. Sólyomkő-vári patak völgye. Sólyomkő-vár múltja. A vár romjai. A sólyom madarak. A kút. A barlang. A sírbolt.

A kápolna halottjai. Gróf Batthyány József családja.

Alig várjuk meg a viradatot, már indulunk *Élesei-ről* vidékének legszebb részéhez, *Sólyomkő-várához*. Viszsa kell mennünk *Festésig*, melynek ódon fatemploma el van csapva a falu szélére, oda a hegy oldalába, mintha csak a körülte elterülő szilvások felett örködnék.

A falu közepe táján vízi malom zakatol egyhangú loccsanásaival s ezzel majdnem szemközt nyugotról, a falu leghosszabb utcáján végig tör elő a *Sólyomkő-patak* vagy Sintyia, mely a régi vár hatalmas lábaitól jövőn, attól vette nevét.

A korcsma mellett tehát letérünk mi is nyugotra, hogy megláthassuk a szép *Sólyomkő-vár romjait*, s az utcát végig folyó patak medrében haladunk, számtalanszor átgázolva a saját szeszélye szerint kanyargó vizet.

Az egyszerű zsupos házakból álló s nagyon kevés jólétre és kényelemre mutató faluból a *Vale-Sinty iába* jutunk, egy félóráig tartó hosszú völgybe, melyet két oldalról lejtősen felemelkedő, sűrű erdővel borított hegyek határolnak, hol itt-ott fekete füstgomoly kanyarog fel a mészégetőknek sziklaorom alá épített kunyhói elől.

Minél mélyebbre megyünk a keskeny sötét völgyben, a középén nyargaló patak annál szilajabb és han-

gosabb, előbb szelíd csevegése csörtetéssé válik, a vidék vadregényesebbé lesz, a hegyek meredeken nyomulnak utunk felé s az előre tolt sziklák megkeskenyítik azt. Most beérünk egy sziklatorkolatba, egy felséges sziklakapuba, melynek szűk bérczfalai fenyegetően emelkednek fel a szemfárasztó magasba, s csak keskeny utat engednek a pataknak.

Sejtelmünk súgja, hogy e hatalmas sziklakapu őriz valamit s a mi felett ez őrködik, az megérdemel ily pompás előcsarnokot. Nem is csalódunk. Midőn kibukkanunk a sziklafalak közül, felséges vidék tárul elébünk.

Egy nagy kerek völgy, körül rakva roppant meredekségű sátorhegyekkel, szabályosan, mintha művészi kéz rendezte volna, s az egyenlő nagy magasságban emelkedő hegyek szikláinak sűrű erdők lombjaival vannak eltakarva, hogy a völgy égretörő falai egész kerekdedségökben simákká legyenek aombok miatt, és egyetlen kopárság nem zavarja az erdős falak egyenlő szépségét. Csupán keletre nyúlik egy hegyek által befolyt hosszú völgy, melynek vége felé a hegyek csak azért kezdenek lapulni, hogy kilátást, engedjenek a szemközli kopár magaslatokra, melyek a távolban egymásra halmozódnak. Ezen völgyön át julunk be a nagy kerek völgybe, melynek közepén külön álló magas sziklahegyen állanak *Sólyomkö-vár romjai*.

Mily költői lélek kellett ahoz, hogy valaki ide, a hegyfalak által körbe fogott völgy közepén emelkedő szikla-hegyre, e szent némaságba, ez elragadóan szép vidékre egy *szikla-várat* építsen, hová a jó barátok kívül csak a gondolat hatolhatott fel!

Hajh! annak a dicső hőskornak emlékei mellett de

törpék is vagyunk mi! Milyen kor ez a mienk, ahhoz a *XIII-ük századhoz* képest, midőn ebben az akkor nagy-hírű sziklavárban lakott *Kopasz nádor*, a Borsa-nembeli Tamás fia, kinek tulajdonát képezte! Milyen ahhoz képest, midőn *Drágfi* János volt ura e büszke várnak! De milyen csak a *XVI-ük századhoz* képest is, midőn itt lakott *Bocskai/fejedelem!*

Igen, ez a sziklavár már az *Árpád-királyok* korában fennállott. A *XIII-ük század* közepe táján a *Borsa-nembeli Tamás* bírta Sólyomkö várát; ennek három fia volt: Lóránt, István és Jakab vagy Kopasz, kiket IV. László király igen szeretett s őket a legmagasabb kiválókra emelte; ezek közül előbb Lóránt az erdélyi vajda, azután *Kopasz* — IV. László főlovászmestere — lakott *Sólyomkö-várában.*¹⁾ Károly király aztán a legnagyobb méltóságra emeli e *Kopaszt: nádorra* tette, a mely legmagasabb hivatalt *Kopasz* több éven keresztül viselte, mialatt Sólyomkö-vára valóban fényes lakóhely volt. *Kopasz* nádot ez a magas kitüntetés sem elégítette ki, hanem még nagyobb méltóságra vágyott, holott a *nádornál* már csak a *koronás király* állott magasabban, — és *Kopasz* — a hatalmas Csák Máté példájától elvakítatva — fellázadt a király ellen; a király személyesen vezetett sereget a lázadó ellen; „csatájok Debreczennél volt s *Kopasz* megverett, de *várába Sólyomköbe* menekülve, folytatta ellenállását.²⁾ Ezen körülmény mutatja, hogy mily nevezetes erősség volt Sólyomkö-vára 1300-ban, és ezen év körül, miszerént daczolni mert a király seregével.

¹⁾ *Bunyitay*: Váradi püspökség története, I. 157.

²⁾ Ugyanott I. 161,

Hogy ezután miként szállott firól-fira, vagy mimódon jutott Bélteki *Drágfi* János birtokába e büszke és hatalmas vár, annak nem igen akadunk nyomára, hanem azt tudjuk, hogy a XVI-úk század legelején *Drágfi országbíróé* volt,¹⁾ ki azt 1524-ben *Kanizsai* Lászlónak átadta, s *Kanizsai* László 1525-ben hivatalosan be is iktattatott *Sólyomkő-varának* és tartozékainak birtokába.²⁾

A XVI. század végén *Bocskai* Istvánra szállott e vár, ki ezt kijavíttatta és ujíttatta,³⁾ mert nagy kedvvel tartózkodott s teljes biztonságban érezte magát itt; úgy, hogy midőn 1604-ben Belgiojoso Barbiano kassai vezér, Rudolf császár parancsából, nagy előkészületeket tett *Bocskai* ellen, ez a *szent-jobbi* és *kereki várainak* megerősítése után *Sólyomkő-várába* vonult, mely *meredek kőszikla* a sólyomtól vette nevét. Ez a vár Váradon felül — mondja egy régi történet író — a legmagasabb sziklatetőn van, minden oldalról mély völgyek által elválasztva, a legiszonyúbb erdők közé helyezve, *bástyákkal* és *védművekkel* ellátva, 3 magyar mértföldnyire a Körösfolyótól,⁴⁾ melyről különben maga *Bocskai* azt írja Kassán 1605. évi december 12-én a hajdúkhöz intézett levelében: »harmadik várunk *Sólyomkő* nevezetű, mely a *legmegközelíthetlenebb*, hegycsúcsok közé lévén helyezve. «⁵⁾

Midőn a császári seregek megtámadták a *szentjobbi* várat, „*Bocskai* ekkor *sólyomkői várában* mulatott, hol mindössze ötszáz embere volt.<<0) Értésére esvén *Bocskai*»

¹⁾ *Bunyitay*: Várad püspökség története. II. 220.

²⁾ *Váczai* József: Élesdi egyház története. 5.

³⁾ *Wolff. Bethlen*: História. VI. 125.

⁴⁾ *Új magyar múzeum*. 1856. évfolyam. 317.

⁵⁾ *Szalay* Magyarország történelme. IV. 436.

kainak, hogy a császáriak *Szent-Jobb várát* elfoglalták, *Kereki-várát* is ostrom alá vették ugyan, de a benne levő Örvéndi Pál miatt ezzel nem boldogultak: mégis „ez a hír Bocskait a *sólyomkői várból* kihozta. “ “) Október 9-én hagyta el a várat és a Körös jobb parti vidékén alászállván, *Kerekibe*, a honnan Concin elűzetett, csendben megérkezett.²⁾

Hogy azonban *Bocskai* már előbb is lakott e várban, mely egy uradalom központját képezte, bizonyítja Budai Éσαιás történetíró, ki 1804-ben ezt írja Sólyomkő-váráról: „Van ez a vár elpusztult állapotban, Biharvármegyében, túl Váradon, Élesdhez egy órányi járó földre, benn az erdőben, *magas kősziklán*, mely is ekképen az ott lakó sólyom madarokról neveztetett. Az oláhoknál *Magúra* a neve, úgy beszélnek, hogy ez a név még abból az időből való volna, a melyben *Bocskai ott tartózkodván*, a körülbelül lakóktól Magaúra névvel említődött. ‘⁸⁾

Bocskai után is, ki Sólyomkő-várát *Báthory* Gábornak hagyományozta,⁴⁾ fenmaradt e vár, a honnan kormányozták az erdélyi fejedelmek a *Báródságot*.

Az 1630. év körül *Zólyomi* Dávid tulajdonát képezte *Sólyomkő-vára*, kiről az leányára *Zólyomi Erzsébetre* szállott, ki elébb *Imrefi* Mihályné, azután *Gabrillis havasalföldi vajdáné*, legutóbb pedig kolozsvári Bornemisza Lászlóné volt.⁶⁾ *Zólyomi Erzsébetnek* nem maradván gyermeke, 1640-ben „*Sólyomkő-vára* Élesddel s szép jószági-

¹⁾ *Buday*: Magyarország Históriaja. II. 206.

²⁾ *Wolfg. Bethlen*: Históriai. VI. 135.

³⁾ *Budai*: Magyarország Históriaja. II. 207.

⁴⁾ *Szilágyi* Sándor: *Báthory* Gábor erdélyi fejedelemsége, Budapesti szemle. XIX. 187.

⁵⁾ *Szalárdi*: Krónika. 137.

val, *Zólyomi* Erzsébet magvaszakadtságán jus regiummal adattak s annak módja szerint iktattattak volna is⁽¹⁾) *I. Rákóczy* György fejedelem nagyobbik fiának, a *nagyváradi* főkapitánynyá nevezett *Györgynek*, ki később *II-ük Rákóczy György* név alatt lett erdélyi fejedelemmé. És az ő birtokában volt még 1659-ben is, midőn vendégszerető házába fogadta a száműzött *havasalföldi vajdát Constandint* vagy *Kosztól*, ki »Sólyomkő-várában ült és ügyének jobbra fordulását *Rákóczy* szerencsésjétől várta⁽²⁾), a kinek még Bethlen Gábor idejében 40,000 tallérért elzálogosította volt *Sólyomkő várat* az *élesdi* jószággal együtt Gavrillás vajda, ki .azon helynek földes asszonyát *Zólyomi Erzsébetet*, *Imrefi Mihály özvegyét*, feleségül elvévén, mind holtáig bírván, belőle úri módon élt vala.⁽³⁾)

Sólyomkő-vára sorsa az erdélyi fejedelmek sorsához volt kötve s a mint változtak a fejedelmek, úgy cserélt urat a vár is. 1660-ban Kemény Jánosé volt a vár, azon -ban a törökök első támadását is alig várva, tulajdon lelkésze adta át *Sólyomkő-várat* azoknak.⁽⁴⁾)

A *Rákóczy-forradalomra* következő 1711-iki szatmári béke leromboltatta váraink nagyobb részét s e szomorú sorsot a szép *Sólyomkő-vára* sem kerülhette ki. A *báródsági* és *sólyomkő-vári utolsó kapitány*: Horváth György átadta e várat a császáriaknak, mint *II. Rákóczy Ferencz* birtokát⁽⁶⁾) s *Löwenburg* császári tábornok nem is késett sokáig ennek lerontásával. . .

¹⁾ *Szalárdi*: Krónika. 137.

²⁾ *Szalay*: Magyarország tört. V. 33.

³⁾ *Szalárdi*: Krónikája. 466.

⁴⁾ *Bethlen* János: története. II. 55. *Szalárdi* Krónikája, 579, *Fényes*: Geographiai szótár, I, 94,

Az egykori hős fejedelmi lak nincs többé, a kanyargó utak be vannak folyva kövei s benöve gyeppel, melyeken egykor a hős Árpád-királyok korában *Kopasz* nádor leventéi, a vallásszabadság és nemzeti önállóság harcaiban *Bocskai* fejedelem vitéz hajdúi, az utánna következő zavarokban *Zólyomi* Dávid martalóczai száguldoztak, — a büszke falak leomoltak, csak az északi szegleten maradt fenn egy kapu melletti *bástyafok*, s a déli szédítő magas sziklaszázat koronázzák a hajdani várkastély felséges romjai. A két romot összekötő magas sziklahegy közepén most egy kis kápolna, egy fák közé rejtett sírbolt áll fenn a magasban.

A völgy elején, a *juharfából* ültetett ideális *nyári tánczterem* mellett leszállunk lovainkról s meglehetősen magas dombon felvezetjük azokat a sziklahegy tövén levő *csőszházhoz*, átadjuk a kantárt a báméskodó oláh gyerekek s aztán a kápolnára vigyázó csősz kalauzoslása mellett gyalog indulunk fel a sziklahegyre, *Sólyomkő-vára romjaihoz*.

A kövel befolyt s begyepesedett felvezető ut minden kanyargása mellett is igen meredek, akár a rövidebb gyalogösvényt, akár a lóval és ökörszekérrel járható nagy utat választjuk a feljutásra.

Az északi oldalra kerülünk, mely valamivel alacsonyabb a délinél, azért volt itt hajdan a várkapu. Ma a kapunak semmi látható nyoma, csupán a felkanyargó ut és a szegleten meredeken felmegasló sziklaszálra kövekből összerakott *bástyafok*, melynek szegletei faragott kövekből vannak kirakva, mutatják, hogy itt volt a *sziklavár* bejárata. E széles négyszögű bástyafok mint óriás kapu-fél még a szikla felett is magasán emelke-

dik, meglehetősen ép, habár mellette omlások is vannak s tetejéről felséges kilátás nyílik a vidékre.

A bástyafok előtt alig 10 lépésnyire magános sziklaszál nyúlik fel: a *Leányka-kő*, melynek csak nevét tartotta fenn az emlékezet, de regéjét nem.

Innen déli irányban tartunk a terjedelmes és magas sziklagerincen, a várkastély romjai felé s alig néhány ölnyire egy 2—4 öl átmérőjű kerek tavat találunk, melyet zombékok kerítenek körül s tiszta vizéből káka csoportok emelgetik ki magvas fejeiket. Ki tudja, nem éppen *halastó* volt-e itt hajdanán?

Tovább megyünk, jobbról hagyva a toronytalan kápolnát, mely a magaslat közepén emelkedik. És bizony, néhány száz ölnyi utat kell tennünk, míg elérjük a déli romokat s felkapaszkodunk azoknak meredek lejtőjén.

Sólyomkő-oarának ez a déli szegletén, e magas sziklán levő romjai a legépebbek és legszebbek.

Mily merészség kellett e szédítő magas, meredek sziklatetőre emberi erőt meghaladó munkával lakhelyet építeni, a roppant hegyek közül kiemelkedő sziklát még magasabbra nyújtani, hogy felül érjen a felhőkön s a haragvó ég dörgő villámai csak alatta cikázzanak az égbe tekintő lobogós tornyoknak! Mily bátorság kellett ott lakni, hová már a vihar sem mert közelíteni, nem hogy ellenség, csak a *sólyom* madár, őseinknek ez a kedvelt hős és harcos társa, nem félt fészket rakni a sziklaoduba és élt a felhők felett, együtt a hősökkel!

És a hősök építményét — mely egyaránt daczolt az idő emésztő hatalmával s az ellenség ádáz rohamaival — lerontotta a gyáva kor pusztító rosszakarata. Ma már csak a kövekből rakott falak egy része, az itt-ott beom-

lőtt folyosók s a roppant mélységből nyil-egyenes falakkal felemelkedő csonka tornyok állanak fenn, melyeknek ablakait szabálytalanná tették a leomlások; a falakban gerendák helyei, melyek kétségtelenné teszik, hogy a sziklavár e része emeletes volt.

A majdnem körben vezető folyosó meredek útján felmegyünk a romok tetejére, a szédítő magasba, hol a völgyet körülövedző hegyek lábainknál látszanak s elragadó kilátás nyílik le a völgy mélyébe, hol a sziklafal tövén a *sólyomkő-patak* csillogó vize fut tova, míg a délkeleti völgyön keresztül feltárul előttünk a szép *réri-völgy*, bezárva a báródsági és fe/aZwsi-hegyek által.

Oly erőt vesz a lélek a test felett itt. a romlatlan légkörben, közelebb az éghez, mint a földhöz, — nem érzi a nyűgöt, mely a köznapi élet küzdelmeihez lánczolja,— szabadon repül fel az áhitat szárnyain ahoz, a ki egyedül képes gyógyítani a lélek fájó sebeit, hogy vigaszt, reményt és erőt kérjen attól, — elszáll a múltba az emlékezet édesen ringató sajkáján, hogy szédüljön annak kápráztató dicsőségétől, melyből nem jutott korunknak egyetlen sugár sem! Milyen jó hely ez a beteg lélekre!

A szent némaságot nem zavarja semmi, csak a patak csevegése, mely elhalóan jut fel a mélységből és annak az *egy pár sólyomnak* suhanó röppenése s felfelsikoltása, mely itt a romok sziklafalában lakja *ősi fészket*. Igen, *ősi* fészket, mert századokon át firól fira szállott a hagyomány, hogy a sziklaoduban mindig tanызott *sólyom-madár* és pedig soha sem több *egy párnád*, ez az *egy pár* fiakat nevelt s midőn felnőttek, világgá bocsátotta őket, — ha az öregek kihaltak, *egy pár* fiók örökölte az *ősi fészket* és folyton úgy megtudta védel-

mezni a hősi romokhoz (*isi* jogát, hogy sem sólyom, sem más madár soha nem költözhetett be oda. És ez az egy pár *sólyom* — a múlt hős időknek élő emléke — nem fél a romok látogatóitól, sokszor egész közelről megmutatja magát, mert nem teheti fel, hogy az az ember, ki egykor annyira szerette őt, képes legyen most romlására törni. Ahoz már csakugyan rossz lélek is kellene, hogy valaki e romokat egyedüli lakóitól megfossza.

Csak vijjogjatok szép *sólyom-madarak*, — maradjatok e büszke hős romokban, melyek múltja tiétekkel közös,— úgyis itt laktatok a bajnokokkal, kik nem szerették a völgy szükkörét, hanem fenn a magasban, a szabadban, a bérctétőn építenek lakot, a hol szokott fészkelni a *turul: őstők* és tisztelt *jósuk* nekik! Vijjogjatok! Ne üssön itt tanyát egy más madár se, melynek múltja nincs, honnan leventék izmos karjain őserdőbe vadászni jártatok. Vijjogjatok! s legyen az bánatos, a nagyságért, mit messze múlt takar, s talán ha meghallják az emberek s visszapillantnak a távol fényébe: nem fogják oly mohón pusztítani fényes korunk e szép emlékeit! Vijjogjatok szép *sólyom madarak!* *e törpe korban bérezi szikla-várhoz csak költő ábrándja, művész ecsetje s ti vagytok méltók! Csak vijjogjatok!...*

Alászállunk a romok szédítő magaslatáról s az épületek északi szegletében egy 2—3 öl mély *kerek kutat* találunk, melynek kőből kirakott falai most is oly épek, mintha nem vonult volna el felettük több mint egy félezred év pusztító hatalma. És csodálatos! itt e ropant magasságban most is van a kutban majd öles víz.

E romok déli oldalára lekerülve mintegy 10 ölnyi magasban egy rejtett barlang-nyílást veszünk észre a

szikla-oldalban, s midőn a nem nehéz utón feljutunk oda; egy *barlang* áll előttünk, bejárata egy ölnyi keskenyre elszűkítve kőfal berakása által, melyen az ajtó helye kétségtelenül látsz'k. Hihetőleg valami titkos kijárás volt a szikla-várból. Midőn belépünk a barlangba, jobbról a sziklába bevésve ezt találjuk: „*Döcker József, 826J* Ez bizonyosan utazó neve, ki megakarta örökíteni itt létét s az — mint látjuk — sikerült is neki, mert több mint egy félszázad után is épen áll neve.

A barlang magassága 2—3 öl s mint a barlangok nagyobb része, ez is nyűgöt felé hajlik tetejével, szélessége az ajtón belől alig egy és fél öl, mely azonban a 15 lépés hosszúság végére már 3 öltre kiszélesedik. — Ha a barlang csak eddig tartana, alig vehetnénk értelmét a bejárat megerősítésének: azonban nem eddig van, hanem jobbra egy 2 öl széles s 6 öl hosszú folyosó húzódik északról délkeletre félkörben, hol a *guano* kissé nehezíti a járást, annyival inkább, mert a sötét folyosó folyton emelkedik, — végén félölnyi magasban egy ablak forma szűk nyílás van, melyen midőn keresztül hatolunk: azt látjuk, hogy feljutottunk a romokhoz. Tehát ez mégis csakugyan titkos kijárás volt

Ismételve búcsút vevén e romoktól, a meredekség miatt meglehetősen fárasztó gyalog utón felmegyünk a vár két szélső romja közötti magaslat középpontján levő *kápolnához*.

Óriási fák által beárnyalt s léczes-kerítéssel körülvett egyszerű kis épület ez, mely előtt magas fészület s tetején kereszt mutatja a vallásfelekezetet, a melyhez tartozik.

Az épületen nincs semmi czifraság, — de még

csak *tornya sincs*, — pedig *kápolnának* hívják — és így nincs harangja sem.

Midőn az öreg *Péter* — a kalauz csász, kinél a kulcsok állanak — kinyitja előttünk a léczes kaput s belépünk a *kápolna* udvarába: a homlokzatba illesztett veres márvány tábla felírásából nem csak azt tudjuk meg, hogy ez a *kápolna* 1821-ük évben épült, hanem azt is, hogy ez nem kápolna, hanem *sírbolt*. A *sírboltra* pedig nem kell torony s a toronyba harang, kivált annak hamvai fölé, a ki életében annyira gyűlölt minden zajt s épen e szent magányba is azért vágyott pihenni — örökké.

A nehéz vasajtók nyikorogva nyílnak meg előttünk s hideg, valóságos síri hideg levegő csap meg minket a kápolnából, melynek egyszerű kis középtára mellett kétfelől erősen elzárt vasrácsozat áll. Azt hihetnénk, hogy az a sírbolt ajtaja, melyen le kell menni a mélybe. — Csakugyan a *sírbolt* ajtaja ez, csak hogy ez a sírbolt nincs lenn a föld alatt, hanem csak elrekesztett része a kápolnának.

Az ajtón belépve egy csudálatos alakú, fehérre meszelt faépitmény tűnik szemünkbe, hasonló egy tompa végű koporsó fölibe emelt domború sírbolthoz, melynek magassága meghaladja az ölet. Az öreg kalauz csakhamar fel is világosít, hogy itt *ravatalon álló három koporsó van befalazva*.

A *sírbolt* keleti (tompább) végénél a falhoz támasztva kis fekete fa sírkereszt áll, ezen felirattal:

J831“

A kereszt felett a sírboltozat közepében egy négyszögű szürke márvány táblán ez van bevésve:

»Hic jacet
 Comitissa *Anna Lázár* de Gyulakut
 Insignis Ordinis Crucis Stellatae Domina
 Illmi Domini Comitis *Josephi a Batthyán*
 perpetui in Németh-Újvár Inc.
 Comitatus Castriferrei
 Supremi hereditarii Comitis et
 Suae Majestatis Scrmæ Camerarii
 Uxor
 Obiit 24. Julii 1831.
 Anno aetatis 45. “

(Itt nyugszik Gyulakuti Lázár Anna grófnő, csillagkeresztes hölgy, méltóságos *Gróf Batthyány József* urnák, Németh-Újvár örökös urának, Vasvármegye örökös főispánjának, ö Felsege kamarásának *neje*. Meghalt Julius 24. 1831. életének 45-ük évében.

Ezen sírbolt mellett a baloldali falban *fekete* márvány táblán ez van bevésve:

. ,Hic jacet
 Franciscus
 Comes a Batthyan
 Perpetuus in Németh-Újvár.
 Natus 27-a Septemb. 1815.
 Obiit 6-a Junii 1818/

(Itt fekszik *Gróf Batthyány Ferencz*, Németh-Újvár örököse, született Sept. 27-én 1815. meghalt jun. 6-án 1818.)

A szemközti falban szintén *fekete* márvány táblán pedig ez áll:

»Hic jacet
 Ludovicus
 Comes a Batthyán

Perpetuus in Német-Újvár
 Natus 31. Mártii 1810.
 Obiit 24. Junii ISIS."

(Itt fekszik Gróf Batthyány Lajos Német-Újvár örököse. Született márczius 31-én 1810. meghalt junius 24-én 1818.)

Tehát *Gróf Batthyány Józsefnek első neje két fiával* nyugszik e csendes kápolnában, e magas sírboltban, hol évenként négyszer mise tartatik, melynek alapját a már szintén régen németújvári családi sírboltjában pihenő néh. Gr. Batthyány József tette le.

A boldogult Grófnénak két gyermeke volt csak, két angyali szép *fia*, kikkel a mennyország szállott a földre le, és az *élesdi kastélynál* nem volt boldogabb hely a világon, — az emeleti tágas termeket öröm és vigasság töltötte be, sőt lehatolt az a földszinti vendégszobákba s a cselédség czelláiba. Ki ne örült volna a jó gróf boldogságán!? És a gróf valóban boldog volt; hiszen midőn *nejét* forrón szerette, nem lehet csodálkozni, ha két szép *fi.ának anyját* valóban imádta.

Egyszer aztán megirigyelte a sors a mennyei boldogságot, mely oly ritkaság a földi légkörben; elküldé a halál kegyetlen angyalát az *élesdi kastélyba*, a ki süket maradt a szülők kétségbeejtő jajjára és elrabolta az egyik kis fiút, kiszakitá azt az anya ölelő karjaiból, — és minek előtte szünhetett volna még a szív vérzése: 18 nap múlva ismét visszatért és elrabolta a másik fiút is. Mindkét fiút 18 nap alatt, minden boldogságát ily rövid idő alatt elveszítette az *élesdi kastély!* És a koporsókkal együtt vittek ki a kastélyból minden örömet! — komorrá, hallgataggá, némává lett ez. Ki merne örülni,

zajongani, midőn a kastély urainak arczát a gyötrő fájdalom dúlja, midőn a gyermekeiktől megfosztott szülők reménytelenül, bus árnyakként járnak az örömtelen hallgatag termekben?!

Hosszú lassú halál emésztése után egyszer csak félbe szakadt az anya szenvedése, a szív vérzésével együtt megszűnt annak dobogása is. És a ki úgy meghasonlott az étellel, ide kívánczott e szent némaságba, távol a világ minden zajától, ide *Sólyomkő-várába fiai közé*, kiknek hamvai fölé a bánatos szülők már előbb kápolnát emeltek. Itt állították fel a ravatalt, középre helyezték az üveg koporsót, melyben a kiszenvedett *grófné* fájdalomdult vonásai csak akkor simultak ki, midőn kétfelől mellé helyezték azt a *két kis üvegkoporsót*, azokkal az angyalarczu kis *fiukkal*.

Míntha mosolyogna az az átszellemült középső halott, míntha mondaná: Látjátok, most már én is boldog vagyok, mert *mellettem vannak gyermekeim* ! És mégis mily szívmarczangoló így látni *egy anyát két szép gyermekével*, hidegen, mozdulatlanul!

Gyötrőre ez a vérfagyasztóan nagyszerű látvány a *gróf* szívét is, a ki mindennap kilovagolt ide Élesdről és minden nap kisírt szemekkel tért haza, még azután is, midőn már újra megnősült, pedig angyaljóságu második nejét forrón szerette, oh, de nem tudta feledni azt a két szép fiút, azokban az üveg koporsókban, — ősi nevének, nagy terjedelmű birtokainak örökösait siratta azokban!

Egyszer aztán, mikor a gróf kiment megsíratni üveg-koporsóban fekvő halottait, az *egész ravatalt* úgy, a mint volt, *befalazva találta*.

És nem is volt többé oka a sírásra, mert szelid-lelkű neje *Tarnóczy Antónia* megajándékozta őt egy *derek fiú* örökössel, az élesdi uradalom közszeretben álló mostani tulajdonosával: *Gróf Batthyány Józseffel*, kinek hírénel csak jósága nagyobb s a ki anygyszivü nejével *gróf Kornis Antóniával* és *8 szép gyermekével* minden évben meglátogatja boldogult atyjának kedves halottait....

VI. A Körös völgyén.

Élesd. Pesterei és kalotai barlangok. A Báródság székhelye. A nagybárodí kőszén-bánya. A királyhágó. A révi agyag. A révi szoros. A vasútról. Vár-Sonkolyoson. Mén-Maróth vára.

A gyönyörű keretbe foglalt szép *Sólyomkő-várcitól* visszatérünk Pestesre s innen egy félóra alatt már beérünk Élesdre.

Hogy *Élesd* a Körös-völgy legcsinosabb s legélénkebb városa, (2 templomával, melyek közül nevezetes a reformátusoké, hol egy 1508-ban készült harang van) azt csak azok nem hitték el, kik a *keleti vasút* indóházát épen háromnegyed órányira tették a várostól; azonban kir. járásbírósága, szolgabírósága, közkórháza, adó- és postahivatala, forgalmas kereskedései, látogatott piacza: arról tesznek bizonyrágot, hogy a vasút építésénél azok a tényező urak némi elfogultsággal jártak el Élesddel szemközt, a mi annyival csodálatosabb, mert itt van *gróf Battyhány József* biharmegyei uradalmának központja s ő neki magának szép emeletes *kastélya*, melyben nagy kedvvel szokott tartózkodni nyáron át.

Valóban nagy kedvet is érezhet az ember az *Elesden* tartózkodásra, oly szép ennek vidéke, barátságosak lakói.

Hát még a mi házigazdánk szemben ott az emeletes *grófi kastélylyal!* Maga és családja az elkényeztetésig szívesen fogadnak. És pihenés után elvisznek a szép

emeletes kastélyba s megmutogatják annak ősi termeit, a termekben a *csarnóházai fekete-márványból* és a *dámosi veres-márványból* (tehát az uradalom termékeiből) készült asztalokat, — megmutatják a *feketepataki kőszén* (lignit, mely igen jól ég) és a *dámosi vaskő* gyűjteményeket, melyeknek gazdag rétegei ott hevernek kiaknázatlanul az uradalom feketepataki és dámosi hegyeiben. Azután elvisznek, hogy megmutogassák Élesd vidékének még nem látott két nevezetességét: A pesterei és kalotai barlangot. Ott van a Körözsön túl a *pesterei* vagy „igricz“ *barlang*, mely *ős-állatok* csontjaival van telve s e tekintetben annyira érdekes, hogy a nemzeti muzeum érdemesnek tartotta egy tudósát elküldeni ide, hogy vizsgálja meg a barlangot, aki aztán *ős-állat* csontokkal s tapasztalatokkal gazdagon megrakodva tért vissza; — alig 4 órányira van déli irányban a *kalotai barlang*, melynek csillogó *kristály* termei tündéri palotához hasonlítanak, s melyben Kovács János, a nagyhírű, de szerény természettudós és kedvelt debreczeni tanár 1880-ük év nyarán egy »addig egészen (ismeretlen fajú barlangi bogarat'' fedezett föl, melyekből 42 darabot egy gráczi tudós barátjának küldvén, az az ismeretlen 42 db bogarat 84 forintért árusította el különböző múzeumoknak.¹⁾ Oly nevezetesek ezek mind, hogy vétkezik az utazó, ki meg nem tekinti.

Ezeknek megtekintése után ismét kocsira ülünk, s egyenesen keletre indulunk a jókarban tartott nagyvárad-kolozsvári országúton. *Tinód*, *Totós* és *Ossi* sokkal kisebb és egyszerűbb román községek, minthogy valami nevezetességgel bírnának, — ezeken túl is a vidék szép-
) Kovács János tanár hozzám küldött levele 1883. december 8, Debreczen.

ségén kívül csak a *gégényi kápolna*, mely egy különálló ormon regényesen van fák lombjai közé rejtve s *Körös-Topán* az a magas *sírkő*, mely a keleti vasút építése alkalmával föld alá temetett munkások hamvai fölé emeltetett: érdemelnek különösebb figyelmet, míg beérünk a Királyhágó nyugoti tövén fekvő Nagy-Báródra.

Nagy-Báród az egykori „Báródsági nemes oláh ke-
rület” vagy „Báródság” és a *báródsági kapitány* székhelye, ma mezőváros volna ugyan, de ezt nem mutatja egyéb, minthogy 2 bolt is van egymás mellett, és hogy a heti vásárra összegyűlt román atyafiak a zsúfolásig megtöltik a csapszéket; itt aztán lehet gyönyörködni — ha ugyan van valami gyönyörűség abban — hogy éltes férfiak és nők is összevegyülve, a pálinka hódító hatása alatt, milyen határt nem ismerő jó kedvvel járják azt a sajtáságos nemzeti tánczot, de elszomorodunk, ha tudjuk, hogy ezen jó kedvet aztán egész héten át éhezve siratják. De ilyen a világ, rövid kéjért, hosszú szenvedést vesz magára.

Nagy-Báród határa azonban nem olyan szegény, mint a milyen maga a kis mező város, mert határában nagy mennyiségű *fehér kovakő* és ki nem aknázott *fehér márvány* mellett roppant rétegekben jön elő a jóságban mindjárt az oroviczai után következő *barna kőszén*, ez a megbecsülhetetlen tüzelő anyag, mely hivatva van most még csak pótolni, egykor pedig helyettesíteni a mindinkább kevesbedő fát. Azonban szomorú dolog, hogy a már két ízben megkezdett *bányászat* ismét félben hagyott, a kivájt aknák beomlottak, a felnyitott tárnák összeroskadtak, a bánya épületei elpusztultak! Mennyire élheterlenek is vagyunk mi! A természet összehalmozza

részünkre a kincseket, kínálja azokat s mi összedugott kézzel állunk — — — és szükölködünk. Egy más nemzet mennyi milliókat tudna összeszerezni e *roppant terjedelmű kőszén rétegekből*, s mi tétlenül nézzük a kiaknázatlan áldást, a nélkül, hogy legkisebb hasznát vennénk. Nincs bennünk semmi vállalkozási szellem, megelégszünk őseink jóhangzásu nevével, melyről lassankint lekopik így minden értékes zománcz!

Az 1869. augusztus 24-ikén a „*báródsági közbirtokosság*” közgyűléséhez egy kérvényt adtak be Pallády Miklós és társai, hogy ők kiaknázni óhajtván a báródsági közbirtokossághoz tartozó 7 község határán előforduló *kőszén, nagybáródai kőszén bányatársulat*” czim alatt, *kutatási engedélyt* kérnek; ezt a kutatási engedélyt Nagy-Báród, Kis-Báród, Korniczal, Beznye, Cséklye, Nagy-Patak és Körös-Topa községek határára meg is nyerték.¹⁾ Az így alakult bányatársulat jelentkezése folytán a nagy-bányai kir. bányakapitányság *bányajárást* rendelt el,²⁾ mely Buday Károly kir. bánya-biztos vezetése alatt 1870-ben meg is történt s már akkor kinyomozva lelt többek között egy 80 öl hosszú, 4 öl széles, $1\frac{1}{19}$ öl vastag barna kőszén-réteg, majd 50,000 mázsa köbirtalommal, mely a „harmadkori trachyt előtti képlethez tartozó *barna szén-telep* homokos kődarabokra következő agyag és szén-pala alatt fordul elő, — mely kőszén-telep az egész Koszturicse hegységen átvonul.³⁾ A szak-

1) Báródsági közbirtokosság gyűlésének jegyzőkönyve 1869. augusztus 24. és 25-ről.

2) Nagy-Bányai bányakapitányság 683/1870. számú végzése.

3) Bánya-járási jegyzőkönyv. Nagy-Báród, 1870. június 27.

érlök egyérlelműleg arra a meggyőződésre jutottak, hogy az *itt előjövő »barna szén fényes feketeszínű, tiszta“* — kétséget nem szenved, hogy *tüzelő-anyagnak sikeres jó eredménnyel fog használtatni* s tárása vályást érdemlőnek bizonyult be.¹⁾

A *Járódsági kőszén-bánya társulat“* meggyőződven arról, hogy ez a kőszén valóban érdemes a kiaknázásra, előbb házilag kísértette meg a bányaművelést,²⁾ azután pedig haszonbérbe adta azt ki sárfalvi Nagy Gusztávnak,³⁾ ki hozzá is kezdett a bányaműveléshez s már egy pár év múlva nagy örömmel jelentette, hogy »a korniczeli határban jó fajú *lignit*, a n.-báródi határban Boinicza nevű helyen *barna kőszén* találtatott.“⁴⁾ De azután Nagy Gusztávnak sem volt elég kitarása.

Most aztán a „Ritu popi“ *Miklós- és Antal-tárnái* bedüledezett oldalakkal szomoríffják az utazót.

Láthatni tehát, hogy a nagy-báródi *kőszén-bánya* komoly figyelmet érdemel s nem volna észszerű idegeknek engedni annak kiaknázását, hogy a jövedelem külföldre folyjon. Társulatot kell alakítani ismét s működésbe hozni a bányát. Hiszen a révi vasút alig egy félóránnyira van ide s nem volna nehéz egy szárny-vasút építése, — és hogy ha megkezdetnék a bánya rendszeres mivelése: vájjon ki lehetne-e számítani az ebből

¹⁾ Bánya-járásai jegyzőkönyv. Nagy-Bárod, 1870. június 27.

²⁾ Schmotzer Bálinttal 1871. szept. 28-án kötött szerződés. Eredetije Dobozy Menyhért urnái Nagyváradon.

³⁾ Nagyváradon, 1872. június 11-ikén kelt szerződés. Eredetije Dobozy Menyhért urnái Nagyváradon.

⁴⁾ Bányatársulati jegyzőkönyv. 1874. ápril 9. Eredetije Dobozy Menyhért urnái Nagyváradon.

eredő hasznot?! Gondolkozzanak e felett az érdekeltek s ne hagyják soká értéktelenül heverni azokat a kincseket, melyeket a *nagy-báródi köszénbánya* képvisel....

Ha Báródról az egyenes országúton tovább folytatjuk utunkat, ez felvezet az 1862 láb magas *Királyhágóra*, a Magyarországot Erdélytől elválasztó e roppant hegységre, melyről gyönyörű vidékeken keresztül a Körös-völgyén végig bámulhatjuk a természet pompáját egészen a szép Nagyváradig, sőt néha a kálvinisták Rómájáig: Debreczenig. A tetőn egy üde forrás fakad, hogy a fáradt utasnak legyen mivel oltani szomját, ha ugyan a tetőn levő korcsma drága és rősz pálinkája (a mikor van) nem teszi meg nála ugyanezt a szolgálatot. A Királyhágón keresztül vezető ut meredek lejtőn és pompás hegyes-völgyes tájak mellett a kis Bucsa faluban ereszkedik le a Sebes-Körös és vasút mellé, hogy aztán itt haladjon tovább, csakhamar kiérve szép megyénk határánál *Feketetónál*, a rettenetes és környös környül szörnyű hegyek¹⁾ tövében, a hajdani „*Cerum-hegy*“ lábainál, ahol találkoztak a *Mén-Maróth* vára ellen induló *magyarok* a *székelyekkel* a honfoglaláskor,²⁾ — a mely falu 1557-ben jelöltetett ki Magyarországot és Erdély határául.³⁾

Mi azonban most Nagy-Báródról egyenesen délnek fordulunk a hegyek alatt s nemsokára elérjük a magyarok és románok által békés egyetértésben lakott *Révet*, mely *mésztuff* (travertine) és *tűz-álló-agyag* termékéről

¹⁾ *Szdlárdi Krónikája* ISO'

²⁾ *Keresztúri*: Compendiaria descriptio Episcopatus Varadinensis. 12.

³⁾ *Horvátit*: Magyarország története. III. 285.

egy iránt híres a múltban s jelenben, és a hol állami iskola is van.

Itt a Sebes-Körös szélesebb völgye végén vasútra ülünk, hogy láthassuk hazánk völgy-szorosainak egyik legszebbikét, azt az elragadó vidéket, melynél együtt bámuljuk az alkotó természet szépségét és az emberi találékonyság nagy erejét, mely utat vágatott a sziklákba s keresztül törette azoknak kemény kökebelét.

Midőn a Körös hidján keresztül berobog vonatunk a kopasz sziklák közé, bizony akaratlanul is csudálkozva kiált fel az utas a legfelségesebb festői tájképek láttára. Azok az égbe nyúló 30—40 öl magas meredek veres szikla-falak, tátongó barlangjaikkal, melynek növényzete feltűnően hasonlít a *tordai-hasadék* növényzetéhez,“) — a sziklák tövén az a *sötét-zöld* színű csendes tó, — az a kiálló szírihez épített *^Tündérvár,*“ hová csak a gondolat szállhat fel s mely hajdan a *révi szoros* őrtornya volt, — a Sebes-Körös rohanó árja, összetákolttutajokat ragadva magával, — az a szikláról leomló *víz-esés*, melynek habjait hófehérré teszi az alázuhanás, — azok a magas bérezek karcsú fáikkal, legelésző nyájaktól tarka cserjéseikkel, egy-egy szalma viskót uraló tisztásaikkal, — a nyirkos *alagutak* sötét nyílásaikkal, — a hegyeken és völgyeken szétszórt falu nagyon is egyszerű kis fatornyával, melynek éles csengettyűje áthat a kigyózdó hegyi patak zúgásán s a vonat morgásán. Mind mind oly pompás, oly ábrándos!

A második *alagútból* kiérve, felséges völgy terület

1) *Simkovits Lajos'*. Nagyvárad és a Sebes Körös felsőbb vidéke. 76. lap.

előttünk, — egy nagy kerek völgy, melyet meredek bérezek vesznek körül, míg közepén nagy terjedelmű kerek halom emelkedik; e halomtól délre húzódva fekszik *Vár-Sonkolyos*.

Vár-Sonkolyost olyan kevés figyelembe részesítették eddig, még azok is, a kik *Mén-Maróth* várának, a régi *Bihar-várnak* holléte felett vitatkoztak; pedig ha kellő gondot fordítottak volna e tájra, már régen tudnánk, hogy *Mén-Maróth chazar herczeg* sem nem a *Bihar* melletti *^Földvárban,* sem nem a *Fenes* melletti *'Béla-vár'*-ban lakott: hanem *itt állott vára e gyönyörű völgyben, ezen a terjedelmes dombon,* melyet festőileg körítenek a magas bérezek.

Nagyon sok körülmény bizonyítja azt, hogy a régi *Bihar-vára,* a *chazar fejedelmi lak,* e helyen volt, — mely körülményeknek felsorolása azonban tudományos értekezésben találhat helyet, itt csak röviden rámutatunk azok egy részére.

A völgy és egész környezete oly felséges és erődnek (azon korban, midőn még a vitézség s nem a dicsotelen puskapor döntötte el a csata sorsát) oly alkalmas, melynél jobbat az egész Biharmegyében nem találhatni. Egy minden oldalról hegyek által körül zárolt nagy kerek völgy, melyhez csak szikla alagutakon lehet jutni, s melynek északi oldalán végig fut a Sebes Körös, hátterét pedig rengeteg erdőségek képezték s képezik ma is. E felséges völgy közepén egy nagy terjedelmű domb, melyben ásások alkalmával több *bronz-kori* tárgyakat, *régi fegyvereket,* sőt egy *gyönyörű mivii ősi kardot¹⁾* is talál^{')} E pompás kard *Horváth* nagyváradai mérnök birtokában van.

tak, mely nem közönséges harczos kezében forgott s találtak egy egész fazék *régi pénzt*.

Az a falu, mely most a völgy déli szegletébe húzódott: *Vár-Sonkolyos* nevet visel, — hajdan s még 1528-úk évben is » *Várfalw*“ név alatt jön elő.¹⁾ Ezen elnevezés világosan mutatja, hogy itt hajdan *vár* volt. Bizonyítja ezt azon körülmény is, hogy a közelében levő *Hév* régen csakugyan sorompó volt, mely elzárta az utat, — különösebben s legfényesebben bizonyítja az, hogy azt a szikla nyílást, hol Rév mellett beérünk a hegyek közzé, ma is „ *Várelő*“ néven nevezik. Lehet-é ennél természetesebb, minthogy ez a »*Vár elő*‘ ehez a várhoz tartozott, — a „Tündér-vár“ pedig, honnan a *révi völgyre* és a *sonkolyosi magaslatra* lehet átnézni, vigyázó torony volt, honnan jel adatott egyik, vagy másik oldalra barát vagy ellenség közeledéséről.

Hogy pedig ez a vár történelmünk legrégebb idejében nagy fontossággal bírt s nem lehetett más, mint *Mén-Maróth vára*, vagy *Bihar-vára*: azt bizonyítja *környékének elnevezése*. Ugyanis mindjárt a szomszédságában van *Bánlaka*, mely azt mutatja, hogy ott hajdan *bán*, vagy épen *rhabon-bán* lakott, mely főtisztviselő rendesen a fejedelem közelségében szokott lakni; — nem nagyon messze hozzá van *Csarnóháza*, így nevezve az avar *Csarnó vezérről*. Fényesen igazolja azon körülmény, hogy az a rengeteg, *Igfon erdő*, a hová *Mén-Maróth* a Bihar várát vivő magyarok elől menekült, minden régi tájkép, és leírás²⁾ szerint ezen tájon esett. A „*Névtelen jegyző*“ (Anonymus *Belae regis Nótárius*) pedig nyíltan mondja,

¹⁾ *Theatrum orbis terrarum*. 83. lap.

²⁾ *Sckmidl*: Bihar-George. 1.

hogy midőn a magyarok győzelmesen közeledtek Bihar-vára felé, Mén-Maróth onnan családjával és kíséretével az *Ig fon erdőbe* menekült.¹⁾ Ezek szerint *Mén-Maróth várának az Igfon erdő közelében kellett lenni*, ez pedig e tájon volt; s így épen nem merészség következtetni, hogy ebben a *vársonkolyosi* szép völgyben állott *Mén-Maróth* chazar fejedelem vára, az úgynevezett *Bihor-vár*...

¹⁾ *Anonymus* Belae Regis Nótárius. 108.

VII. A Jád völgyén.

Brátkán. A Vale bői. Loro. Ponor. A lejtőn. Remecz. Az Izvor. A fenyvesekben. A jádvölgyi iparvasuton. A Jád. Csarnóházán. Csarnó vezér. A szép Anicza. A barlang. A barlang rejtekében. A kénes viz. Gura Jadulni.

Elhagyva a *vársonkolyosi* szép völgyet, a harmadik és leghosszabb alaguton keresztül nem sokára elérjük *Brátkát*, melynek szép vidéke épen nem áll hátrább a Körösvölgy egy-egy festői pontjánál.

Itt elhagyjuk a vasutat, és miután megtekintettük a jelentékeny *br átkai barlangot*, melyben legközelebb régi fegyverekre bukkantak a kőfejtők, — gyalog, ökörsze kerén, vagy lóháton, folytatjuk tovább utunkat, hogy lássunk kevésbé járt vidékeket is.

Podgyászunkat a „[^]ora«/z7/-okra (erdősőszökre) bízva, déli irányban indulunk el a *brátkai* vasút állomástól s a színig telt Sebes-Körösön át, Brátka viskószerű házai között felindulunk a lóroi hegyekre, jobbról hagyva a gyönyörű *Bratkuza völgyet*.

A felséges völgyeken, festői tájakon keresztül eljutunk a „*Vale-boi*“ pompás völgyébe, hol a sziklák által keskeny katlanba szorított kies virányon szelíd patak félenken siet le a szilaj Körös felé, de hogy ne csak a természet báját növelje, hanem hasznot is tegyen: reszkető lombu jegenyék s fehérlő fájú szomorú nyírfáktól rejtett

szalmás malom kerekeit zakatol tatja, melyhez a víz fellett keresztül alig féllábnyi keskeny palló vezet.

Tovább szép kerek völgyben találjuk a kis *Lórót*, szétszórt házaival, melyek festői rendtelenségben húzódnak lombok alá, sziklák tövére. Innen aztán mindig magasabbra kapaszkodva, fárasztó hegyi vándorlás után, óriás magasban, kanyargó utón, szédítő mély völgy fellett, melynek a két oldalán lehajló sűrű cserjés az alig félölnyi széles, hajlongó mederben futó fehérülő pataokban végződik, — elragadó szép, sűrű erdővel borított hegyek által bezárt vidéken elérjük *Ponort*, hol az utszéli korcsma előtt megpihen karavánunk.

Ha *Ponor* gyönyörű vidékén sokáig nem legettetjük boldog szemünket, ha a sövényvel körül kerített kis füstös korcsma előtti „rengőn” soká nem pihenünk, — ha nem hallgatjuk tovább a négyszögű sövényvel bekerített kis hegyes fatorony imára hívó s hegyeken völgyeken visszhangozó gyors csengését: ez csak azért van, mert *Remeczig* még nagy és nehéz utat kell megtennünk, pedig a remeczi szép vidék célpontja kirándulásunknak.

Valóban, midőn az a kis bocskoros oláh fiú Ponor végén bámészan kinyitja előttünk a sövény kaput, mely a mivelés alatt levő földeket a szabad levegőtől elválasztja: mindjárt, kezdjük észrevenni az ut nehézségeit. Egyenes irányban — a mennyire lehetséges ez bérezek között — délnek tartva, most már csak néha kapaszkodunk felfelé, hanem nagyobbára lefelé ereszkedünk a szebbnél szebb völgyekbe, hegyomlásokon, csörtető patakokon, kézzel szétválasztott s meg összehajló cserjéken keresztül, óriási fák árnyában, hol a legjobb ut egy-egy gyalog ösvény.

Úgy megbámul bennünket egy-egy pásztor fiú a vadonban, a legelésző nyájak félénken fordulnak felénk, a madarak ijedve reppennek fel lombok közé, cserjék ga_Jyaira rejtett fészkeikről, a kígyók élesen sziszegve, nyelvéket mérgesen öltögetve húzódnak karikába, a bátortalan gyikok rémülten zörögnek végig a száraz faleveleken, sőt még azok a kis veres pikkelytől tarka pisztrángok is a csörtető patak habbá törött vizében félbe hagyják eleven játékaikat a lombok között besurranó napsugáron s menekülnek a mohos szikla tövébe.

Pedig mi elég csendesesen ereszkedünk lefelé, annyival inkább, hogy hallgassuk a *Jád* óriási zúgását, melynek gyönyörű völgyébe végre leértünk.

Remecz (1424 láb magasban) kétségen kívül egyik legszebb vidéke megyénknek, egyszerű házaival, melyek szét vannak szórva a Herkules-fürdő vidékéhez és Csernapatak felséges völgyéhez oly hasonló¹⁾ *Jád* keskeny völgyében s a meredek bérczoldalakon.

Mit írhatni magáról egy ilyen kis hegyi faluról, hol a természet pazar szépsége mellett annyival inkább kitűnik az emberi műnek gyarlósága?

Ki nézi akkor a zsúpos, hegyes gerinczű füstölgő kunyhókat, — a szüette rohadó kis fatornyot: midőn a legfelségebb sziklás bérezek tövében rohanni látja a gondatlan gyorsaságú *Jád* fehéren habzó vizét?

Ki hallgatná akkor a csengettyű szavát, pásztor fűrűjét, a szomorú bús oláh nemzeti dal vontatott hangjait: midőn a fenyvesek szent zúgásába csak félénken kiált bele egy-egy csicsergő kis madár is?!

¹⁾ *Simlcovits* Lajos: Nagyvárad és a Sebes-Körös felsőbb vidéke. 71.

Ki érezné akkor a kormos-falú kunyhókból ki-kicsapódó füst fojtó szagát: midőn a szelíd völgyet édes illatárral töltik be a balzsamos fenyők és az ezer meg ezer szinti vadul pompás virágok?!

Ah! azt a lelki gyönyört csak érezni lehet, de ki-mondani nem, a mit a természet bája okoz!

A zuhogó Jád keskeny pallóján keresztül beérke-zünk a barátságos erdész lakba, hol oly kellemes éjszaka vár reánk...

Még nem törtek elő a már régen felkelt nap suga-rai a magas bérczeken át, midőn a megnyergelt mokány lovak előállanak. Késedelem nélkül megindulunk a völgy-ben délre, szemközt a *Jád* folyásával, mely a *Vervul-Pojeniej* nyugofi oldalából jő, — hogy gyönyörködjünk a *renieczí* gyönyörű vidékekben, melyek annál szebbek, mi-nél jobban haladunk délre.

Mintegy három kilométernyire találjuk a *Vale-Izvort* (Izvor völgyét), egy felséges völgyet, a hol van a *jád-völgyi ipar-vasut* kiindulási pontja, *Izvor* állomással. — Igen, mert innen kezdve le, keresztül Remeczen és Csar-nóházán, *végig a Jád völgyén*, gróf Zichy Ödön által épít-tetett keskeny *vasút nyúlik végig*, hogy értékesíteni lehes-sen azt a tömérdek fát, mely a vidéket elborítja.

De a természet szépsége után epedő lelkünk to-vább-tovább vágyik. Egy darabig még a Jád folyása mellett a völgy közepén vezet utunk, — egyszer azon-ban felkanyarodik a kevésbé járt gyalog ut a szikla ol-dalába, a Jád meredek partján; tapasztalt lovunkra bízva magunkat, megindulunk az életveszélyes utón, hol a ló-nak egyetlen botlása miatt menthetlenül alázuhanánk a Jád hullámsirjába. Azonban bízhatunk a kis mokány

lóban, ő szokva van az ilyen úthoz, — ha a szikla om-
lani kezd lába alatt: megáll, első lábával megtapogatja
a szikla-követ, hogy elég biztos lesz-e az s csak azután
lép előre.

Mi nem tudjuk, nem látjuk, nem érezzük most a
veszélyt: csak az elragadó természet nagyszerűségét
imádjuk, melyet áhítatosabbá tesznek a sziklákat borító
fenyvesek.

Egy óiás kopasz szikla-gerinczen óvatosan leeresz-
kedik mokányunk a völgybe s egy a Jád felé siető kis
hegyi patakban megáll, okosan tekint hátra, mintha
mondaná: nézzétek milyen szép, milyen jó! Megfogad-
juk a néma utasítást, leszállunk és iszunk az üdítő kris-
tály-tiszta vízből, melynek forrása egy ős-fenyő tövéből
fakad fel; mintha csak az élet vize volna, oly kellemes
oly villanyozó. Aztán a kis patak medrén lemegyünk
egészen a Jád keskeny völgyébe, melynek puha pázsit-
jára százados fák árnyai borulnak, — itt leheverünk az
illatos fűre és lihegő kebellet szívjuk a fenyvesek bódi-
tóan édes balzsamát... és elmereng lelkünk a természet
e szent némaságában.

Lovunk nyerítése zavar fel édes merengésünkből,
társaink jöttek utánunk s panaszkodnak, hogy már több
mint másfél órája, midőn elhagytuk őket az Izvornál.
Nyeregbe vetjük magunkat s a völgy lapályán vágatva
térünk vissza az Izvorhoz.

Épen jókor, — a kis gőzös már befűtve fűtyenyget
s indulni akar Csarnóházára, s nem engedi, hogy meg-
nézzük a *remeczi barlangot*, melyről öreg oláh csőszök
olyan mesés dolgokat tudnak beszélni. Lovainkat átadjuk
a vezetőnek s aztán — *gróf Zichy Jenő* szives enge-

delméből — most az egyszer mi töltünk meg hasábfá helyett egy kis vasúti kocsit és megindul velünk a kis furcsa gőzös.

A vonatvezető gépész nagyon jól tudja azt, hogy minél tovább óhajtunk gyönyörködni a felséges vidékben, azért nem bocsátja neki a lefelé különben is siető vonatot, hanem csak szép csendesen hagyja zajtalanul görögni keskeny útján. Nem a kényelem teszi kívánatossá ezt az *ipar-vasuton* való utazást, hanem mert ez mindennütt a völgy közepén haladván, mindkét oldalról látni engedi a vidéket.

És van is mit nézni!

Festői tájkép ez az egész. Jobbról-balról váltakoznak a sziklák és fenyvesek, — aztán a roppant bérezek növényzete folyton szelídül, a fenyőfák elmaradoznak s helyükbe cser, tölgy és bükk erdők lépnek: de a Jád az nem marad el tőlünk, ott zuhog hol jobbról, hol balról, át-át rohan utunk alatt 10—15 ölnyi mély sziklás mederben, mintha zubogása szüntelen azt kiabálná fülünkbe: hiába van nektek drága vasutafok, — hiában nem kellettem én nektek, hogy az én ágyamnak egyenesebbé tételére hozzatok egy kevés áldozatot s aztán hűségesen szolgáljalak titeket: mégis hatalmasabb vagyok én s kevés idő alatt megsemmisítem azt a vasutat, a mely engem csúffá akart tenni, és én hatalmas leszek azután is, mikor már neki nem lesz egyebe szomorú hírénel.

De a mi kis jókedvű *vonatunk* nem akarja elhinni a fenyegetést, vígan füttyörészve robog tova és érkezik be *Csarnóháza* hosszan nyúló rendetlen házsorai közé s áll meg az egyszerű *erdész-laknál*.

Itt már nincs bemutatásra szükség, ismerősök vagyunk mindnyájan a kedves családdal, hol mindenkor oly szívélyesen fogadnak minket.

Pompásan is eltelik az estve, egy darabig ott az udvar közepén a *Jád-patak* mellett rakott nagy tűznél, melyet körbe fog a falu összeggyült népe, hol egymást érik a vadász-kalandok, s a *gornyikok* mesés elbeszélései.

Reggel korán felébredt kellemes álmunkból a füttyülő rigó és a cserjébe rejtőzött öblös torkú kakuk kedves hangja, melyek az *erdészlak* mellett zuhogó Jád túlsó partjáról égbe meredve emelkedő sziklatetőről hangzanak le hozzánk, a szikla árnyában szerényen meghúzódozó *erdész lakhoz*, melynek délutánjait órákkal megrövidíti a magas sziklabércz, úgy hogy itt a nap pár órával mindig elébb megy le, mint az Alföld síkján.

Sietünk fel az északoldali magaslatra, legmagasabb pontjára a *csarnóházi völgyet* keskeny katlanba záró magas bérczeknek, fel a kopár *Csarnó-tetőre*, hogy lássuk a reggel pompáját s a vidék elragadó szépségét, mely elterül szemünk előtt, midőn némi fáradtság után felhágunk a telő legmagasabb szikla-csúcsára.

Vétek lett volna elmulasztani ezt az utat, mely nélkül senkinek nem lehet tiszta fogalma a Jád völgye pompájáról.

Az *avar Csarnó* vezérnek valóban sok érzéke volt a természeti szépség iránt, midőn ezen helyen épített magának *várat*, ezen a szeglet szírien, melyet egyik oldalon a Jád, másik oldalon a Sebes-Körös szorított hegyes háromszög alakba, melynek alapját kopasz szikla, sánczárkait a *Jád* és *Sebes-Körös völgyei* képezik. Bármily erős volt is e sziklavár, *Csarnó* vezér, mint várépítő

őseink mindnyája, gondolt arra is, hogy mégis körül zárható, vagy elfoglalható a túlnyomó ellenség a várat: azért gondoskodott földalatti kijáratról és a várból egy *földalatti folyosót* építtetett ki a Sebes-Körös partjára. Ezen földalatti folyosón menekült ki maga *Csarnó* vezér is a várat elfoglaló *tatórok* elől.

Ma már a *Várnak* nincs semmi nyoma, de a földalatti folyosónak egy része legalább megmaradt. Egy mély *kút* alakú *sötét üreg* ez itt a tetőzetben, melynek mélységét senki sem mérte meg s nem tette kutatás tárgyává, pedig megérdemelné annnyival inkább, mert általános hit, hogy *ezen üregeken keresztül a Körös partjára lehet jutni*; nagy hosszú kötélre kötött, koloncok, a leghosszabb kötélén leereszkedő emberek nem érték el az üreg fenekét, de azt lehetett tapasztalni, hogy az üregnek hajlása van ...

Nem régen egy gazdag román lakott ezen a magaslaton, nem messze az üreghez, — egyetlen leánya bele szeretett *Simonija*, a szegény pásztor fiúba, a ki itt szokta legeltetni kecskéit s olyan szomorúan tudta fújni azt a furulyát, hogy majd meg hasadt bele a szíve a szép *Aniczának*; — hej, mert nem volt olyan delejes meleg korom fekete szeme, olyan teli piros arcza senkinek az egész Jód völgyén, mint a pásztor fiúnak; meg is egyeztek ők abban, hogy mihelyt a hó leesik, lemennek abba a kis fatemplomba s a hosszú hajú pópa özszeesketi őket: akkor aztán szabad egymást szeretni. De *Anicza* szülei másként gondolkoztak: van a faluban gazdag legény is, hogy adnák akkor oda leányukat egy kecske pásztornak?! *Anicza* hiúban kért könyörgött: apja hajthatatlan maradt (az anyának nincs akarata a

román nép alsóbb rétegeinél), sőt midőn Simon nyíltan fellépett s megkérte Anicza kezét: csúfosan elkergette a pásztor fiút. Anicza letörölte könnyeit, nem sirt. többé, hanem merészen felemelt fővel s fagyos arczczal oda állott a büszke apa elébe és határozott hangon kérde: „Hát csakugyan nem adsz engem a pásztor fiúhoz, a kit én szeretek s aki engem szeret?“ „Nem“ — felelé az érzéketlenül. „Úgy nem látsz engem többé soha.“ — Ezzel örült sebesen futásnak eredt, egyenesen az üregnek, az üreg szélén keresztet vetett magára, lázas tekintetét felemelte a szikla-köre, hol oly sok boldog időt töltött a szép pásztor fiúval: és „Simon“ kiáltással begrott a sötét üregbe....

Holt testét sem találták meg soha . . .

Milyen kevés szívnek teljesül be vágya!

Milyen jó, hogy valaha mégis véget ér a gyöt-relem '

Aniczának halált adott az az üreg, mely egykor *Csarnó* vezér életét megmenté... >

A sziklatetőről szétekintünk. Az egymásra torlódó hegyek minél inkább távoznak, annál magasabbra tornyosulnak, az *5000 lábat meghaladó 8 liegy-csucs felett* büszkén uralkodik a *Vlegyásza*, 5836 láb magasra emelve fenyvesekkel koszoruzott fejét, teljes tudatában annak, hogy habár van Biharnak még egy csúcsa, a Kukurbéta (Rézbánya mellett), mely őt 4 lábbal meghaladja (5840 láb), de annak környezetéhez csak 3 csúcs tartozik 5000 lábon felül, míg az övéhez nyolcz; — a kifehérlő sziklával tarkázott erdőket a hegyoldalakon cserjék, ezeket kópárságok váltják fel, s a szép Erdély határát bezáró ormok sötét zöld fenyvesei közül ki-kicsillámlik egy fehér

hó tömeg, féléves maradványa a téli időnek; a szemközti nyírfás lejtő lábainál a keskeny szelíd völgy ölen sziklás mederben rohan a Jád-patak lefelé, fehér tajték-kokká zútván zöld v'zét a köveken, — a patakon keresztül karos palló vezet a zakatoló vizi-malomhoz; a völgyben és lejtőkön festői rendetlenségben vannak szerteszt az egész éles — zsupetejökkel füstölgő házak, míg az ócska kis fatorony lehuzódott a völgynek egy szegletébe, á temetőnek már csak a domb oldalban hagyván helyet. Észak felől a szép Körös ezüst csillogású vizén túl a kopasz vereş sziklák tövén robog tova a gőzös, éles füttye viszhangozván a bérezek meredek falain.

A *Csarnó-tetőn* sok időt eltölthetne egy szenvedélyes festő

beszállunk a völgybe s a karos pallón átmegyünk a zajos Jád vizén, a vízi malomhoz. Ezt egy kis patak hajtja s ez a patak egy szikla öblöztéből tör elő.

Ez a *csarnóházi barlang*.

Egy nagy szikla-öböl, iv alakú kapuval, mely mintha csak függélyesen volna lemetszve a roppant szikla-bérczből s művészi kéz alkotta volna oly szabályos félkörre a barlang bejáratát. Az apró hasadékokból még a havasi növények s villogó szemű gyíkok is szédülve kandikálnak ki, csak a fürgé szárnyú fecskék csevegnek bele vígan a roppant zuhogás morájába s félelem nélkül repkednek be elrejtett fészkeikbe. A sziklaöböl kissé balra hajló mély közepén pokol sötét, ölesnél nagyobb *szikla-üregből*, félőlnyi vastag sugárban óriási zuhogással tör elő a víz s ölnyi magasról omlik le a szikla kövekre, fehérhábbá törve s futva rohan ki a szabadba, mint sötét börtönéből menekült rab.

A víz nem kis mértékben *kénköves* s az öblözet belső falát egy-két ölnyi magasan sárga *kén-színnel* bevonta.

A barlang szája keletnek van s oly elragadó látvány, midőn a felkelő nap nemcsak a sziklaöblöt megvilágítja, hanem behatol a vizomlás sötét *üregébe* is és szivárvány sugarakkal borítja el a fehér habokat!

E barlangról csodás dolgokat beszélnek el a „*gornyikokf*” kik voltak a vizomlás sötét üregében. Mondják, hogy e barlang bő vizét az ezen hegytetőn levő *ponori* kerek mély völgyből kapja, hol a víz bármily felhősza-kadás alkalmával is a leesés percében eltűnik s földalatti útján keresztül ide ér, úgy hogy a ponori völgyből ide lehetne jutni. Állítják, hogy a szikla öbölből a sötét üregen — csekélyebb vízállás mellett — keresztül hatolva, egy óriási nagy kerek *sziklaterembe* jutottak, mely *sötét* ugyan, de azért *telve van csoportokban nőtt egy-két öles magas szép zöld fákkal, melyek nem hasonlítanak a szabadban levő fák között egyikhez sem*, de pipaszárnak kitűnő alkalmasok. Ezen pompás teremből két tágas üreg nyílik: egyik a víz folyásával szemközt, másik jobbra halad. Ez utóbbin mentek előre s nemsokára távolról szemkápráztató fényes tömeget láttak, melynek sugarai vakítóan csillámlottak. És a babonás nép megrettenve húzódtott vissza a csudás látványtól. Azután találgatták: talán kincs volt, melyen a fáklya fénye ragyogott vissza, talán ismeretlen fénybogarak tömege, talán valami rejtett rabló tanya, talán valami láthatlan sziklahasadékon behatoló napsugár?....

Ezen elbeszélés méltán felkeltheti a figyelmet s elég arra, hogy egy társaság vállalkozzék a bemenetelre és

vizgálatra. A barlang öblözetében medenczét vájt a víz s ez telve van, így csak tutajon vagy csolnakon lehetne odáig behatolni, — az ut nem volna veszélyes oda benn, mert a víz sebes folyása azt bizonyítja, hogy az felülről jön. — De maga a kijövő víz is megérdemelné a vegy-bontást, mert kétségtelen, hogy abban *sok kén* s talán még *más ásvány tartalom* is van, s nem lehetetlen, hogy gyógyfürdőnek lenne használható....

A *csarnóházai barlangból* visszatérünk az *erdész lakhoz*, ha nem egyébért, hát azért, hogy búcsút vegyünk a barátságos családtól és felüljünk ismét arra a kis *furcsa gőzösre*, mely indul lefelé.

A völgy mindinkább összeszorul, a két oldali szikla-várak meredeken emelkednek föl a Jád által hasított szűk völgyből. A legszebb sziklatorony tövén kis kerek völgy van, gyönyörű pázsittal, melynek kissé emelkedett közepén egy *régi ház nyomai* látszanak; egyszerű *faház* volt itt meg ezelőtt egy pár évtizeddel s benne egy boldog pár ember lakott, kikről alig mondta volna az idegen, hogy a leggazdagabb főranguk osztályába tartoznak.

Ezen pompás helytől már csakhamar kiérünk a meredek sziklával határolt *csarnóházai völgyből*, a „*Gura JaduluP-ba* vagy *.Polcol torkába*,“ mely mindig a sólyomkői várhoz tartozott és a hol a „gyönyörúséges pisztrángos-galaczos folyó víz/ a Jaád partján nagy kedvvel szoktak megpihenni az erdélyi fejedelmek, különösen pedig I. Rákóczy György, ki nagy kedvelője volt a halászatnak, s midőn halála előtt egy pár hónappá| 1648. nyarán vonult be Erdélybe, e helyen sátorokat vonatott s maga is nagy kedvvel halászott, s „csudára méltó, mennyi sok szép pisztrángokat kifognának, úgy

hogy csebreket töltenének meg vele; de egykor majd ugyan hihetetlen nagyságú *öt arasznyi pisztrángot fogatott* volt, melynek hosszúságát a sátor árboczfájára felmet-szetvén, csudálkozással emlegettetett mindenektől, a kik látták¹⁾

Itt ezen a szép völgy torkolatban a Jád sötét zöld vize beleömük a Sebes-Körös sokszor mocskos vízébe s még sokáig daczosan foly annak medrében s csak lassan olvad vele össze. Itt a Körösre épített csinos hídon át pompás völgyben, a keleti vasút *brátkai* és *bucσαι* állomásai között elérjük a *fádvölgyi iparvasút* kiindulási pontját s ipartelepét, a hol raktározzák a hegyekről leszállított fát s külön vágányon szállítják ki a *keleti vasút* vonalára, a melynek itt szintén *megállapodási* helye van

Azon édes meggyőződéssel ülünk fel a keleti vasút Nagyvárad felé induló vonatára, hogy az egész *Jád-völge* méltó egy festő albumába.

¹⁾ Szalárdi: Krónikája. 232.

VIII Szalonta vidékén.

Nagy-Várad déli oldalról. Ürögdi. Az ürögdi éremleret. Less. A gyapjúi kastély. Szalontán. A csonka torony. Arany és Földi szülőföldje. Az illyei kastély. A pusztai kápolna. Az elpusztult falu.

A tamásdai régi torony.

Bizony, ha az ember hátra tekint, midőn az ürögdi országút hajtásából felkapaszkodva a nagy-ürögdi temetőt eléri, szép látképe terül el előtte *Nagyváradnak*, talán a legszebb valamennyi oldal között. A katonai gyakorló tér nagy síksága után a Rhédey-kert századokon át. izmosodott óriás fái, melynek északi oldalán a mindig meleg és soha be nem fagyó „*Feeze*“ vize, fül ezen az önkényes medreket nyitó *Sebes-Körös* lázas gyorsasággal futó hullámai csillannak fel itt-ott; — a Rhédey-kert egymásba olvadó óriási fáin átragyognak a reformátusok magas kettős tornyáról az aranyozott csillagok, a görög egyesült székes egyház aranyos kupolája és a holdas-templom magas keresztje, — míg a Szent-László templom bádogos tornya már alig vehető ki a magas épületek között; a gyár-kémények égfelé meredeznek föl, a régi sárga vár komoran és hidegen válik ki a házak tömkelegéből, a püspöki palota és székesegyház, az egy óriási lakásnak látszó káptalan sorral, mintegy előcsarnokok állanak a vasúti indóház hegytövébe szorított épület-csoportjai előtt; míg a várost szelíd szőlőhegyek kerítik félkörben az északi oldalról.

Kérésziül haladunk a város szomszédságát épen nem mutató *Ürögd* kis román falu elhanyagolt, rozszant házai közt, ócska tornya megfej thetetlenné teszi előttünk, hogy miért hagyták el végképen azt a falu másik végén levő templomot, mely pusztuló falával most is szebb és jobb, mint ez a használt, de szintén nem gondozott kettős keresztit templom. *Ürögd* utcájában 1872. július havában egy régi agyagedényben a XIII. és XIV. századbeli ezüst pénzeket találtak.

Azután a szántóföldek közt vezető jó országút unalmasságát csak *Less* közelsége rövidíti meg, mely rengő kalászu halmok között domb oldalon emelkedik. Nevezetességül vasutján kívül alig említhetnénk fel egyebet annál a szép szőlőtelepnél, mely a falu széléhez közel épített úri lak dombjának oldalairól alá foly. Magyar és román lakói alig különböznek egymástól neveltségüket és öltözeteiket tekintve.

Egyenesen déli irányban folytatjuk utunkat a sik lapályon s nem sokára elérjük *Gyapjút*, melynek fáai közé rejtett s nagyszerű kényelemmel berendezett *kastélya* a megyénkben kiválóan szeretett *Blaslcovics-család* tulajdonából mostanában ment át a legmagyarabb főherczeg tulajdonába. Ez által lett *József fljherczeg biharmegyei földes ur*.

Aztán a Madarász mellett kanyargó Korhány hidján, az úgynevezett *Vánlc* vagy *Bánk hidján* át, — mely valószínűleg Biharmegye 1223-ik évi főispánjáról, a II. Endre nejét megölő *Bánk-Bánról* neveztetett el így,¹⁾ minden nevezetesség nélkül érkezünk be *Szalontára*.

¹ *Rozvány György*: Nagy-Szalonta történelme. 10.

Senki nem fogja eltagadni, hogy *Szalonta* a népes mezővárosok között az előre törekvőbbek közzé tartozik, csinos és szép tiszta magyar népének nincs oka szegénység miatt panaszkodni. Kisebb szintársulatok gyakran fölkeresik, — közép-iskolája, hová a földmivesek is járatják gyermekeiket, igen jó hírben áll. Építkezés tekintetében is szépen halad előre; a reformátások temploma impozáns, a katolikusoké csinos épület, tágas piacán körül emeletes házak is vannak.

Van Szalontának egy történelmi emléke is: a *Csonkatorony*, mely 1620 körül építtetett a szomszéd községek elpusztult kastélyainak és templomainak romjaiból, s építési módja (téglával összekevert ezément) majdnem unicum¹⁾; — hajdan természetesen kastély is volt ezen torony mellett, (mely a piacz keleti oldala mellett magasan emelkedik fel a házak között), azonban az egészen elpusztult, mely kastély bástyákkal volt ellátva.²⁾

Alig szükséges fel is említeni, — mert hiszen azt mindenki tudja úgyis — hogy itt született 1817-ben s jegyzősködött egy jó ideig korunk legnagyobb lantosa: *Arany János*, szülőháza azonban ma már nincs meg. Valamint itt született a múlt század jeles írója dr. *Földi János* is 1755-ben, a ki mint gyakorló orvos Hadházon halt el 1801-ben.

Szalontát déli irányban elhagyva, zöld vetések s legelésző nyájak között vezet utunk egyhangú vidéken, hol néha egy-egy kis mocsár, egy-egy fák közé rejtett tanya nyújt némi változatosságot, míg egy óra alatt elérünk

¹⁾ *Rozvány György*: Nagy-Szalonta történelme. 18.

²⁾ *Szalárdi*: Krónikája. 118.

Hlyébe, egy kis román faluba, melynek északi szélén korhadt sírfák és düledező kereszték között büszkén magasodik ki *báró Wildburg Adolf* szép szürke gránit *sír- emléke*, mintha elkíváncznék a szegény környezetből, — valamint éles ellentétet képez a falu egyszerű szalmás- nádas házaival a falu déli szélén az a csinos földszinti *kastély*, mely nagy gonddal ápolt park közepén kellemes látványt nyújt kényelmes erkélyével, hol a vad-szőlő és repkény himbálózó gyöngye ágai egymásba fonódva csün- genek alá, barátságosan magyarázva az utasnak, hogy egyszerű faluban is lehet teljes kényelmet biztosítani s hogy a *kastélynak* legszebb díszé az, mit a természet övez reá. A br. *Wildburg-család* nagyon is meg van elé- gedve kastélyával s örömmel időz benne.

A térés majorsággal ellátott illyei kastélyra vissza- vissza tekintgetünk a *barmódi pusztától*, hol a gazdag vetések felvilágosítanak arról, hogy miért igyekeznek a földtulajdonosok minél több erdőt kiirtani, mert hiszen az irtás, a századokon át heverő föld adja a leggazda- gabb termést: ezen gazdagság ugyan az utódok rovására vétetik el a földtől, kiknek részére még csak épülethez való fa sem marad, — de bizony azzal mi nem sokat törődünk....

Beérünk a *keméngfoki pusztába*, hol jobbról szép zöld búza vetés közepén fehér oszlopokon nyugvó ma- gános *kápolna* áll, hőszinre meszelve, hogy annál jobban kitűnjék fehérsége a környező zöldvetésben; — avas ke- resztje azon mesésnek látszó korból maradt, midőn még a földes urak házi-kápolnákkal emelték a maguk és a nép vallásosságát, ebben kértek áldást munkájokra s adtak hálát az áldásért. Most már be van gyepesedve a

gazdagon felszerelt tanya-telephez vezető út, pap nem tapossa le, nép csak dologra megy a kápolna felé, köd most a temjén füst, a zsolozsma helyett pacsirta énekel, ha el nem zavarják az Isten káromlás ijjesztő hangjai... Jó hogy a kápolna még talán nem magtár, mint másfelé sok helyt....

A tanya telepen, a tó forma, széles *Gyepes* vagy *Föle-patak* magas hidján — mely alatt a sással henőtt mocsáros viz telve van fehér-hasú apró halakkal — áthaladva, alig egy mértföldnyire áll előttünk *Nagy-Zerind* erdők között kimagasló tornya, mely már Aradmegyébői integet felénk; — azonban mi nem követjük a jó országot, hanem balra letérünk, be az erdőbe egy keskeny utón.

Az összehajtó erdőn keresztül érve, utunk keleti iránya délre tér s egy óranegyed távolban előttünk áll *Tamásda*. Nádas házak közül balról a reformátusok, jobbról a románok hegyes tornyai nyúlnak fel, míg közepén életunt-komorsággal büszkén emeli magasra koromos fejét az ezredévet megközelítő *tamásdai régi torony*.

De minek előtte a falut elérnénk, kebelfojtó látvány tárul szemünk elé. Balról néhány lövésnyire hullámzó vetések közepén a Fekete-Körös balpartján egy csoport fűz gazdag lombjait himbálja a szél, — a fűz csoport közepéből dombon épült magas *fehér torony fényes bádog teteje* ragyog a reásütő naptól, — a *toronyléd* keletre három nagy jegenyefa húzódik egyenes irányban, kimért távolra egymástól, s karcsú sudaraikat keletfelé hajlongatja a nyugofi erős légáramlat. Aztán *nincsen egyébb semmi a környéken*, csak a Fekete-Körös széles vize csilámlik fel néha a jegenyéken túllévő merész kanyarulatban.

Egy templom-omladék nyüsgő lakóhelyek között, elég komor hatással van a lélekre, — de egy *élő torony*, melynek fehér falán a kopásnak, ragyogó bádogg tetején a rozsdának még nyoma sem látszik, — egy nem régen, virágzó falu közepén, boldog nép által emelt torony ember lakatlan néptelen síkságon: elfojtja a kebelt s öszszeszorítja a SZÍV verését.

Egy virágzó község büszkeségére szolgáló torony *egyedül*, csak kis csoport fűz által takargatva némileg, hogy ne hirdesse oly messze és meztelenül azt a rettenetes történetet, mely őt egyedül hagyta, rémképül az erre járóknak.

Egy virágzó község temploma, község nélkül

A füzes alácsüngő szomorú lombjai, a jegenyék busán hajlongó rezgő sudarai ezt suttojják nekünk, suttojják, hogy a folyó meg ne hallja s fel ne ingerüljön ellenök ismét:

Ez előtt négy évvel itt még virágzó község volt, *Bél-Zerindnek* hívták, több mint 600 magyar református lakója boldogan miveit e gazdag szántó földjeit s legeltette barmait és sertéseit nagy erdejében, — nem régen emelteié e szép templomot a dombra, hogy vallásos áhítatának legyen méltó helye; a község legszebb s leggazdagabb utcája ott nyúlt el a jegenyefák mellett.

De az elmúlt negyedik év tavaszán a határában összefutó *Tőz*, *Sziirtos* és *Leveles* nevű kis folyók fellázdak a Fekete-Körös ellen, mely vizeiket magába szívja, — egyszerre megrohanták azt, egyesülve a közöttük levő *Kalakampos-tóvd*, és a falu alatti kanyarulatban meglepett Fekete-Körös nem tudván előlük menekülni, a falura rohant s a fellázadó árral harcra kelt hullámai

alig egy órai ostrom után elseparték a falu összes házait, minden épületeivel, virágzó kertjeivel, barmaival, — csupán az emberek egy részének engedett annyi időt hogy minden vagyonukat martalékul hagyva, a 376 láb magas dombon levő templomba meneküljenek.

A templomtól meghunyászkodva tért vissza a felbőszült elem, nem merte az *Isten-házát* bántani, hol kétségbeesve kiáltozott irgalomért az egész falu koldussá lett népe.

Egy óra múlva elvonult az ár s helyén csak romhalmazok mutatták némi homályosan, hogy ott volt a falu, de egyetlen egy épület sem maradt fenn, csak az Isten háza

Bél-Zerindet eltörölte az árvíz, teljesen megsemmisítette és kioltotta az élő községek sorából. A nép elszéledt a szomszédos községekbe....

Négy éve már az iszonyú napnak, de azért egyetlen ház sem épült *Bél-Zerind* helyén, — hanem azért a nép még most is összegyűl ünnepnapokon a magános templomba, hogy elsírja ott méltó bánatát és vigasztalást keressen a hit szavában....

A gyászos templom messze háttérét a homályba vesző *beéli* hegyek képezik....

Szomorú szívvel érzük el *Tamásáéit* s csak a barátságos jegyzői lak szívessége hozza meg ismét nyugodtságunkat.

Széttekintünk az egyszerű faluban, melynek másfél-ezer lakói közül több a református magyar, mint a román.

Azonban nem időzünk soká a falu szemlélésében, hanem sietünk a falu déli szélén levő *kastélyba*. Nem a

báró Borsch Frigyes által jókarban tartott Baranyi-féle kastély régi divatu beosztása és termei, — nem a térés és kellemes park, — nem a Fekete-Körös partján végig húzódó gyönyörű jegenye sor köti most le figyelmünket: hanem keresztül haladva a kastély udvarán, a szép parkban keletre találjuk megyénk legrégebb építkezési emlékéét: a *tamásdai régi tornyot*.¹⁾

Egy torony az *Árpád-korból*.

Egy épület, mely több mint fél ezred év óta daczol az idővel és diadalmasan kiállja annak örlő hatalmát, s a megacézélosodott ragasztók által összetartott vastéglák még ma is oly sértetlenek, mint voltak majdnem egy ezredév előtt.

' Pedig már *Kajuk tatár vezér* csapatai is, midőn az egész országot kietlenné tették, IV. Béla idejében (1241-ben) mindent elkövettek ezen *megeősített* keresztény *templom* elpusztítására — a mint Rogerius mester mondja (— ki mint váradi kanonok tatár fogságba esvén, abból megszökött s Tamásdán (ad pontem Thomae) keresztül vette útját Róma felé²⁾) — „*Carmen miserabile*“ című művében; — azonban eredménytelenül. Mert a toronyhoz tartozó ó-román stylban épült templom idők múltával elpusztult ugyan, azonban a *szentély* — 6 ölnyi távolságra a toronytól keleti irányban — és a mintegy 20 öl magas négyyszögű *torony* még ma is teljes erőben magasztosan hirdetik, hogy az *első magyar királyok* idejében mily hatalmas házat épített a vallásos buzgalom

¹⁾ Ez a XVI-ük század elején *Thoma hydja* név alatt fordul elő s vár volt. Theatrum Orbis terrarum. 84.

²⁾ *Keresztúri* József: Compendiaria descriptio Episcopatus M.-Varadinensis. 42.

annak az *Istennek*, akit annyira és oly igazi áhítattal imádott!

Az *ó-torony* bejárata (portaleja) — melyen a régi festészet némi nyomaival találkozunk — *nyűgöt* felől volt. A homlokzat 7 öl széles, mely szélességnek közepén van (a most téglával berakott) 5 boltíves *ajtó*, — oly kedves boltívekkel, — az ajtónak magának magas csúcsos homlokzata van, melyen felül a torony 3 öl szélességre keskenyedik össze; az ajtó homlokzatának tetejével két keskeny ablak alja van egy vonalban, ezek felett közepén egy nagy kerek ablak, e felett két felül két kisebb ablak s fentebb az ajtó homlokzat csúcsával és a kerek ablakkal egy vonalban közepén a legnagyobb kettős csúcsos ablak s végre e felett — az alsóbb keskeny ablakoknak megfelelő irányban — két keskeny ablak. A tornyot tompa födél fedi. A homlokzatban semmi évszámot, vagy írást nem lehet felfedezni, habár valószínű, hogy az oda beillesztett márványkő valaha az építés idejét jelezte.

A torony északi és déli oldala egymásnak teljesen megfelelnek: egy kis négyszögű ablak, fentebb két keskeny, aztán egy nagy és felül ismét két boltíves keskeny ablak.

A keleti oldal nem hasonló egészen a nyugotihoz, minek oka az, hogy ezen oldalhoz volt ragasztva a templom, a mit még most is világosan mutatnak a torony oldalán a templom falából maradt részek. Hogy a templomnak hármás hajója volt, épen itt lehet észlelni, mert itt a torony falán már 3 ajtóhely van: egy nagyobb közepén és két kisebb mellette két felől. A fal alja itt is 7 öl széles, tehát ily széles volt a templom is, s a hol

ezen szélesség végződik s a torony 3 ölre szorul össze, most kellemes faerkély van, — az erkély felett egy nagy boltíves ablak közepén, felette egy nagy négyszögű ablak s e mellett két felől két. kis keskeny ablak és hogy a legmagasabb rész mégis egyenlő legyen a nyugoti oldalal: itt is két keskeny ablak van. Az északi kis ajtón keresztül tölgyfa rácozatos falépcső vezet fel a torony belsejébe s onnan az erkélyre.

A 7 öl magas regényes erkélyről pompás kilátás nyílik a vidékre. A kétségbeejlőleg szomorú *bél-zerindi* magános torony mellett gyönyörűen váltakoznak a szép zöld vetések, melyek között ezüstként csillog a Beél mellől jövő *Töz* által nagyobbított *Fekete-Körös*, felénk húzódva sötét füzesek tövén locsogó hullámaival; míg messze háttérül a beéli hegyek olvadnak össze a kéklő fellegekkel.

Délfelé a *legmagyarabb királyi vér*: József főherceg felségesen befásított pusztái a szomorú emlékű világi hegyek által vannak sötétlő keretbe zárva; míg a körülöttünk elterülő árnyas park déli oldalán ábrándos lassúsággal hömpölyög a *Fekete-Körös*, mintha nem volna kedve elhagyni a százados tölgyek reá boruló lombjait.

Múltak dicsősége, a jelen szépsége úgy összhangznak itt, alig volna kedvünk elhagyni az erkélyt és földre szállani. Pedig alkonyodik.

Alájövetel közben megfigyeljük, hogy a tornyon levő ablakok belől mind sokkal nagyobbak, mint kívül, — a mi nagyon is természetesnek látszik előttünk, ha meggondoljuk, hogy ezen ablakok a régi időben mindannyian lőrésekül szolgáltak.

A templom épen levő szentélyéről csak annyit jegyezhetünk meg, hogy ennek eleje mintegy 6 ölnyre van a toronyhoz, hogy két oldalán két hosszú ablak van. Most kocsi-színül szolgál. Mellette régebben temetkezési hely volt. Henger József községi jegyző beszéli, hogy 1861-ben még ő is látott itt sírhalmokat....

IX. A tenkei fürdő.

A nyárszegi erdőben. A parlagi rózsák. Szénégetők hazája. Tenke. Tenkei fürdő. Az ásványvíz. Az ásványvíz hatása.

Nagyváradról a szalontai országúton kell jönni egészen Lessig annak, ki Tenke vidékére szándékozik.

Lessen végig haladva, a szalontai országutról balra letérünk a megyei útra. Mindjárt is észrevehetni ezt a kocsirázásról, mely oly hatalmas, mintha a keréknek kihullott volna a talpa s csak a küllők érintkeznének a görröngyökkel.

De az a szép fiatal cser-tölgy erdő, melybe beérünk, elfeledteti velünk az utat, mely most már déli irányban vezet; itt az egymásba vegyülő, zavartságában is oly szép öszhangzatos madárdal, a legelésző nyájak csengőbongó kolompja, melyen keresztül kellemesen szűrődik a távolság által ellágyított klarinét mélabus nótája.

Az erdő megszakad balról egy kevésbé, hogy vehessünk egy futó pillanatot *Kis-Ürögd* dombon épült házaira s egyszerű román templomára.

Szelíd csermely folydogál keresztül az erdőn, melynek csevegése alig hallik a számtalan kis madár vidám zengedezésétől.

Keskeny mély völgybe ereszkedünk le, melynek magas partjain szép vetéseket hullámoztál a szél, s midőn a szemközti oldalon felkapaszkodunk, ismét szép cser

erdő határolja utunkat két felől, csak néhol enged egyegy kis tért puha pázsitos tisztásnak.

Alig hagyjuk el balról az erdőséltre húzódó kis *Székelyteleket*. melynek lakói ez idő szerint ugyancsak románok — s már *Nyárszezen* vagyunk, hol a sugár magas fatorony tudatná velünk, hogy most is csak egy kis román faluban vagyunk, ha azok a zsúppal fedett kéménytelen füstös házak s azok a tisztaságra keveset adó bocskoros lakosok már előre meg nem győztek volna arról.

A nevezetességnélküli falu után még unalmasabb ut következik. A délkeleti irányban haladó sík egyenes utat sem nem zavarja, sem nem élénkíti semmi. Mindkét oldalt váltakoznak a vetések az irtásokkal, melyeknek csak távoli határát képezik a mindinkább közeledő erdők. Ha azok a nagyon apró fáju, szép bimbóju élénk piros *parlagi rózsák* — fel-fel ütve fejőket az árokpárt puha fűvéből — nem nyújtanának egy kis gyönyört, s ha azok a kék búzavirággal és rikító pipacscsal tarkázott hullámzó vetések nem szórakoztatnának: bizony megunhatnánk magunkat, míg beérünk ebbe a szép völgyben fekvő, de a legvadabb vidékre is nagyon egyszerű *Hosszuaszóra*, a *szénégetők hazájába*, melynek füsttőlgyő kéménytelen zsupos házai közül kirívóan emelkedik fel a bádogos torony; a falu közepén széles medrű patak foly, mely zápor esők alkalmával nagyon megrongálja az utat és falut, — ezen különben nem lehet csodálkozni, mert olyankor az egész szép völgy egy sík tengernek látszik a Tenke felőli magaslatról.

Ez a magaslat valóságos kőbánya, hol a vízmosságok oldalain magától foly alá az az apró kavics.

Szép nagy tölgyes erdőbe érünk, egy merész kanyarulatnál pompás völgy, — aztán néhány változata a dombos, völgyes erdőnek — és kierünk abból.

Tenke áll előttünk; egy dombra s völgybe épült kis város, melyen túl a Fekete-Körös fákkal tarkázott termékeny lapályai, a déli irányban húzódó végtelen erdőség terülnek el, határolva a sötétlő magas *beéli hegyek* által. A kis város felett uralkodni látszik a legmagasabb helyre épített cath. templom, míg a reformátusoké lehozódott oda a völgyi utczába, hívei közé, s most épülő magas tornyának ragyogó csillaga csak a figyelőnek tűnik szemébe. A kis várostól senki nem tagadja el az élénkséget és életrealóságot, melyet leginkább annak köszönhet, hogy a járásbíróság, szolgabíróság, pénzügyőrség, adóhivatal, postahivatal és csendőrség tisztviselői szép egyetértésben vannak, — aztán a nem régen felállított *filzoltó egylet*" nagyon közel hozta a város mindenféle lakóit egymáshoz. A közel három ezer lakos — a tisztviselőket s néhány iparost kivéve, — földműveléssel foglalkozik s a téli időt *favilla* készítéssel tölti, melyből szép keresete van, — tehát a lakosság szorgalmát méltán lehet dicsérni. Többnyire magas, szikár emberek s a barnaság az uralkodó szín.

A *Casino* előtt egyenesen lemegyünk az alsó utcára, hol a szépnek mutatkozó félig kész református templom mellett azon a végtelennek tetsző hosszú utcán végig hajtatva, egy magas facsoport mellett jobb oldalra térünk, egy hosszú, régi divatu földszintes épülethez, melynek kapuja előtt oszlopokon álló fedélzet van, vagyis >száraz bejárás.®

Éz a *Tenkei ásvány-fürdő*.

Egy fürdő, melynek neve csak azért nem fordul elő a világ nevezetes fürdői között, mert a forgalmi vonaltól távol (Szalontához 3, Nagyváradhoz 4 órányira) esik és mert a tulajdonos *holt kéz*, ki nagy áldozatokat nem hozhat a késő haszonért. Lenne ez egy vállalkozó társaságé, vagy adatnék ki egy ilyenek 30—40 évre bérletbe, s köttetnék össze csak vasút által a műveit világgal: bizony egy pár évtized alatt száz esztendőt emelkednék Tenke. Nagy bece lenne ennek a konyhasós földes, szénsavas-vasas víznek.

De így, a mint jelenleg van, csak a *bérlő*, Demetrovics Miklós ügyességének lehet köszönni, hogy a rozszant épületnek mind a 17 vendégszobája el van foglalva, a n^gllett, hogy a fürdő vendégek egy része a városba megy lakni, — és hogy az egyes és kettős kádakkal berendezett 15 fürdő szoba előtt egymásra várnak a vendégek.

A fürdő épület egy nagy négyszögöt képez, fedett folyosókkal összekötve, melyekre nyílnak a bemenettől balra eső vendég szobák és a jobboldali fürdő szobák. A négyszög közepén kellemes árnyas sétat helyet alkotnak az egymásra boruló magas fák. A vendég szobák mellett van a tágas étterem és a csinos tánczterem; — az *ivó kút* pedig a fürdő szobák között, szintén fedett helyen. Van helyben gyógytár, két fürdő-orvos, posta és zene. A fürdőhöz tartozik a bejáratnál szemközt levő nagy sétat kert, *teke-pályával* ellátva, és egy kis kellemes erdő a dombon.

A fürdő vize a szliácsihoz, előpatakéhoz hasonló erős *szénsavas-vasas* tartalommal bír. Igaz, hogy majdnem 3 öl mélyen hidegen bugyog fel a földből, azonban

oly gazdagon, hogy az egész telepen bárhol ássanak le, mindenütt egyenlő erő a vasas-szénsavas víz. Jelenleg 4 forráskút van használatban: kettő a szabadban, kettő fedett helyen, melyeket csövek kötnek a gépezettel össze. Az *ivó-kút* a gépházban van.

A víz *fürdésre* és *ivásra* egyformán ajánlatos, — ivásra íze kellemes s borral vegyítve kitűnő. Különösen feltűnően kedvező eredménye van a víz használatának: női betegségekben, vérszegénység, görvélykór ellen, elgyengült erők visszaállítására és *magtalanság* ellen....

Illetékes helyen méltassák hát kellő figyelemre ezt. a kis fürdőt, melynek vize oly sok szerencsétlent tesz boldoggá s hassanak oda, hogy minél előbb eljusson méltó helyére a *Tenkei ásvány-fürdő*

X. Beél vidéke.

Bélfenyér. Az erdőben. Ökrösön. A siádi völgy. A morajos ut. Krajován. Régi dolgok. A beéli táj. Beél. A beéli üveghuta. Márkaszék. A kárándi meleg ásványvíz forrás.

Tenkét déli irányban elhagyva, a *Fekete-Körös* erős fahidjáról aggódva szemléljük, hogy a szabályozott viz vastag hullámai mily gyorsasággal omlasztják a puha partot és szélesítik a“medret: úgy hogy a hol ez előtt 8—10 évvel még csak 4 —6 öl volt a meder szélessége, ma már 30—40 öl. A szabályozásnak is megvannak a maga hátrányai, kivált azokra a szegény emberekre nézve, kiknek sors szerint közvetlen a parton adatott ki birtoka a tagosításakor, s ma már felét is elsodorta az ár.

A vidék azonban igen jó termő föld, talán a folyó miatt, talán a miatt, mert hajdan erdő volt az egész vidék.

A kanyargós utón — mely gyakran van fákkal szegeélyezve — alig egy óranegyed alatt elérjük az *^Erdő-hát*“ első faluját: *Bélfenyért*, egy kis falut mélynek fehé, bádogos tornyán az a fényes kereszt tudatja velünk, hogy itt buzgó róm. katolikusok laknak, kik délben ott térdelnek le, a hol őket a harangszó éri és semmi nem zavarja meg, hogy elmondják imájokat.

Azt mondják, őseik tótok voltak, onnan ez a vallássóság, a mit annál könnyebben elhihetünk, mert többnyire szőkék. De különben azt is mondják, hogy vallási

buzgalmukat ellensúlyozná más erkölcsi maguk viselete. Az azonban kétségtelen, hogy — habár házuk tájéka nem mutatja is — igen szorgalmas nép: nyáron a mezőn, télen pedig *kerékgyártó* műhelyében, — és annyi és oly szép *szekereket készítenek*, hogy messze földön hire van a *bélfenyéri szekérnek* és méltán. Egy *kerékgyártótelep* az egész falu s a közeli erdőség szolgáltat elég anyagot szorgalmának,

Alig hagyjuk el a falut, már a püspökségi erdőben vagyunk, abban az erdőben, mely mértföldeken keresztül húzódik le délfelé, egészen Aradmegyéig. Előbb ritkás az erdő utunk mellett, majd csupán bokorra törpül, — talán azért, hogy annál kényelmesebben láthassuk az előttünk füstölő *beéli* hegyeket, melyeknek északi része kopáron emeli fel köves agyagtól vereslő fejét.

Utunk lassan, de folytonosan emelkedik.

Sovány vetések és aszkóros kaszálók közül szép cser-erdőbe érünk, hol a vadgalambok dűgva-bűgva csapatokban szállonganak felettünk, mintha előre akarnának csalni, hogy arra még szebb a vidék, tisztább a lég. — Ábrándos madarak ezek, melyek nem gazdagságot, hanem a szépséget szeretik. Egy mélyedésben bekerített tóvá van felfogva a kis erdei patak, itató helyül a *öl-esed* barmoknak, mert a faluban 17 ölnyi mélyen van csak a víz. A kis *Olcsa* község a baloldalon marad ódon fatornyával, körülvéve erdőktől, melyek fölött festőileg hajolnak egymásra a *beéli kéklő* hegylánczolat tompa jésúcsai.

Egyenesen déli irányt veszünk mindkét oldalról halmos szántóföldekkel határolt utón, a vetések között itt-ott cserjecsoportok, vagy fák csapatban, mutatva, hogy

itt is erdő volt még nem régen is, a mini van ott távolabb. Ha megkérdeznénk az ut mellett legeltető kis pásztor fiútól, midőn az *Unátor-patakon* átmegyünk, hogy mi csoda falu az ott jobbról, a patak mellett, melynek fehér bádogos tornyán kívül alig látszik más része, bizonyosan *románul* felelne, hogy az az ő faluja: *Kalácsa*.

No de hiszen azt úgy is tudjuk, hogy ezekben a falukban — a jegyzőt és papot kivéve — úgy sem beszélnek *magyarul*. Azért csak nyugodtan hajtatunk tova, be *Ökrösre*, mely egyik legtekintélyesebb falu ezen a vidéken, habár házai épen olyan magas zsupos tetejűek, mint az egész vonalon a többi faluké, — csak hogy itt néhány deszka és cseréptetejűház is van, a “*Casa Satului*” (község háza) pedig szebb magánál a nemzeti színre festett templomnál is, — a mit ugyan más helyen is gyakran tapasztaltunk.

Az ökrösiek igen sok gerendát, vastag hidlás deszkát készítenek s fűrészelő helyök az utcán van felállítva.

A hosszú utcát elhagyva, két oldalt térésén kivágott öreg erdő között haladunk, melynek fáit a *dongakészítők* és hosszú-asszói *szénégetők* ritkították úgy meg. A beéli hegyek ' legmagasabb déli csúcsát választottuk egyenes irányú], melyhez mindinkább közeledünk.

Midőn a járó-kelők baltájától csudásan épen maradt 48-ük kilométer (Lestől számítva) mögöttünk marad, az erdő cserjéknek, szántó-földeknek ad helyet, hogy szabadon gyönyörködhessünk a *siádi völgy* festői szépségében: az egész halmos völgyet hullámszó vetések borítják, az egyes táblák fákkal szegélyezve, — itt-ott a halmokat cserjék fedig az északi oldalon, s ezeken túl erdők, — délkeletről erdők egymásba olvadó fáit mögött a magas

beéli hegyek délre húzódnak, — délnyugotról az alföldbe olvadó végtelen rónaság, - balról *Siód*, túl *rajtaBél-Rogoz*, azután a regényes külön völgyben fekvő *Nagy-Maros*, a hegyek közé rejtett *Szakácsi*, — jobbról Koroj, — előttünk *Krajova*, — mind meg annyi egyszerű kis román falu, hol a vidék szépségéből engednénk el, ha ez által a föld roszaságán javíthatnánk.

A *siádi völgy* soha ki nem száradó haj lásában (Krajovához egy kilométernyire) megfjejthetlen tüneményt észlelünk. Az olt levő hid mindkét oldalán több ölnyi szélességben *az utón kocsink mennydörgésszerű morajt okoz*, mintha a föld egészen üres volna. Hogy miért van ez? szaktudósok dolga volna kikutatni, — s a fáradságot megérdemelné.

Krajova nagyon is egyszerű utcáján végig ritkán van jó ut. Ezek a magas, barna, de épen nem valami szép lakosok a világért nem igazítanak valamit rajta, — hiszen még lakóhelyükkel sem törődnek, hogy azt abból a szánandó szennyből kivennék, — a magasra rakott zsupos fedél, hogy róla a víz aláfusson, a kéménytelenség, hogy a füst a padlás nélküli épület tetőn tetzés szerint párologhasson ki, a ház előtt összehalmozódott ősi szemét, az ólnak és lakószobának egy fedél alatt érintkezése, az alig arasznyi s a falba betapasztás miatt ki nem nyitható ablak, még nem a legkárhóztatandóbb szokása az e vidék nagyobb részének: hanem hogy a juh, kecske, borjú, velők együvé összezsúfolva tanyáznak éjjel és nappal: ez már a közegészségügyi szabályokba ütközik. Nem csuda aztán, ha kevés katonának való fiú nő fel az ilyen falukban.

Középkorú erdőbe jutunk, dombokon fel, völgyekbe

le, de mindig emelkedve — és ez tart *Kislakán* túl is, hol különben a zsindeyes templom nem sokkal díszesebb az összevissza épített s nagy karókkal kerített képménytelen zsupos házaknál, melyek előtt egészségtelen, díztelen népség unatkozik.

Az irtásokban levő silány vetéseket erdők szegélyezik, — itt-ott egy-egy cserje csoport, — azután egy szép kis hosszú völgy, melyre jobbról *Mocsirla* következik szemnek szép cserjék és vetések között, hogy tovább egy ősi cserfákkal díszített fiatal erdőnek adjon helyet, hol azok a vén lombok *érthetetlen dolgokat* suttoznak a fiataloknak *arról az időről*, midőn még ez az egész vidék egy szép *őserdő* volt, melyben *magyar szónál* mást nem lehetett hallani.

Utunkat elhagyja a cser és tölgy-erdő, jegenye sor következik utánna, mely kétfelé nyilván egy gyönyörű völgyre nyit kilátást.

Egy tágas völgy pazar pompájával a természet szépségének, melyet egymásra torlódó roppant hegyek foglalnak nagyszerű keretbe, csak a déli oldalon engedve kilátást az aradi síkra, — és hogy a hegyekről aláfutó kis patakoknak legyen egy biztos vezérük s ne tévelyegjenek céltalanul: a hegyek felett uralkodó *Plescsucs* útra bocsájtja a *Mézespatakot*, hogy hömpölyögje keresztül a völgyet, vegye társul magához azokat a kis névtelen ereket s vezesse ki a megyéből az aradi határszélen kanyargó *Tőz-patakba*.

Ez a *beéli völgy*, — itt van a vidékének szépségéről annyit magasztalt *Beél*.

A meredek, az egész Nagyváradtól legmeredekebb

lejtőn leereszkedve s balról hagyva az egykori *kolostor*¹⁾ romjait, *Beélben* vagyunk.

Egy hegyi mezőváros — melyen a *Mézes-patak* keresztül foly — mintegy 1500 magyar és román lakossal, kik csinos templomokat tartanak fenn, — néhány szép házzal, tekintélyes úri lakkal, mely a 1. sz. püspökség tulajdonát képezi. Igen élénk város, kivált pedig vásárok alkalmával, melyek nagyhirűek s messze vidékről ide csalják az embert. Lakói igen barátságosak, kivált az úri nép, habár ennek száma kevésre megy is, nem lévén más hivatala, mint szolgabíróság, posta és adóhivatala.

A város észak-keleti részén a görög nem-egyesültek temploma mellett egy rövid utczában negyed óra alatt a *beéli üveghutába* érünk.

A ki egy *üveghutát* látott életében, annak fogalma lehet minden *üveghutáról*, — az a különbség csak, hogy szebbek vagy egyszerűbbek az épületek, nagyobb vagy kisebb a gyár, több vagy kevesebb a kemence, hűtőkamara, finomabb vagy durvább az előállított üveg.

A *beéli üveghuta* az egyszerűbbek, de jobbak közé tartozik. Van egy nagy gyárhelyisége 3 kemencével, melyek közül kettő *poharak* és *üvegek*, a harmadik *ablak-üvegek* előállítására van fordítva. Az üstök 8 bécsi mázsások, melyekben 16 óra alatt olvad meg az anyag, faégetéstől nyervén a meleget. Igen szép tiszta munkát készít, üvegei fehérek, finomak, — előállít metszett, festett poharakat s egyéb üvegneműeket, melyekbe a — vidéken divatos — színes virágokat, madarakat beleégetik s így az soha le nem kopik. Van saját köszörűdéje, viz által hajtott törője.

¹⁾ *Horváth*: Magyarország története. III. 143.

Mintegy 80 munkás foglalkozik az egész gyárban, kik többnyire tótok, — a mi már rendes észlelet az üveg-hutáknál — a kik midőn belépünk, áldás kívánások között — borralaló reményében — körül keritenek minket üvegfonahal. A munkások számára tisztességes közös lakások vannak.

A huta 80 év óta áll már fenn, *Lajcsák nagyvárad*i *püspök* által építetve. Hátránya, hogy határában sem békásó, sem más anyag, — sőt még hamu-zsir sincs mindig elegendő, — csupán a fában bővölködik.

Meglehet, hogy a szorgalmas kutatásnak sikerülni fog majd anyagokat fedezni fel a közelben s virágzásra emelni a gyárat

A jó *magyar* vendéglőben csendes megpihenés után kora reggel kirándulást teszünk a megye *legdélibb pont-jára*: Káráandra, mely ide 2 órányira esik.

Beélből délkeleti irányban indulunk ki, s vizenyős talajú síkságon haladunk, mely füzesekkel van tarkázva. Utunk esős időben majdnem járatlan a víz miatt, s ugyan dolgot ad a szegény lovaknak, melyek sokszor hasig lubiczkolnak a vízben. Szerencse, hogy egy óra alatt *Márkaszék*re érünk, hol a vízmosások által hegy tövére szorított egyszerű kis román faluban megpihenhetünk.

De nem töltünk sok időt, hanem igyekezünk tovább, délkeleti irányban s csak sietségünknek lehet köszönni, hogy egy óra alatt vágyunk helyén vagyunk.

Káránd nagyon kicsiny román falu, *legdélibb község* az egész *biharmegyében*. Közelében a Töz-patak. A falu a keletről délnyugotra húzódó *hetes hegygerincz* legdélibb ágának nyugoti végén van, szép vidéken.

Kevesen ismerik, azért, ily egyszerű a falu, — de nehány évtized múlva hirtelen messze terjed és az üdülést kereső betegek zarándokolni fognak *gyógyforrásához*.

Igen, mert *T.-Karándnak* van egy gazdag *meleg ásvány-víz forrása*; — egy meleg ásvány-víz forrás, a mely patak módra foly, elfoly haszon nélkül. Miután gazdagon buzog fel a földből, hogy enyhítse a fájdalmakat, gyógyítsa a betegeket, megbecsülhetetlen kincsét kínálja az embereknek, de senki nem veszi figyelembe: búsan foly tovább egy darabig s akkor kedvellenül enyészik el a nedves talajon. A lakosok fürödnek is benne, inni is szerelik kellemes ízéért, csak az a kifogásuk van ellene, hogy *nagyon meleg*, még a *leghidegebb télen is sokáig kell hűtő edényben tartani*, hogy *iható legyen*, — oly szibériai hideg tél pedig nem lehet, mely a forrást csak vékony jég lepellel is becserepezhetné

Reméljük, hogy illetékes helyen figyelemre méltatják a természetnek ez adományát, szakértők vizsgálatot fognak tartani és nemsokára kellő gondban részesül a *tagadó- vagy toplicza-karándi meleg ásvány víz...*

XI. A Szent-László- és Felix-fürdők.

A tatár-kápolna. A Lotos-virág. A Püspök- vagy Szent-László-fürdő. A felrúgott kő. Szent-László kápolna. A hévviz-fürdők. Az ivó kút. A Pecze eredete. A fürdő a múltban. A Félix-fürdő. A kesersós kénes hévviz hatása.

Nagyváradot a népes zöldfa-utczán, a térés nagy piaczon, a közúti vasúton s a Pecze hídon át elhagyjuk, hogy meglátogassuk a „bányákat“ vagy *nagyvárad* *hévvizeket*, melyek már a régi rómaiak előtt ismeretesek voltak,¹⁾ hajdan *Heviöv*, azután *Hetioiz*, Höviz névvel neveztettek, már 1221-ben mint virágzó fürdőkről tétetik említés.³⁾ Mindjárt érjük a csinos tornyu P.-Szőlöst s aztán egy félóránál hamarabb P.-Sz.-Mártont, hol a *premontrei rend* emeletes házát és az útfélen magasra költözött templomot elhagyva, az ut kétfelé válik: egyik balra, meredek lejtőn vezet le, — a másik jobbról ősi fák öszszehajló lombjai alatt.

Az első utat választjuk. -

A meredek lejtőn le a szántóföldek közé jutva, szerény kis *kápolnát* érünk balról, melynek háttérében a Pecze folyóra épített vízi malom zakatol. A temetőtől körülvett kis kápolnáról azt tartják, hogy az a *tatáról*: ide-

¹⁾ *Keresztúri* József: Compendiaria descriptio Episcopatus M.-Varadinensis. I. 227.

²⁾ *Keresztúri* József: Compendiaria descriptio Episcopatus M.-Varadinensis. II. 272.

jéből való; építési modora mindenesetre régi korra mutat, különösen azok a vékony magas ablakok.

Utunk most közvetlen a Pecze partján halad és figyelmünket már messziről megragadja a víz felületén himbálódzó számtalan liliomszerű fehér virág s leszállónk, hogy közelebről megtekintsük ezt a ritka növényt, melynek bámulatára messze országokból jönnek szenvedélyes növénykedvelők, nagyhírű botanikusok. A régiek által úgynevezett *^Lotos-virág^* (Nymphaea thermalis) ez a ritka növény, mely Kitabel Pál által 1798-ban felfedeztetvén¹⁾, Nagyvárad flóráját európai nevezetességre emelte,²⁾ s melyet csak itt és Egyiptomban a *Nilus partján* lehet találni, — nagy, tányér alakú üsző levelei felül sötét zöldek, alól viola színűek, — fehér virágainak alsó szirmai kékes színűek s csillognak; a kellemes illatot terjesztő *^Lotos-virág^*-nak kerek s bördös hosszú szára a víz mocsáros mélyéből nyúlik fel s hosszúsága (néha majdnem öles) a víz mélysége által határoltatok, úgy, hogy a külön száakkal bíró levelek és virágok mindig a víz felszínén lebegnek.

A ritka, de itt az egész Pecze felületét elborító növény³⁾ figyelmes megszemlélése után tovább haladunk a

ő *Simkovits* Lajos; Nagyvárad és a Sebes-Körös felsőbb vidéke. 71. lap.

²⁾ Ugyanott 73.-lap.

³⁾ Legújabbban Írták a lapok, hogy a fővárosban a Lukácsfürdő mellett találtak volna *lotos-virágra*, azonban alig hihető, hogy ez *nymphaea thevmalis* legyen, ha csak nem plántálták oda, mert különben azt már régen megfigyelték volna a tudósok és nem is hagyták volna szó nélkül. Meglehet, hogy eunek egy változata, milyen p. 1. *Nagy-Kereki* réteiben is van, de ez nagyban különbözik a lotos-virágtól.

szárazföldi csigák nagy mennyiségével borított jó utón; balra *Rontó*, jobbról *Hájó* kis román faluk zsúppal fedett magas tetejű házai zárják be a távolabbi láthatárt, előttünk áll a »*Szent-László fürdője*,“ a hogy a mostani »Püspök fürdő“ az egész középkoron át neveztetett.¹⁾

Elbocsátjuk a kocsit, hogy a fasorok közötti rácsos kapun át kanyarodjék be a fürdő főterére, s mi a hátsó kis ajtón gyalog megyünk be a külső udvarra.

Ezelőtt néhány évvel még a kiterítettt ázott kender miatt alig lehetett itt keresztül menni, — most pedig az ertyős és ertyőtlen vidéki szekerek összehalmozódása akadályozza utunkat, melyeknek 6—8 személyből álló utasai az alatt az egy nap és egy éj alatt, mit itt töltenek, nem látják szükségesnek, hogy szobát vagy istállót váltsanak: lovaiknak hoznak egy nagy ponyva szénát a »saroglyában/ maguk pedig ha késő éjjel megunták már az éneklést és beszélgetést a „bánya“ meleg vizében, olyan jól elhevernek az elterített, puha, szénán ott a ragyogó csillagokkal borított szép kék ég alatt.

Különben a balfelől eső s ez előtt, csak fűzfák által árnyalt, ma azonban deszkával fedett „*Fűzfás fürdő*“ közvetlen közelében egyszerű, bútorozatlan kis deszkaszobácskák vannak, melyeket a legszegényebb néposzfály díj fizetés mellett, használ.

A jobb oldalon eső hosszú épület egyik sor szobája a külső udvarra nyílik, mely ágyfával, asztallal, székekkel van ellátva, olyan szegény sorsú egyének részére, kik ágybélit hoznak magukkal, — a másik sor szobája ezen hosszú épületnek a fő- vagy *Szent-László térre* nyi-

¹⁾ *Bunyitay*. Püspökség története. II. 266. *Szdlárdi* Krónikája 365.

lik s ezek egész bútorzattal vannak ellátva. A legfényesebben berendezett vendég szobák azonban abban a nagy emeletes épületben vannak, mely oszlopok által tartott erkélyes terrásával a Szent-László térre néz, — melynek folyosóján lehet bejutni a belső fürdőkbe is.

A *Szent-László-tér* gyönyörű platánokkal van beültetve, melyeknek sűrű lombjai étkező asztalokat tartanak árnyékban. E tér díszét nagyban emeli a *Szent-László szobra*. A néprege azt tartja, hogy egyszer Szent-László seregével erre vonulván, nagyon megszemjuhozott, de a közelben nem volt víz sehol; egyszer csak lova felrúgott egy követ s a kő alól gazdag forrás bugygyant elő; ezen forrás felett van a fürdő s ennek emlékére állították ide a szobrot. Jobbról a sűrű erdővel borított s kellemes séta utakkal ellátott „bányadomb“ tövében pompás kis kápolna áll, *Szent-László kápolnája*, melyet a fenkölt szellemű áldozatkész *Lipovniczky István* nagyváradai püspök saját költségén építtetett s 1883. év nyarán *Józseffőherceg jelenlétében* szenteltetett fel.

A főépület középső folyosóján keresztül keskenyebb folyosó vezet a kádasfürdőbe, *István* és *Erzsébet* nevű közös fürdőkbe.

A közös, vagy tükör fürdőkben folytonosan bugyog fel a víz a lyukakkal ellátott alsó deszkákon át és a mintegy 5 lábnyi magasban alkalmazott nyíláson folytonosan foly kifelé, úgy hogy a víz ezen meghatározott vonalnál magasabbra soha nem emelkedik.

A vendégszobák előtti tornáczon (balra) végig haladva, az aszfaltírozott fedett sétaterre jutunk, mely a gyógykuthoz, egy csinos kis kerek kioszkhoz vezet, melynek közepében van az *ivó-kut* vagy *Frigyes-forrás*, mely

a nagyludományu s a fürdő helyreállítása körül kitűnő érdemeket szerzett orvos *Grósz Frigyesről* neveztetett el, — hol vékony rézcsövön márvány medenczébe folytonosan foly a meleg gyógyvíz. Ezen *ivó forrás* (melynek melegsége 23. °R.) már 1831-ben belső használatra rendeltetett.

Az *ivó-kut* közelében vannak balról a *családi*, jobbról a *kóser* és *iszap-fürdők*, melyeknek vastag iszapja a szenvedő tagokra borogatmány gyanánt használtatik.

Gyönyörű vadgesztenye és hársfa-sorok között a *Pecze* által alkotott s virágokkal csaknem túlterhelt apró *szigetekre* jutunk, hol igen kellemesen esik a pihenés.

A *szigetek* körül roppant bőségben bugyog fel a soha be nem fagyó meleg víz. Ezen források számát a nagyludományu s boldog emlékű néh. *Dr. Grósz Frigyes* hűsznál többre tette, melyek keletről nyugót felé csaknem egyenes vonalban jönnek napfényre s vizök összefolyván, képezik a „*Pecze*“ nevű kis meleg folyót, mely *soha be nem fagy* s Nagyvárad déli részén keresztül alig másfél mértföldnyi ut után a Sebes-Körösbe szakad. — Ezen rövid útjában a *Pecze 2 guba-kalló* és a *peczeszentmártoni műmalom* mellett még vagy 10 vízimalmot hajt. Nem hiában mondta *Kossuth* a szabadságharcz alkalmával, hogy Nagyváradot ez a kis *Pecze* oly gyárvárossá teheti, mint Birmingham, — s valóban is megkezdte az építkezést a *Peczén* s legelőször is *lőpor-gyárat* állított Szőlős végén, a hol most a régi malom van. Lehetne is erre a soha be nem fagyó vízre gyárat állítani, csak volna vállalkozási szellem!

A forrásokból felbugyogó buborékos víz apró színes csigákat kavargat fel, melyekből a bajos és rontott

gyermekek füzéreket készítenek s árulgatják a fürdővendégeknek igen csekély áron.

A szigetek mellett csónak van kikötve, melylyel nem mindennapi élvezetet lehet szerezni a „*Lotos-virágok*” és felbugyogó források között.

Ezen fürdők, melyekben a szénsav hihetetlen nagy mennyiségben fejük ki, vegytanilag „*kesersós kénes hév-vizeknek*” neveztetnek s *gyógyhatásukat* már a rómaiak ismerték és a fürdőt használták, a mire mutat azon körülmény, hogy még e század első felében látható volt itt két *római felirásos sírkő*) melyhek ma már nincs nyoma, állítólag egyik a fedett sétány alatt, másik az Erzsébet-fürdőben van beépítve; a XV-dik század jeles költője: *Janus Pannonius* versekben magasztalé, — a XVI-dik században *Werner György* és *Oláh Miklós* nagytekintélyű tudósok a *kitünőbb gyógyvizek* közé számítják e forrásokat. A XVII-dik század közepén (1658-ban) „*Szent-László* nevééről neveztetni szokott *nagy bő forrású gyönyörűséges fürdő-bányána*U nevezik, melyből „*nehány helyeken nagy bőséggel és nagy melegséggel buzog fél a víz,* ahol rajta gyönyörűséges fürdő-bányák építetve vágynak²⁾ Midőn a *tatórok* 1659-ben betörték az országba s Váradot is körülzárolták, a „*szultánok, murzák* a *Szent-László gyönyörűséges bányáiban megferedtek* vala, — maga pedig a *cham* Mehmet Ghyra emlékezetére a *nyomorultak bányájukban feredvén,* hogy azt fel se égetnék, megparancsolta vala; és így minden épületivel, még csak ott való harangocskájával is a *felséges nagy chám* egészségéért épen is hagyták vala. De a de-

1) Régészeti közlemények. N.-Várad 1875. évi 118. lap.

2) *Szalárdi*: Krónikája, 119.

rék bányaeépületeket, minden nyugalomra való sok jó házakat, melyeket csak *múlt két esztendőben*, mostani udvarbíró Nötécsi György a *régi héjazatok* alá szép alkalmatossággal, mindenütt jó erős kőfalakkal felrakatott vala, a *fejedelem számára* pedig egy *szép menyezetes tisztességes ebédlő öregházat*, azon belül külön magának való házat is újonnan minden alkalmatosságaival Gyulay Ferencz fundálásából rakatott s építtetett vala, — konyhát is hasonló módon mind kőből épített vala, porrá tétetvén, csak kőfalok marada.¹⁾

A XVIII-ük századifan s ezután újra előfordulnak a *hévvizek* részint felterjesztésekben,²⁾ részint leírásokban.⁸⁾ Nagyobb virágzásra azonban *Dr. Grósz Frigyes* nagytekintélyű tudós és kitűnő nagyváradai orvos fáradozása és Laicsák püspök áldozatkészsége folytán emelkedtek 1830. körül.

A különböző források hőmérséke 30—36. °R között váltakozik,⁴⁾ — habár az állítatott a múlt század végén, hogy > melegsége télen nyáron tizenkilencz grádnusi a Reaumur melegmérője szerint.⁵⁾ A víz bősége — mely a monda szerint »Szent-László paripája nyomából eredt»⁶⁾ — pedig oly nagy, hogy p. l. Dr. Grósz

1) Szalárdi: Krónikája. 404.

2) Sievers Ferencz és Stacho János felterjesztése a Helytartó tanácshoz 1763-ban.

2) *Hatvani* István; *Thermae Varadienses*. 1777. *Dr. Gross Frigyes*: A nagyváradai fürdőkről. *Dr. Grósz Albert*: *Útmutatás*. *Dr. Mayer Antal*: A nagyváradai hévvizek.

4) *Török* József: A két magyar haza gyógyvizei s fürdőintézetei. 68.

4) *Mindenes gyűjtemény*. 1790. évi IV. 128.

5) *Jókai*: A magyar nemzet története. 99,

Frigyes a férfiak fürdőjével — mely nem is a leggazdagabb forrással bír — kísérletet tevén, úgy találta, hogy *egy óra alatt 450 akó vizet adott.*¹⁾

A fürdők vize könkénege szagu, íze nem kellemetlen, nagyon sokféle betegségben használ, különösen csuszos bántalmaknál, légzési szervek idült bajaiiban, kövek-nél, hurutok ellen stb.

Nem is hiányzik semmi egyéb, hogy e *gyógyfürdő* nagy gyorsasággal világhírre emelkedjék, csupán csak a *vasút*, mely Nagyváradal összekösse. Ez is majd csak meg lesz nemsokára²⁾ s akkor aztán szép jövője lesz a *Püspök- vagy Szent-László fürdőnek*

Elhagyjuk a kellemes fürdőt, s azon az utón melyen jöttünk, visszatérünk *Pecze-Szent-Mártonig*, s ott a válaszúton letérünk balra, hol a tölgyes erdővel árnyalt jó országúton alig 5 perez alatt elérjük a *Félix-fürdőt*, mely régen *Szent-Mártoni hévveznek* neveztetett.³⁾

A *Félix-fürdő* vidéke igen szép, — épületei azonban csak a gyógyulást reménylők kívánalmait elégíthetik ki némileg. Lakószobái, étterme épen nem fényesek, — séta-helyei óriási ősfák árnyában és sűrű erdőben pompásak.

A múlt század óta alig emeltetett valami épület a fürdőben, mintha csak szándékosan hanyagoltnék el; pedig kesersós kénes hévveze, — melyről a múlt században azt írták, hogy „nyáron húsz gráduz, télen pedig tizenhét,“⁴⁾

1) *Török József*: A két magyar haza gyógyvizei és fürdő-intézetei. 68.

2) A tervezett nagyvárad-beléuyesi vasút érinteni fogja.

3) *Budai . Magyarország Históriája*. II. 271.

4) *Mindenes gyűjtemény*. 1790. IV. 128.

de az 1834-iki okt. 15-én volt nagy földrengés után hévmérséklete gyarapodott,¹⁾ s most 30—36 °R. melynek *kön-kéneg* szaga sokkal erősebb mint a Püspök-fördőé, — valóban megérdemelné, hogy kellő méltánylásban részesüljön, mely csak nagyobb s kényelmesebb építkezések által volna elérhető.

Azonban így alig lehet remélni, hogy a *Félix-fürdő* oly jó hírre emelkedjék, a mint azt *köszvényes* s más *idült betegségekben nagy gyógyhatású vize* valóban megérdemelné.

Az építeni kezdett *nagy cárad-belény esi vasút* itt fog elmenni a fürdő mellett s ezen körülmény bizonyosan nagy lendületet ad a *csudás gyógyhatású fürdőnek*, ismertebbé teszi ennek hatását, több-több szenvedőt vonz ide: és fel fog virágozni a *Felix-fürdő*

¹⁾ Mayer Antal: A nagyvárad-i hévvezeték. 51.

XII. Lunkászprie vidéke.

A kardói kőszén. Az almamezői völgy. Drág-Cséke. A bucsumi templom. M.-Cséke. A robogányi meleg forrás. A hegyesi ásványvíz. Dobsa Lajos lakása. A terpesti úri lak. Kerpest. Nánhegyesel temploma. A boszorkány-völgy. A Vida-völgyön. A lunkászprie-i erdészlak. A Toplicza völgyén. A meleg ásványvíz forrás. Toplicza barlang. Vaskó, kőszén és agyag-telepek.

A *Félix-fürdő* szép völgyéből még nem érünk ki, midőn jobbról a magaslaton *Kardó* házai s ezek közzül alig valamivel felnyúló ócska temploma tűnik fel, ezé a kis román falué, melynek, ha a halarában található *kőszén* néhány éven át még érik s jobban ég, igen nagy reménye lehet a felvirágzáshoz, mi vei a még most köves s némileg éretlen kőszén nagy mértékben jön elő dombos hegyeiben; különben ezen kőszén *már most is használható.*

Völgyben haladunk tovább délkeleti irányban, melyen mindkét felől erdővel borított apró hegyek emelkednek, míg utunkra gazdag gyümölcsessel megrakott szilva-fák ágai hajolnak. És midőn jobbról egy szép hegy-hajlásból *Almamező* felnyúló sugár fatornyát észrevesszük: utunk csakhamar kétfelé válik, — az egyik délkeleti irányát folytatva lemegy a völgy mélyébe, hogy ott a kifehérlő szikla mellett a magas tölgyerdő sűrű homályában veszzen el, a másik pedig keletre a hegyoldalra felkapaszkodik, hogy annál szebbé tegye a kilátást a hosszú félkör

völgyre, s elvezessen minket Harangmező déli végénél s innen délkeletre hajolva arra a magaslatra, a honnan gyönyörködhetünk a jobbról elterülő hosszú völgyben, melynek cserjebokrokkal váltakozó vetései szép erdősorokkal van határolva, hol egy-egy beszögellő puha pázsit a három oldalról körülvevő lombos tölgyekkel ideális táncsteremmé van átalakítva, melyhez a zenét a napsugár elől zöld gályák közzé rejtőzött madár csapat szolgálta s a cserjék közzül itt-ott kibukkanó fehérszörű barmok elhaló kolompja.

A túl erdő hirtelen elénk kanyarodik mély völgyével együtt, hogy átölelhessen a baloldali magaslatról lefolyó cserjést s az örömeiben szép fiatal erdővé nőjön s beárnyékolja völgyi utunkat, hogy aztán együtt emelkedjenek minél magasabba. De a magaslaton sem változik meg szelíd jóságuk, hanem néha-néha szép függönyt nyitnak a baloldali pompás völgyre, hol a halmos vetések és facsoportok között *Tasádfő* végtelen sorban elnyúló magas tetejű házai s magasabb dombra állított kis fatemploma a nagy kerek völgyet körül ölelő erdős hegyekkel van bekerítve. És ezen szép kilátás ismétlődik azután is, a mint az ut mellé épített csinos erdőszlakot elhagyva, tovább haladunk a magaslaton s elérjük „*Az Alkuhoz'*” címzett utszéi korcsmát, a honnan meredek lejtőn érünk be *Drág-Csékére*.

Drág-Csékének nagy szegénységet mutató kéménytelen házai bizony nem fordulnak elő a nevezetességek között s a falu létezéséről is alig tudnánk valamit, ha utóbbi időkben sok úri nép meg nem fordulna ott abban a falu nyugati szélén levő csinos urilakban, hol a magyar államvasutak igazgatója *Tolnai/* Lajos a szeretetre-

méltó házigazda. Szerencséje ennek a kis falunak, de meg a vidéknek is, hogy ezt a birtokot Tolnay vette meg, — nemcsak azért, mert így mintagazdászatot és baromfenyéztést lát, — hanem különösen azért, mert a vidék vagyonosodását oly hatalmasan előmozdítandó *belényesi vasút* legnagyobb részijén a magyar államvasutak igazgatójának fogja köszönni létrejövetelét. A lótenyésztők pedig meglepetve vannak azon gyönyörű csikók által, melyek az úri lak melletti nagy kertben oly jókedvüleg csipkedik egymást s nyargalásznak alá s fel.

A faluból egy nyűgötről keletre húzódó tágas völgybe jutunk, mely erdős-hegyekkel van határolva; a völgyet borító dombokat vetések díszítik.

A völgy déli oldalán haladunk s csakhamar érjük azt az egyszerű kis román *Búcsúmat*, mely mintha számúzni akarta volna kezdetleges fatemplomát, még a kéménytelen zsuppos házak hosszú sorából is kizavarta azt a baloldali mezőbe s ez ott áll a jámbor egyedül, körülvéve szántóföldekkel.

Míg a román faluk ezen sajátságos szokásán gondolkozunk, egy óranegyed alatt elérjük *Magyar-Csékét*, ezt a szép vidékü kis mezővárost, melyet néhány cseresháza s rom. kath. kőtemploma különböztet meg némileg a vidéki faluktól, — a benne levő kir. járásbírótság, szolgabírói és postahivatal, a nagy vendéglő: nem bírják a számbavehető mezővárosok sorába emelni, melynek oka talán az is, hogy vásárai nincsenek s magyar és román lakosai többnyire földmiveléssel foglalkoznak.

Nem időzünk itt tovább, mint a mennyi pihenési időt a lovak igényelnek.

Az utolsó háznál szép vidék tárul elénk. Jobbról kopár domb, mely hogy ne lássék oly szomorúnak, a természet lombos erdőt állított neki háttérül; — balról termékeny völgy, gazdag kaszáitokkal, melyeket bevetett és erdős oldalú hegyek kerítenek be, de azért nem rejtik el a mögöttük magasra emelkedő hegyeket; előttünk erdős hegycsoportokon túl a *vaskók* és *rézbánya-vidéki* hegyek kékellenek a messze távolban, melyek felett hatalmasan uralkodik a *Bihar-havas* királyi alakja.

Ezen a vonalon kellene nekünk tovább haladnunk, midőn végig érünk a kis *Dusesd* hosszú utcáján, hogy ha Belényesi a legrövidebb utón akarnánk elérni s Szombatságon keresztül Robogányba igyekeznénk megtekinteni ott a *fekete-csikós márványt* és azt a *meleg ásványos forrást*, mely a falu nyugoti szélén, jobbról, kerek tó forma lapályban, egy kis meredek erdős-hegy tövében buzog fel s kifolyásával vízi malmot hajt, — ha megtekinteni kívánánk innen Hegyesen azt a *vasas tartalmú savanyu ásványvíz forrást*, melynek tetején a felvetődő *petróleum* gyakran meggyujtható, — ha be akarnánk jutni a *nagy drámairó Dobsa Lajos kostyáni* elzárkózott csendes magányába; — ha a Hollód-völgyén keresztül akarnánk vágni, hogy a *pokolai* magaslatról, vagy épen a mellette levő magánosán álló szirtről, a „*Pontos kőről*“ gyönyörködjünk a pompás *belényesi-völgy* szépségén.

Azonban mi elhagyjuk e fő útvonalat.

Dusesd végén letérünk balra, kelet felé, hol egyik felől bokros és kopár fensik, másik felől erdővel határolt völgy, szemben a magas „*Királyerdő*.“

Nincs sok időnk a vidék megfigyelésére, míg el nem hagyjuk *Terpest* egyszerű házait, melyek közül érdeke-

sen emelkedik fel az a kis fatorony, sugarával kis faszlopokra támaszkodva, s a falu végén azt a csinos és ' kényelmes *uri-lakot*, mely előtt néhány százados őskori tölgy vet árnyékot óriási lombjával utunkra, — a lak mögött terjedelmes park, erdős háttérrel, melynek láthatárát hegyek korlátozzák. A nem rég elhalt *Markoviig* Emmanuel úri laka ez, hol gyakran szokott üdülést keresni a pompás levegőn gróf *Kornis* Károly kitűnő szívélyességű családjával.

E kellemes lak tágas termékeny völgyben van, melyen tovább folytatjuk utunkat, hol a völgyet bezáró kopár és erdős-hegyek, a vetésekkel hullámzó domboldalak, a jobb oldali hegytöven végig nyúló Krancsesd, a szemközti Király-erdő szép tájképeket mutatnak.

A völgy nyugoli oldalára vonuló *Kerpest*, hová nem sokára érünk, cserepes és többnyire kéményes házaival gazdagabbnak látszik a szomszédos községeknél, de vallásosság tekintetében csak olyan, különben nem fából építette volna egyszerű kis templomát a falun kívül levő magaslatra.

Nem megyünk még végig egészen a különben sem hosszú falun, midőn egy hajdani nemesi Curia mellett jobbra letérünk, hol aztán a völgy elfogyni látszik, tulajdonképen pedig csak északra kanyarodik Korbesd felé. Mi nem követjük tovább a völgy irányát, hanem egyenesen keresztül vágjuk azt keleti irányban s egy kis patak aránytalanul nagy hidján át szántó földek között ritka erdővel borított hegyhajlásban *Nánhegyeselt* érjük, hol úgy látszik többet adnak a földi, mint az égi hatalomra, (a mi nagyon sok helyen van úgy), mert míg a *községházát* csinos épületnek lehet mondani, addig az *Istenháza* évtizedeken át alig érdemli meg, hogy élkor-

hadoszó fatornya újabbal pótoltsassék, s talán csak azért van ily avult állapotban tartva, hogy méltó legyen a körülte összerokkadozott sírokhoz, hová már nagyon régen ' temették az utolsó román atyafit, — s talán hogy ne szégyenek magukat azok az ínséget jelző kényelmetlen házak, melyeknek sorából alig látszik ki.

Nánhegyes el mindkét vége sövénykapuval van bezárva, melynek nehéz volna rendeltetését kitalálni, ha csak nem az, hogy a faluban elszabadult barom ne tudjon kiszabadulni a faluból. A székelyeknél is vannak ilyen kapuk, de ott legalább a koldusok élnek a kapunyitogatásból, nekünk pedig magunknak kell azt kinyitni, s aztán ismét betenni, midőn a falu keleti végén ki-megyünk.

A kapunyitogatással eltöltött időt el feledteti velünk a szép völgy, melybe jutunk. A keskeny de termékeny völgy közepén szelíd patak folydogál, — jobbról, balról kellemes hegyes vidék, hol oly jól esik a szemnek az erdő tisztásából a magas hegy oldalán néha-néha kibukkanó regényes házikó, vagy fehérlő nyáj. Egy magaslatról még szebb kilátás nyílik, mely magaslat lábaihoz kerül jobbról a keskeny völgy, mélyéből alig nyúlván fel utunkig az óriási fák magas sugarai, míg a baloldalon a hegy oldalát vetések tarkázzák.

Alig egy órai lassú hajtás után erdőbe érünk, melyet gyönyörű félkörbe foglalnak az egymást ölelő hegycsúcsok. Ezen erdőből roppant meredek lejtőn le elragadó szép völgybe jutunk, mit a vidék »*Boszorkány-völgy*« (Vale Strikoi) név alatt ismer, holott a menyország tündércsarnokának egy ellopott darabja ez. Egy egyenes keskeny hosszú völgy, dombtalan síkját bársony puha, élén

zöldszinü pázsit takarja, melynek szálai mintha nyírva volnának oly egyenlő magasságra, hogy nagyobb ne legyen egyik a másiknál; a völgy közepén nyúlik végig a fehér ut; a völgy két oldalán nyíl-egyenes vonalban óriási bükk-fák képezik a legmagasztosabb falakat, s ezen egymás mellett büszkén felemelkedő óriás fák vékony lombjai finom fátyolként terűnek egymásra. E dicső falak látni engedik az ég azúrkékjét, melynek fényes napja csak néha csillan meg a völgy pázsitja közt szelíden bujkáló kis csermely kristály tiszta vizében.

Ha költő lelkesedni, festő művészi képet rajzolni akar: tekintse meg e *tündér-völgyet* és joggal fogja elnyerni a babért mások elől

E felséges völgyön végig a kis *Vida-völgyébe* jutunk, egy északról délre nyúló nem széles, de hosszú völgybe, melyet két oldalt pompás hegyek határolnak, míg a termő völgy keleti szélén végig a lejtősen emelkedő hegy lábánál a kis *Vida-patalc* szelíden siet tova, tudván, hogy hosszú ut van még előtte, míg Robogány mellett nyugoti irányt és Hollód nevet véve. Hollódon túl a Fekete-Kőröst eléri. Ezen lejtőn vannak *Lunlcászpie* egyszerű házai a kis fatoronynyal, melyek északi irányban húzódnak le a völgybe a patak mellé.

A falu aljában, a lejtő legszebb részén, a lünder-völgygyel szemközt regényes szép *erdész-lak* áll. Valóban elismeréssel kell szólani annak festői érzékéről, ki *báró Billot Eudox* erdész-kastélyat e helyre építette, annak az egykori francia menekültnek kastélyát, kinek atyja X. Károly alatt a francia főszámvevőszék elnöke volt, önként követte királyát száműzetésbe s a nem régen elhalt francia trónkövetővel *Chambord gróffal* rokonságban ál-

loft, úgy hogy a szenthuberti uradalmat is annak nevére iratla Chambord gróf. Az épület hátulja a hegyoldalra támaszkodik, elől két szárnya előre nyomul, hogy közepén virágos kertnek adjon helyet, — a déli szárny vége zöld repkénnyel sűrűen be van futtatva — az északi szárny pompás *verándában* végződik, melyet négy kerek faoszlop tart. Alig lehet kellemesebb oszlop-csarnok. A félig nyitott oszlop csarnok közvetlen tövében, lent a mélyben az itt szabályozott *Vida-patak* szelíden csobog tovább kő medrében s csak néha loccsan meg a lecsüngő szomorú fűz ágában s kristálytisza vizében félelem nélkül viczkádoznak a pikkelytelen veres petytyes sima bőrű pisztrángok; a vetésekkel s füzes csoportokkal tarkázott völgy túlsó oldalán gyönyörű félkörben csekély lehajlásokkal összefüggő 18 süveghegy ragadja el a lelket, a nyugoti oldalról 5 óriási bükk-erdővel sűrűen benőve, a következő 9 belső sátorhegyet már csak ritka erdő borítja, azért, hogy az ezeken kívül északra eső 4 külön sátorhegy a magas tetejükön át látszó Királyerdő-csúcs fái annál sűrűbbeknek lássanak. Festői tájkép ez az egész, melynek nagyszerű hatását még jobban emeli az a meleg szívesség, melylyel az itt lakó barátságos *erdész és családja* által fogadtatunk.

Rövid pihenés után felhasználjuk a szép délutánt, hogy megtekintsük a Lunkászprie határában levő *ásványvizet, barlangot és kőszénteletet*.

A kedves erdészlaktól északra indulva, szembe a Vida-patak folyásával, a völgy keleti oldalán haladunk, s kevés időt töltve a patakra épített *fűrészaloni* mellett: egy óranegyed alatt jobbról sziklás cserjés hegy foly le ufónkra, s a mint a falu házait elhagyjuk, a Vida-patak

völgye kiszélesedik, túl is nagy meredek szikla-hegy, mely csak itt-ott van egy cserje bokor, vagy lefelé kívánczó fa, a völgy közepén rendetlen köves mederben törekszik előre a patak, jókedvűen csevegve a partot árnyaló ropant diófákhoz. Vizimalom mozgása vonja magára figyelmünket s a morgázból lassan kihallik a kerék egyhangú zakatolása, majd az orsó zörgése és a kerék háromszögű vályújából kiforduló hab loccsanása. Ezt a malmot a *Vida-patalcalcal* egyesülő *Toplicza-patak* hajtja, egy kis patak, melynek enyhős vize soha be nem fagy.

A malom mellett, a Toplicza folyásával szemközt jobbra térünk azon a keskeny gyalog úton, mely magasan felkapaszkodik a patakparti erdős sziklás hegyre, hová a pataknak csak suhogása hallik a lombok sutogásán keresztül, csak midőn leereszkedünk a völgybe, halljuk, mily élénken csörgedez a *Toplicza-vize* a szikla köveken s látjuk, hogy sok helyen mily szép kis vízeséseket okoznak a leomlott szirtek.

A patak zaja egészen elcsendesül, s talán észre sem vennénk annak folyását, ha azok a víz folyásával szemközt igyekvő fűrgé pisztrángok nem tudatnák, hogy erre van az ő szép palotájok, melynek gyermeke ez az átlátszó patak.

Egy kiálló sziklatömb mellett elhaladva alig egy óranegyed alatt ovál alakú pompás völgyben, a *Tündér-völgyben*, “ közel a patakhoz, a völgy déli oldalán egy kis kút forma négyszögű mederben kristálytisza vizet, találunk.

Ez a *lunkászprrie-i ásványvíz forrás*, az úgynevezett » *Toplicr.a.* “

Elhagyatva, magános völgyben alig ismerve vala-

kitől egy *gyógyforrás*, mely *nemcsak a négyszögül gödörből, hanem a mellette levő kis patakából is száz meg száz helyen bugyog fel hallható zajjal, hamar szétpattanó fnygyborékokat*“ vetve. Ezen kristály tiszta víz nyárban enyhős, télben pedig meleg, mely még az egy órányira eső malomnál *sem fagy be soha*. A birtok előbbi tulajdonosa Németh Imre vegybontatta ezt a felbuzogó forrást Bécsben, s úgy találták, hogy ezen *ásványvíz* nagy *kén, jó d és vastartalommal bír*. A víz bőséget mutatja, hogy pataként foly tovább. Mindenesetre megérdemelné e forrás a természettudósok figyelmét....

Alig öt perez múlva egy kerek völgybe érünk, melynek déli szegletét óriási sziklafal tölti be s a kerek bástya oldalán sivar életű fák nyújtózkodnak felfelé a többi után, a szikla tövéből kis patak tör elő abból az ölnyi magas bemélyedő üregből, melynek felét víz tölti be s e miatt sötét torkába bemenni nem lehet, bármily érdekes volna is megtudni, hogy honnan csorog az a víz oly gyors cseppekben alá, melynek szelíd zaja a sötét üreg hosszú folyosójában hal el.

Ez a *Toplicza-barlang* (Pestere Topliczi), mely léteit ad a Toplicza-pataknak.

De a barlangnak ez csak első része. Felette néhány ölnyre — hová fásasztó utón bal felől feljutunk — egy másik sziklafal áll, melynek magassága 6—7 öl, szélessége 5—6 öl. Tövéen egy és fél öl szeles, két öl magas csúcsos nyílás van, mely a barlang belsejébe vezet, hol egy 10 öl hosszú félkör csarnokon át nagy kerek terembe jutunk. Ezen 8—10 öl széles terem bejáratánál szürke cseppkő alakzatok képezik az előfüggönyöket, művészi szépségű redozetekkel, melyek csak kissé van-

nak alábocsátva, hogy a terem belsejének szépségével összhangban legyenek; közepén mint óriás függönybolyt legmélyebbre lecsüng egy lefelé fordított óriási rózsás-tulipán, melyet lefelé fordított rózsabimbókkal, cactus virágokkal s ismeretlen alakú növényekkel ékesített rop-pant szalagok kötnek össze a két oldalfallal, hol a szalag végeit gém és más nagy madár-csoportok szobrai látszanak tartani. A nagy kerek terem valóságos templom, melynek kupolája a sötétben vész el s róla körül szebbnél szebb alakzatok csüngenek le, mint megannyi művészi diszitmények, — jobbról és balról egy-egy kis fülke, közben századokon át alakult oszlopok, előrészei egy falba rejtett orgonának, melyhez a kupola magasában mohogó szél szolgáltatja a hangot. Oly szép ez a fáklya-világnál!

E barlang felett kívül ismét egy másik kis barlang van s felette sziklakövek...

Leereszkedünk a völgybe s egy jó óranegyed alatt innen egy tekintélyes külön hegyhez érünk, mely egészen *vaskőből* áll, de ott hever kiaknázatlanul a sok kincs, Talán idővel figyelembe jön ez is...

Visszatérünk az erdész-lakhoz, hogy egy másik kincs forrást keressünk fel, mely ide közel van. Ez a *kőszén* és *agyag telep*. Mindkettő ott hever parlagon, haszon és értékesítés nélkül, holott úgy egyik, mint másik a kísérletek alkalmával kitűnőnek bizonyult.

Mi még nem tudjuk használni a természet kincseit!

XIII. A meziádi barlang és vidéke.

Szitány. A papmezői *vár romjai*. Gróf Porcia sírja Kimpányon. A gurbesdi magaslatról. Remete. Az *Árpád-kori* templom Remetén. Meziád. A meziádi völgyben. A patak kútfeje. A 3 sziklakapu. A meziádi barlang Portaléja. Az előcsarnok. Az angolok konyhája. A megkövült vízesés. A főcsarnok. A Dóm. A tejszinű csarnok. Az erkélyen. A csonka oszlopok. Fekete agyag és guánó. Egymást keresztező emeleti csarnokok. Az emeleten. A legnagyobb szömölcs-kő. A megállóit vízesés. A barlang forrása. Az utolsó terem. A földalatti mennyezet.

Korán reggel már az egész társaság készen van az indulásra, az élelmi szerek felrakva a szekerekre, senki nem felejti el a fáklyát és szigonyos botot: és elindulunk megyerünk legnagyobb nevezetessége: a *Meziádi-barlang* felé.

Lunkaszprietől déli irányban haladunk, a Vida patak szép völgyében s tíz perez alatt erdőbe érünk, hol rövid , kaptató “ után egy tisztásról jobbfelől elragadóan szép kis sötét, völgy, melynek mélyében csillog a zöld fűvön, fehér kövek közt búj dokió patak az egymásra boruló fák árnyában, — mire azonban a meredek lejtőn leérünk, *Szitánynál* vége a szép völgynek.

Bizony *Szitány* falut nem sokan ismerik, nem fordul meg itt más ember, mint a kinek dolga van, — az igaz, hogy nem is igen van mit keresni: a végtelen hosszú utca ott a több ágra oszló patak mellett, — a székelvekre emlékeztető *sasos kapuk* melyeknek teteje zsúp-

pal van fedve, azok a kéménytelen házak, azok a kerek szemű szöszeke gyermekek, azok a 10—15 sor klárizst s hosszú fülbevalót viselő asszonyok, az a falu szélére épített fatorony, sőt maga a falu jobb oldalán diszló szőlőhegy: még mind nem oly nevezetességek, a mi miatt az utas ez utlalan falut hegyei közt felkeresse.

Mi is csak haladunk tovább délre a Vida-völgyében, mely itt kiszélesedik, — balról erdős hegyeken túl magas csúcsok emelkednek, jobbról a robogányi hegyek, előttünk a rifkás erdővel borított kostyáni hegy.

A völgyben *Pap-Mezőt* érjük, igen szép vidéken. Nem hiába választották volt maguknak lakóhelyül ezt a világtól elvonuló szerzetesek századokkal ezelőtt. A természet szépsége kárpótolta az elvesztett világot. A falu déli részén volt a *kolostor*.

A *papmezői kolostor* építési idejét nem tudjuk, — de hogy a XV-ük század elején, vagy még az előtt épült, azt bizonyítja azon körülmény, hogy az *ötvenes évek elején fennálló eggik tornyán 1446. évszám volt olvasható,¹⁾* — de a torony leromboltatott s a feliratos kő nyomtalanul eltűnt. Hogy papok által bírt *kolostor* volt, kétségtelen azon tényből, hogy a vidék mely hozzá tartozott, erről neveztetett *Pap-mező vidékének*, — hogy pedig a környék e kolostorhoz tartozott: azt nemcsak a *Pap-mező*, *Pap-mező-Valány* és *Pap-mező-Kimpány* faluk elnevezése mutatja, — hanem kitetszik abból is, hogy a *kolostor* pin-czéje a *szpinusi* határon, a „*Baraja-hegy*“ alatt volt, ott,

¹⁾ Papmező falu idősebb lakosságának nagyobb része állítja, hogy ezt a feliratos követ az ötvenes évek elején az akkor fennálló toronyban látta.

a hol a nagyszerűen és igen mesterségesen épített „*ö-rölc-forrás*“ (fontana turkului) van.

De nemcsak egyszerű *kolostor* volt ez a mostan rom, hanem valóságos *erősség*, valóságos *vár*. Ezt bizonyítja nem csak azon körülmény, hogy a kolostor mellett folyó *Hollód-vizében* még ez előtt 30 évvel is több kisebb-nagyobb *fegyver-golyókat* s ásások alkalmával még a múlt évben is *török-pipákat* találtak: hanem bizonyítja maga az építkezés módja. Az igen erős és tartós anyagból épített falak *öles vastagságnak*, még a romok épebb állapotában sem voltak s most sincsenek rajta ablakok, hanem azok helyett sűrű apró *törések* vannak, a tömör falak alatt kívülről most *kályiafűtőhelyhez* hasonló apró kis *cellák* látszanak, szép *faragott kövekből* kirakva, melyeknek rendeltetését ma tudni nem lehet. A múlt évben a *föld alatt két egyenlő szobára akadtak*, melyek oly épek voltak, mintha ez előtt csak egy pár évvel épültek volna.

Sőt maga a történelem is bizonyítja, hogy e kolostor igen számbavehető *vár* volt, hová az *erdélyi fejedelmek* — kiknek birtokához tartozott a XVII-ük században — gyakran menekültek a zaklatás zaja elől s a villongások idejében értékesebb és becsesebb javaikat gyakran szállították ide Bihar vár megye urai.¹⁾

Sőt temetkezési helyül is szolgált Pap mező. így p. l. ide temetkezett el nagy pompával I. Rákóczy György fejedelem kedves embere, a nagytekintélyű ruszakai *Karnis Zsigmond* 1648-ban (meghalt nov. 3-án Radnóthon) és pedig „a magától újonnan épített kápolnába levő ra-

¹⁾ Szalárdi: Krónika. 467.

kott temető helyében.“¹⁾ — Az 1660. évben török kézre került *Pap-mező-rara* is, hova „az oláh katonaság maga hívta be a törököt.“²⁾

Azután nem tudunk a *várról* semmit. Elenyészett, neve lakóival együtt, mint megsemmisül maga is nemsokára.

Az egykor nagyterjedelmű *kolostor*, vagy *vár* nyomai mintegy 600 □ öl területen látszanak; a roppant erős falakból, — melyeknek az idő vas foga keveset tudott ártani — az emberek kegyeletlensége és a hatóság hanyagsága folytán ma már csak a déli oldalon áll fenn *mintegy 15 ölnyi falazat*, lőrésével, — a többi elpusztult, helyesebben mondva elromboltatott szándékosan, erőszakosan. A *pap-mezőiek* egymásután bontották le a *kolostor-vár* tornyait, azután a többi falakat: építettek belőle *malmot*, nagyszerű *uradalmi lakot*, számtalan *házat*, szekér-szint, disznó-ólat, sőt még az *utakat* is ebből töltilik. A múlt évben készült csinos és nagy *jegyzői lak* is e romokból került ki. A török-tatár pusztítás nem volt kevésbé emberségesebb, mint a mi e romokkal elkövetetik. Az 1868-úik évben panasz tétetett e rombolások miatt a *megyénél*, de ott az a válasz adatott, hogy a *pap-mezői kolostor-vár ismeretlen*

Akkor még nem védte törvény a történeti műemlékeket, — azonban ma már érvényben áll a „*műemlékek fentartásáról* szóló *törvény*:³⁾ vájjon fogja-e alkalmazni Biharmegye ezt a törvényt a *pap-mezői romokra*, vagy pedig megengedi, hogy a tudatlanság teljesen meg-

¹⁾ Szalárdi: Krónika. 250.

²⁾ Bethlen János: története. II. 55.

³⁾ 1881. XXXIX. t. ez. Életbe lépett 1881. május 28-án.

semmisítse azokat?! Szomorn dolog lenne, ha a megye annyit se tenne meg a tudományért, hogy *kötelességét teljesítse s a törvényt végrehajtssa...*

Fájdalmas érzéssel válunk meg a rohamosan pusztított *romoktól*, s a faluval együtt elhagyjuk a *Vida-patakot, mely itt veszi fel a Hollód-vize nevet* — és egyenesen keletnek tartunk, a völgy északi szélére s alig egy negyedóra alatt *Pap-mező-Kimpány* egyszerű kis faluvégi fatemploma mellett gondolkozunk az emberi élet múlandóságáról midőn meglátjuk ott a templom nyugoti ajtajával szemben azokat a négyszegletes, *kékgaránit sírköveket*, melyek közzül a kissebbikre ez van felírva:

„Brunyerai *Gróf Porcia* István

Elhunyt életének 11² éves korában.

1873. július 19-én/

A nagyobbik sírkövön ezen felírás áll:

„Brunyerai *Gróf Porcia* Ottó

nyug, lovas százados.

Elhunyt életének 66-ük évében

1860. május 26-án/

Megyénk legnépszerűbb grófjának: *Gróf Porcia Lajosnak* halottjai ezek, egyik *fia*, a másik *apja*, kik ott haltak meg a *kimpányi nyári* lakban.

Milyen egyszerű helyen nyugosznak ezek az olasz eredetű grófok, kiknek őse: *Gróf Porcia Ferdinand* 1659-ben cserélte fel enyhe éghajlatú hazáját minden tekintetben változatos hazánkkal, — ura volt 10 milliónak és első *minisztere* és *főlovász-mestere* *I. Lipót* királynak, ki őt szeretetének jeléül *hercegi rangra* emelte. De a késő unokák kivágytak az udvar sokszor nyommasztó légköréből, jobban szerették a szabad természete-

tét, falusi birtokaikra vonultak, hogy maguk vezessék a világ legszebb foglalkozását: a gazdálkodást s legfellebb a tél vitte be őket a városba. — így szerette Ottó gróf is Kimpányt és saját kívánsága szerint temettetett el ennek egyszerű temetőjében

Tovább megyünk s Papmező-Valánynál egy mély völgybe érünk le, hogy annál meredekebbnek tessenek a magaslat, melyre felkapaszkodunk, de e fáradságért bőven kárpótol az a pompás kilátás, melyet a magaslat nyújt.

Kebesdet, Gurbesdet balról hagyjuk, most csak a vidék köti le figyelmünket, mely folyton szépül.

A *gurbesti* magaslatról a szép tájképen kellemesen tűnik fel délkeletre egy messze kifehérlő, sugár, bádogos torony, keskeny ablakaival; nem hasonlít ez az egész vidék egyetlen templomához sem; mintha csak onnan a délibábos alföldről lopták volna ide ez idegen földre. — *Remete* tornya ez, egy kis magyar falué, melynek lakói mióta románokat fogadtak be maguk közé, öltözet tekintetében maguk is majdnem egyenlőkké lettek azokkal, de nyelvüket, szokásaikat megtartották, — házaik most is kiválik a többiek közzül, szebbek s feltűnően tisztábbak, — szinte jól esik a magyarsághoz szokott szemnek, midőn e kis magyar óázhoz jut.

Remete temploma eredetileg nagyon régi, még az *Árpádok korában* épült, legalább arra mutattak azok a *byzanti modorú, hosszú szent képek, melyek a templom belső falaira voltak festve*, — valamint a templom közepén keresztül menő *boltívezet*, úgy a templom és torony *keskeny* hosszú ablakai. Hogy pedig a *XVI-úik században* már megvolt ezen templom, kétségtelenné teszik a falban talált bevésések, így p. 1. "

„*Hic fűit Ambrózius Zegedy 1556A*”

Ezen templom is bizonyítja, hogy mily vétkes közönnyel. bűnös gondatlansággal viseltetünk mi magunk iránt, — mennyire nem tiszteljük a *^műemlékek fentartásáról*A szülő törvényt. Előttünk van egy templom, mely nagy fontosságú történeti becseset bírt, melynek kora az *Árpádok idejére* méltán tehető: és eltűrtük, hogy a tudatlanság megsemmisítse ennek történeti jelentőségét. A jó remeteieknek egykor még 1837-ben eszükbe jutott, hogy református templomban nincs helye *szent képeknek* s aztán *bemeszeltették a százados képeket*; — majd 1873-ban már alkalmatlannak találták a templomon keresztül menő *boltivezetet* s *lebontották* azt, — sötétnek találták a *keskeny ablakokat* és *kiszélesítették* azokat. De a *szentképek* ismét *áthatottak* a megkopott meszen, mintha védelemért akarnának esedezni hozzánk, hogy mentsük meg őket az emberi tudatlanság erőszakától, — és nem volt a ki rájuk figyeljen, — a remeteiek pedig most jól *beezémentezték az egész falat* s azután meszelték be. — Hadd legyenek eltemetve örökre azok a *szent képek*, úgysis *olyan régiek* voltak már.... Csupán a *torony ablakából maradt meg kettő a régi formában* A jó remeteiek szép fehér templomot csináltak maguknak abból a régiekből és megfosztották megýénket *legérdeke- sebb műemlékétől*.

Miért is maradnak azok a sok jó törvények végrehajthatlanul!....

Remetét — melynek 900-at meghaladó lakosai háromnegyed részben ref. magyarok, végig folyja a már egyesült *rossiai* és *meziádi-patak*. Ezen patak mellől a ref. templommal szemközti utcán térünk le, egyenesen

keleti irányban, hogy a falut elhagyva, a *Meziádi-patak* mellett haladunk, szembe annak egyenes folyásával s egy óra alatt a szép hegyes völgyes vidéken egyenesen keletre, elérjük *Meziádot*, ezt a falut, mely hajdan *ezüst tartalmú ólom-ércz bányáiról* is nevezetes volt.¹⁾

Ha az a roppant dió és más gyümölcsfa nem volna utunk mellett, — ha oly érdekesek nem volnának azok az egyszerűséget fényűzésig vivő s arczra és termetre épen nem szép román lakosok, — ha nem volnának oly feltűnők az öreg és fiatal nők nyakán azok a klárisok, melyek elől arasznyi szélességben csüngenek le s valódi vagy utánzott pénzzel, gyűszűvel s egyéb apróságokkal vannak díszítve, — ha nem kellene számtalanszor átkelni a csonka füzesek közt szabadon szétfolyó patakon: valóban megunhatnánk magunkat, míg a rősz köves utón, az *egy óra hosszáig tartó utcán* végig döcögünk.

De végre is elérjük a hosszú falu keleti végén azt a kis vízi malmot, melynek baloldalánál kezdődik a *hires meziádi-barlangig* nyúló hosszú keskeny völgy.

A völgy baloldalán szikla omladékon, magasban vezet a keskeny szekér ut, hol a lónak vagy ökörnek egyetlen félrelépése elegendő, hogy az utasnak ne legyen ideje megijjedni, míg a mélységben nyakát szegi. Mi is leszállónk itt mindnyájan és gyalog folytatjuk utunkat a keskeny völgyben, a *Meziád-patak* mellett, melynek kanyargása még a hajlongó völgnél is szeszélyesebb s így számtalanszor kell átugrálnunk a patakot a két oldalról beomlott sziklaköveken, — szekeren ülni pedig merénylet a test belső részei ellen. Leghelyesebb

¹⁾ *Hunfalvi*: Magyar birodalom leírása. III. 80.

lőhátra ülni, mert a helybeli mokány lovak jobban kitudják keresni az utat, mint maga az ember.

Mindjárt a malomnál megnézzük óránkat, hogy mennyi idő alatt érünk végig a keskeny völgyön s jutunk fel a barlanghoz.

Egy órai folytonos ut után egy alig 3 öl széles szorosba jutunk, melynek magas sziklafalai leomlással fenyegetnek s a völgyet egészen betöltő patak medre szikla kövekkel van borítva. Már itt szekérral tovább menni Isten-kisirtés, — sőt az apró mokányok is csak bölcselkedés után lépnek egyet-egyed. És ez a völgy szikla-szoros tart egy jó félóraig s midőn vége van, a völgy egy kevésbé kiszélesedik, szelidebbé lesz, a patak partján itt-ott egy magános fűz, melynek tövét puha pázsit borítja és a lejtő magas fáiból alacsony cserjék szállanak le a völgybe. Már itt kellemes az ut, tiszta a levegő és üde a patak.

Aztán egy sziklakapu állja utunkat, melyhez már csak gyalog lehet felmenni az eléggé meredek utón. A kapu baloldalán egyenes sziklafal tövén alig egy lábnyi átmérőjű *kis kerek tó* áll, tisztább a kristálynál és üdébb a havasi pataknál; alig látszik némi kis mozgása, pedig onnan jön ki a szikla alól s eredetét a tíz percznyi távolra eső barlangból veszi, — de hogy mégis erős áradásának kell lenni, bizonyítja a *Meziád-patak* 7.6° hőmérsékű bővize, mely innen foly ki.

Az első szikla kapun belől még találunk egy kevés pázsitra, — de már a második és harmadik sziklakapuk gyors emelkedése, az azok közeit borító omlások tudatják velünk, hogy közel vagyunk a barlanghoz, — s midőn a harmadik sziklakapun, az erdővel borított jobb

oldali hegy lejtőjén vezető úton belépünk: előttünk áll a *meziádi barlang*.

A *meziádi barlang* a *Gyálu-Goronului* oldalán, az osztrák-magyar birodalomban a legérdekesebbek közé tartozik¹⁾ és tudós utazók állítása szerint egy rangban áll az *adélsbergi* és *aggteleki* barlanggal.²⁾

Huszonnégy láb magasan a pataktól, 1448 láb magasban, egy rettenetes *sziklaüreg* tátong felénk, egy óriási *kapu*, melynek roppant homlokzatáról csak itt-ott mér lekandikálni egy vad kecskerágó, vagy apró fűnek látszó bozót, s balról egy *háromszögű üreg*, mintha várkapu törése volna. A nyílás előtt levő sziklatömb nem engedi egész nagyságában látni az üreget.

Szeges botjaink segítségével felkapaszkodunk a meredek lejtőn s midőn a sziklatömböt elhagyjuk, az általános meglepetés leszegéz bennünket.

Előttünk áll a *meziádi barlang* egész fenségében, egész csudálatra méltó nagyságában és szépségében.

Egy pompás *kapu*, — egy *alagút* művészi szabályossággal alkotott bejárata, melynek természetességéről legjobban meggyőz az a tudat, hogy ily óriási munkát emberi kéz faragni képes nem volna.... Nem tudja az ember: *nagyságát* bámulja-e inkább, vagy *szabályosságát*.

A roppant kapu *negyvennyolcz láb széles* szikla alapból *harminczhat láb magasra* emelkedik⁸⁾ s mellette két oldalt s felette a homlokzat vastag szikla fala méltó az óriás üreghöz. *Éhez hasonló szabályos és óriás portálja nincs Közép-Európában egyetlen barlangnak sem.*

¹⁾ *Schmidl*: Das Bihar Gebirge. 196.

²⁾ *Schmidl*: Das Bihar Gebirge. 196.

³⁾ *Schmidl*: Das Bihar Gebirge. 196.

Elámul a lélek a roppant üreg látásán, melynek leírásához szakképzettség és hónapokig tartó tanulmány volna szükséges.

Egy száz kilenczvenkét lépés hosszú negyvennyolcz lépés szélés előcsarnok, remek folytatása a felséges portálénak. Közepén egy óriási oltár kő, mintha a leghatalmasabb Hadúr maga építette volna a neki áldozok számára, — felette égfelé törekvő kupola, gyönyörű cseppkövekkel függönyözve körül, mintha az oltár füstjét akarná fölvezetni az ember nem járta erdők szent magányán át az orommal szomszédos égbe.

Itt-ott a csarnokban szikladarabok vannak elhintve, kellemes pihenő helyül a fáradt utasoknak.

A roppant előcsarnokot egészen megvilágítja a kapu és az előcsarnok végén baloldalon egy kapu nagyságú oldal nyílás, mely hatalmas légvonatot idéz elő. Ezen kis kapu előtt belől egy emberi kézzel igazított nagy takaréktűzhely, melynek csak vaslapjai hiányzanak, miket magokkal vittek azok az angolok, kik egyidőben itt száritgatták s készítették el az elszállításra a barlangban nagy mennyiségben található fekete-agyagot és denevér-guanót, melyeket mi ott hagyunk veszni a barlang sötét mélyében, pedig nagy kincsre lehetne szert tenni általok

Itt már meggyújtjuk a fáklyákat, — azonban ez a 8—10 fáklya csekélység a roppant öblözethez, — az oldalfalakat meg lehet jól világítani, — de a menyzet megvilágítására erősebb világító eszköz volna szükséges. Nagyon helyesen teszi, a ki e célra néhány görög-tűzet vesz magához s akkor gyönyörködhetik teljesen a barlang isteni bú-bájában.

Fáklyavivőnk van elég, egész karaván jött ki velünk a faluból, hívás nélkül: pipaszár megfordított végét rágó emberek, len-guzsalyos asszonyok, kóczos hajú, fedetlen fejű gyermekek, kik mindannyian számot tartanak borraivalóra.

A fáklyavilágnál legelőször is azt a *megkövesult víz-esést* nézzük meg, mely az előcsarnok balszegletében, mindjárt a *kis kapu* mellett, 30 lábnyi magasról látszik leomlani s minél közelebb ér a talapzathoz, annál szélesebb lesz. Egy *elnémult vízesés* ez, melyet omlása közben ért a megállító parancs szó, fehérre tört, habjai megkövültek, csillogása semmit nem veszített fényéből. Pompás látvány, melynek szépsége és nagysága a *cseppkövek* rendeltetése szerint az idők teltével mind inkább nő.

Az előcsarnokból jobbra, balra csarnokok nyílnak.

A *főcsarnok* jobbról van. Erre térünk.

Egy pompás csarnokot világítanak meg lobogó fáklyáink, — egy csarnokot, mely 12 öl szélességben, 15 öl magasságban, 190 ölnyire nyúlik kelet felé a föld sötét gyomrában.

Habár a csarnok bejáratától végéig 14 öltre emelkedik, ezen emelkedés nem teszi valami fárasztóvá utunkat, kivált elején, hol az utat majdnem jönnek mondhatjuk, habár emberi kezek nem gondozzák is azt.

A főcsarnok előrésze is telve van szép cseppkő alakzatokkal, de midőn ötven ölnyire végig konganak sok helyen a kövek síkossága miatt bizonytalan lépteink: egy nagy templomba érünk. Ez a *Dóm*, a *kupolás boltozata* csarnok, mely 12 ölnyi szélességben és 15 ölnyi magasságban pompásabb az emberi művészet összes remekeinél: azok a *mennyezetről* aláfüggő *cseppkő* díszítmények, azok az *oszloposat fülkék*, azok a külön meny-

nyezet alatt századokon át megmerevedő lassú cseppek-
ből alakult mellék *oltárok*, azok a hangtalan *orgonák*,
azok az örök-néptelen *karzatok*, az a pap nélkül is val-
lásosságra tanító *szószék*, a szabálytalan összhangzat:
mind úgy lebilincselik az imádkozásra fogékony lelket...

Tovább megyünk.

Balról egy 2 ölnyi szélességben terjedő kupola —
hajdani kiszáradt *csepegő-kát* — fedi el némileg egy ol-
dalcsarnok bejáratát, mely tompa kupolának csak azért
olyan *tejfehér* a színe, hogy annál söl étebb legyen maga
a csarnok. Szűk folyosó ez, de a *tej fehérségű* cseppkő
alakzatok, melyek minden felől ulunkra hajolnak, meg-
világítva a fáklyák lobogó fényéitül, lebilincselik érzékein-
ket. Mintha az egész folyosón egy *tej-tenger* ömlött volna
végig s annak puha fehérsége reálapadt volna annak
minden legkisebb részletére. Legelőször is egy pompás
kiálló mennyezetet veszünk észre balról, hol a fehér fa-
lat csöves oszlopok ékesítik; — tovább a talapzat szám-
talan apró fehér golyókkal van borítva, melyeket a fe-
lülről alácsüngő gyönyörű csapok lomha cseppjei a síkos
talajhoz kötöttek... Azonban a folyosó mindig alacson-
nyabb lesz, s ha el akarjuk kerülni a csúszkálást, minek
előtte végére érniünk, visszatérünk a fő-csarnokba, s itt
haladunk tovább.

Alig megyünk valamivel előbbre, jobbról egy vak
oldal folyosót találunk s nem rettent vissza bennünket a
meredek uf, mely hirtelen 20 lábnyira emelkedik, fel-
kapaszkodunk azon, — néha kisiklik lábunk alól egy-egy
elmállott kő és tompa morajjal gurul alá a mélységbe s
mi az erős cseppkőoszlopok megragadásának köszönhet-
jük fennmaradásunkat: de végre is csak felérünk s egy

felséges *páholyban* faláljuk magunkat, egy a főcsarnokra kiálló *erkélyben*, melyre midőn fáklyáinkkal kilépünk, a lent hagyottak az elragadtatás örömrivalgásával zugnak fel hozzánk, oly tündérinek látszik megvilágított páholyunk fehér *oszlopaival* és ragyogó csipke *függönyeivel*.

Sok küzdelmek között, többnyire csúszva a folytonos csepegőstül síkos meredek talajon, leérünk a főcsarnokba, hol társaink nem győzik eléggé magasztalni azt a látványt, midőn egyszerre csak megvilágosodott páholyunk s feltűnt annak egész ragyogó szépsége.

Csakhamar ugyancsak a jobb oldalon egy keskeny és alacsony *oldal folyosót* találunk, melyben nehezen haladhatunk előre, kivált midőn egy szűk nyíláson keresztül búvunk, a hol a padozatról alá függő számtalan csapok akadályozzák utunkat; tovább pedig egy *kőhalmazhoz* jutunk, mely meredek emelkedéssel egy felsőbb, szép, hosszú és *csonka oszlopokkal* ellátott osztályba vezet, hová azonban a feljutás a talaj síkossága miatt nehéz.

Néhány lépésnyire balról egy *oldalüreget* veszünk észre, mely folyton alacsonyodik, úgy, hogy végre csak csúszni lehet tovább a szép cseppkő alakzatok közt. Nem is hosszasan időzünk ez öblözelben s csak midőn visszatérünk a főcsarnokba, akkor tűnik szemünkbe az üreg előtt az a kitünően szép, tiszta fehér nagy *kupola*, melyet egyetlen egy^r . *óriási cseppkő* képez, s közel hozzá az a két kisebb golyó még jobban emeli nagyságát, habár az utat némileg akadályozzák is.

A tetőzet ereszkedik, alig magasabb 50 lábnál. És ezt jól meg kell jegyezni, mert itt következik a barlangnak egyik legnagyobb nevezetessége. Nem az a *fekete-agyag* és *denevér-guanó*, melyben bokáig járunk, midőn

a baloldali nyílásba térünk; hanem ez a *felső emelet*, hová egész kényelemmel vezet fel ülünk a baloldali üregben.

A *meziádi barlangnak*, három ilyen *emelete* van, melyek *legnagyobb nevezetességét képezik*) s főcsarnokaik roppant ritkaságként úgy *keresztelik egymást*, hogy *midőn a felső emeleten végig megyünk, az alsó csarnok felett haladunk keresztül*, a mit elárul lépteink kongása. Csodálatos tü-nemény, *oly ritka sajátság, melyhez hasonló egyetlen barlangnál sem fordul elő*. Mert vannak *párhuzamosan* menő, vannak *egymás felett* nyúló emelelekkel bíró barlangja-ink: de hogy az emelet folyosója éppen *keresztbe* menjen a földszint csarnoka felett: ez *csak a meziádi barlangnál fordul elő*. És annyival sajátságosabb ez, hogy ez a *felső emelet két helyen keresztezi* így a *földszinti főcsarnokot*. Csak az a baj, hogy ezen emelet bejárása veszedelmes, mert talaján sok kisebb nagyobb nyílás van s a talaj nem is látszik valami erősnek. Pedig az az egészen végig nyúló *megkövesedett vízfolyamat*, azok a meny-nyezetet tartó bűvös fényű *fehér cseppkőoszlopok*, azok a folyton növekvő *kővirágok*: valóban ámulatra ragadják a lelket és elfeledtetik a veszély nagyságát.

Ezen a pompás *felső emeleten* — hová létra könyiti az utat — lefelől is egy szép *nagy csarnokba* jutunk, — jobbról egy ölnyi magas szennyes színű *szü-mölcskö* (stalagmit) számtalan tömbök közül emelkedik fel, — balról pedig 10—12 láb magas pompás gúlák állanak két sorban, melyeknek *kristály fehér színét* bámulatos széppé teszi a fáklya lobogása, kivált midőn megvilágítjuk a róluk alácsüngő gazdag kárpit redőzete-
ket is. Aztán tovább ezer meg ezer gyönyörű változatai

¹⁷⁾ *Sehmál*: Das Bihar Gebirge. 200.

a *cseppkő barlang* leírhatatlan pompájának. Egy mennyországból kilopott terem, ragyogó fehér színnel bevonva, hogy annál inkább hasonlítson ahhoz, melynek hódító fényt kölcsönöz a fáklya világa, s hatását emeli a láthallanul patakzó víz locsogása.

Ezen csarnokból jobbra, balra folyosók nyílnak: jobbról mintegy száz lépés hosszú, balról valamivel hosszabb, — azután felemelkedik a magasba, hol egy felséges szümölcs-kő csoportozatra bukkanunk.

De leszállunk a felséges emeletről, mely egyik legrészebb részlete a barlangnak, a főcsarnokban haladunk tovább, hol nem sokára egy hét láb magas, 18 láb széles *szümölcskövet* találunk, a legnagyobbat az egész barlangban. Ez nem kristály, csupán egyszerű cseppkő képződmény. Itt már a mennyezet alig magasabb 10—12 lábnál, a talaj nehezen járható, de azért csak mégis keresztül megyünk, hogy a barlang hátsó részébe jussunk. És ez nem hálátlan fáradtság, mert a mint beérünk a barlang hátsó részébe, balról egy nagy *barna cseppkövet*, cseppkő-zuhatagot találunk, egy *kővé vált vízesést*, mely egy felfelé menő magas üregből omlott alá s a természet csudás parancsszavára gondolatnál rövidebb idő alatt alávonulás közben dermedt meg, hogy kényelmesen szemlélhetővé tegye a vízesés elragadó szépségét.

Alig haladunk innen néhány lépést a 6—8 láb széles folyosóban s a *barlang forrása* áll előttünk, egy tiszta és iható vizű forrás, mely a baloldalon egy 6—7 láb magas kőfal tövéből tör elő és 18—20 ölnyi futás után eltűnik a talajban, hogy aztán utat vájván magának az örökötét ü sziklákon át, melyek magukhoz hasonló rideggé teszik őt is, mint jéghideg forrás a barlangot megelőző

sziklakapu tövében lássa meg a szép napvilágot s üdítő vizével a keskeny völgyön végig vegye útját s titokzatos anyjáról vevén nevét, mint *meziádi-patak* legyen ismeretessé az emberek előtt. A *barlang forrás* felett jó magasan egy nyílt üreget veszünk észre, hol az emeleti osztályba lehetne jutni, de csak létra segítségével.

Tovább menve nagy vigyázatra van szükségünk, hogy többnyire a víz medrében haladva, a vizes és síkos talajon el ne essünk. Különösen óvakodnunk kell, midőn elérünk ehez a 18 láb *mély üreghez*, melybe csak létra segítségével lehetne leszállani, hogy egy alsó csarnokba jussunk.

Már elhagyjuk a patak medrét is, elvész az utolsó köztérrel együtt s végre egy szorulaton keresztül 12 lábnyi széles és magas csarnokba jutunk, az *utolsó csarnokba* a földszinten, ha ugyan szabad így nevezni ezt az ezer lábnyinál magasabban fekvő üreg járható talaját. Jobbról egy izszappal telt mellék üreg látszik, hol ezelőtt a forrás vize tóvá alakult.

Itt ezen csarnokban végződik tehát a *főfolyosó*, mely az előcsarnokból indulva majdnem egyenesen (északkeleti irányban) *190 ölnyi hosszúságban terjed*, s az egész hosszúságban 108 lábnyira emelkedik, míg a főüreg és mellékágak összes hossza 660 ölet tesz.¹⁾

Balról azonban egy hosszú üreg nyílik. Nem állhatunk ellent vágyunknak, hogy át ne hatoljunk az üregen, s úgy tapasztaljuk, hogy az igen nehezen járható utón felfelé haladunk, s midőn inkább kúszva, mint menve valami öt ölnyi magasra érünk, elfelejtet velünk minden fáradságot az a *tündért látvány*, mely elébünk

¹⁾ Schmidt: Das Bihar Gebirge. 199

terül. Emeleten, egy *mennyei csarnokban* vagyunk, melynek kezdetét egy 9 láb magas, kristály színű *cseppkő-oszlop* képezi, körülötte egy csapat kisebb oszlop és golyó, az *egész barlangnak legfelségesebb csoportja*; aztán a legpompásabb cseppkő alakulatoknak *leyelbiivölőbb látványai*, annyi szépség, melynek gyönyörében elfárad a lélek és a szem.

Ezen át. egy szorosan keresztül kopasz sziklafalak között más osztályba jutunk, hol a párkányzatos cseppkövek s a kristályfényű talapat megvilágítva fáklyánk fényével, pompás látványt nyújtanak. Nehány ölnyivel előbbre haladva, egy hatalmas oszlop a barlangot kétfelé osztja s a két folyosónak más-más a díszítése. A falak és tető rakva vannak cseppkő díszítményekkel, minden ragyogó fehér, még a padozat is, csupán a jobboldali folyosóban van egy vreeses oszlop a falhoz tapadva. A hatalmas oszlop végződésével a folyosók ismét összejönnek. Aztán mehetünk ezen tovább, tovább, gyönyörű cseppkövek között, míg egyszer azt vesszük észre, hogy egy mélység szélén állunk, egy üreg mellett, hol a földszinti csarnok áll alattunk néhány ölnyire, de a hová csak létra segítségével lehelne lejutni.

Így visszatérünk a bűvös fehérségű cseppkövek között le a földszinti főfolyosóba — — — és lelki és testi fáradtságainkra olyan jól esik a megpihenés a barlang előcsarnokának felséges öblözetében, melynél *nagyobb-szerűt aligha lehet találni Európában...*

Víg ozsonna között fel-fel haitik azon óhajtás, hogy bár a vidék földes ura, a *nagyváradi gör. kath. püspök*, figyelemre méltatná ezt a *nagyszerű barlangot*, mely csak azért nem csalja még ide az utazókat s csak azért nem

világhírű, mert úgy a hozzávezető úton, valamint a *barlang* belsejében emberi kéz munkájának semmi észrevehető nyoma nincs, aztán a barlang szája telve van szeméttel, sem a fő, sem a mellékfolyosókon, sem a csarnokokban nincs jel, mely a barlang látogatót eligazítaná s a veszélyesebb helyekre figyelmeztetné, csupán egy helyen vannak fakesztek. Ha e nehézségek megszűnnek s hiányok pótoltnak: nem sokára özönlenni fognak az emberek a világhírré méltó *nieziádi barlanghoz*....

XIV. Belényestől Vaskókig.

Belényes felé. Az esthomály. A „Köpinczében,“ A belényes-vaskóin utón. Tárkány. A Galbina-patak. A petrórszi út. A Fekete-Körös völgye. Szudrics. Rieny. A gyógyeseni hév-forrás. Lunka. Házi ipar Vaskóh vidékén. A brienyi vashámor völgye. A kovácsok hazája.

Belényes vidékének fénypontjától, a felséges *meziádi barlangtól* búcsút veszünk, s a köves-sziklás mederben egy út igekezünk a patakkal ki a keskeny völgyből, — a faluban Meziádon azonban elhagyjuk azt s utitársainktól búcsút véve, csak két kocsival indulunk délre; — a valóban örökre kedves emlékü társaság megmutatta az ut irányát, merre haladnunk kell, hogy *Belényesbe* érjünk, és mi látván a jókarban tartott közlekedési utat, legkevésbé sem aggódunk eltévedés miatt, pedig közülünk senki sem járt még erre. A helyes térkép ilyenkor nagyon jó utitárs.

Csakhogy nem sokáig lehet kalauzunk a térkép sem, mert alig tíz perczig haladunk az Alföldre beillő síkon, déli irányban, mikor egy elég meredek lejtőn bükkerdőbe érünk, hol a magas fák sűrű lombjainak árnyéka egyesül az est homályával s midőn átérünk az erdőn, már a sárga hold világítja meg festőileg a gyönyörű belényesi nagy kerek völgyet, melynek fensíkja művészi keretbe van foglalva a körben egymásra halmozott süveg hegyek által.

Így csak a sorsra bízunk magunkat, mert falu sem esik utunkba, — néha egy-egy pár ember ugyan jön velünk szembe, de azoktól nem kérdezősködhetünk, nem csak azért, mert nem tudnak magyarul, hanem még inkább azért, mert a belényesi vásáron annyira bepálinkáztak, hogy szerencse, ha saját falujokat valahogy megtalálják.

Ismét erdőn megyünk keresztül, ritka fák között, hol az erdő néma csendjében oly szépen visszaverődik az a nyájkolomp ritkázott hangja közé vegyülő mélabus fuvolyaszó, melyben egyszerűsége mellett is annyi a kesergő *fájdalom, kölcsönös jellege a magyar és román népdalnak.*

Most egy magasan fekvő csinos tornyot veszünk észre a szép holdvilágon, aztán kibontakozik a templom, mellette házak, s aztán egy egész város az eszfomályból, — és a görög nem-egyesültek magasan fekvő temploma mellett leereszkedve a meredek lejtőn: *Bélényesben* vagyunk, s a nagyvárad-i gör. cath. püspök szép *nyári palotája* mögött elhajtva, a piacon át a »*Iio-pincze*“ című vendéglőbe érünk, ezen egyetlen *szállóhelyre*, melyet sem drágasága, sem kényelmetlensége és rász kiszolgálása nem tesz valami ajánlatossá.

Megnézzük óránkat s úgy találjuk, hogy épen másfél óra alatt értünk ide Meziádról, — s a térképen pedig azt vesszük észre, hogy utunknak déli iránya némileg nyugatra hajolt...

A nagyon is zajos és későig mulató vendégek által nyugtalanított éjszaka után korán reggel tovább indulunk, a város megtekintését a visszatérési időre hagyván.

Kissé keletre hajló déli irányban indulunk ki *Belé-*

nyesből, keresztül a *Nyimoesd-patak* magas fahídján s ezen irányt sokáig megtartjuk.

A várost elhagyva, nagy széles völgyben haladunk tovább. Balról apró hegyeken túl a *budurászhai* hegyek, a Dealu-Mare, a Stán'a de Vale roppant csúcsai sötétlenek, — jobbról a Fekete-Körös vidám völgyén túl a közelben kisebb rendű hegyek halmozódnak egymásra s egy harmadrendű csúcson *Bélavár* romjai tűnnek elő, előbbre a völgyben egy szelíd hegyhajlásban kifehérlik *Tarkány* csinos házaival és, magas tornyával, egy majdnem teljesen tiszta román vidéken egy *tiszta magyar község*, melyben más nemzetiséget mint magyar, más vallást mint református meg nem tűnnek, s jaj annak, ki ezen elv ellenére kísérletet kíván tenni. A mindjárt mellette levő *Négerfalva*, melyen keresztül megyünk, köményes és cserepes házaival: félig *magyar*, félig *román* község. Az egész völgy s az azt borító halmok mindenfelé vetésekkel, gazdag füvekkel vannak fedve. Előttünk a roppant *Biliar-hegy* melynek teteje lassan kibontakozik az fellegekből s csúcsával felül ér azokon.

Alig vesszük észre a nagy nézésben *Dragonyesd* végén azt a sorompót, mely feltartóztatja utunkat, míg a megye által meghatározott vámot meg nem fizetjük, — itt ugyan még nincs folyó, de a mint az egyszerű házak között a kis fatemplom előtt elhaladunk: a falu déli végén előttünk áll a keletről, a *galbinai jégbarlangból* folyó *Galbina-patak*, mely mindjárt a falu mellett szakad a Fekete-Körösbe, s mely üde vizü széles medrű patak egyetlen példa arra Biharban a patakok között, hogy *folyása közben kétszer nyomtalanul eltűnik*, de irányát folytatva ismét előjön.

A *Galbina-patak* magas és jó hidján áthajtva, tovább is csak a lassan keskenyülő völgy hosszában haladunk, mindig dél felé.

Jobbról két gyönyörű csoport fa keskeny nyílásán át *Tatárfalva* apró házai látszanak a ritka fákkal beszőrt hegy tövéből, mely felett egymásután emelkednek a magasabb hegyek setétlő csúcaikkal. Balról Paganyest, jobbról nemsoká *Balaleny*, közel az úthoz, de túl az utunktól nem messze folyó Fekete-Körösön.

Mind a két oldalon váltakozó erdős hegyláncolat túl a termő halmokon, melyeknek hajlásait cserjék, erdők borítják.

Még nem egészen érjük el az útvonal hosszúságát, jelző 69 kilométert, midőn egy magánosan álló *csárda* előtt balra, egyenesen keletre letérő jó utat veszünk észre. Ez az ut vinne *Petrószra* s a petrószai gyönyörű völgybe.

Mi azonban nem térünk le délre vezető egyenes utunkról, mely magaslaton menve pompás kilátást nyújt a jobbról folyó Fekete-Körös völgyére, hol az alacsony halmokat borító gazdag vetések és buja virányu rétek kellemességét még inkább emelik azok az apró csoportokat képező fűzek, — mely látképnek felséges hátterét a délre húzódó szép hegyláncolat képezi.

Szudricsot érjük nemsoká, hol apró házakon fakémények vannak, — a dombra épült templomnak már csak tornya van fából, a miből a román lakosok előbbre haladottságára lehet következtetni. A kis falun keresztül foly a *kiskohi patak*, mely az utca közepén levő hid alatt igyekszik mielőbb a közeli Fekete-Körösbe.

És azután ismét folytatása van annak a szép rétes völgyes kilátásnak a jobb oldalon.

A faluk hamar következnek itt egymás után, mert a hegyek mind leszorították őket a völgybe, hol maguknak is, meg barmaiknak is jó tápláló viz csörgedez tova.

Ez a francziás nevű — egykori franczia bányász gyarmat — *Rieny*, — hová most érünk — a jobb módú román faluk közé tartozik, — postahivatala nagyban emeli előre haladását s miveltségét, — már itt az emberek nem elégszenek meg a kéménytelen zsupos házakkal, hanem belátván azoknak czélszerűtlenségét, mindnyájan kéményt csinálnak házaikra, melyeket többnyire zszindelylyel fednek. Csak a templom építésében tartották meg a szomszédok példáját: a *falun kívül* egy völgyben állították fel ezt sugár hegyes tornyával. Feltűnő sok fehér hajú gyermeket látni az utcán, kiknek arcza sem mondható dísztelennek. Az a szép és sok káposzta pedig a falu végén valóságos *alföldi* rokonszenvet ébreszt bennünk.

Alig érünk túl a falun, midőn a *Valenyágra-patakot* keresztül metszi utunk, — s rövid időn elérjük *Petrlenyt* s a vele összeolvadó *Zavoényt*, ezt a két kis román falut, melyben a czivilisatio nyomaira vullanak a kéményekkel ellátott és nagyobb alakú tisztességes házak. A kettős falunak 2 karcsú tornya van a falu ellenkező széfén, zszindelyes tetővel, veres, zöld és sárgára festve.

E kettős falunál egyesül a Fekete-Körösnek *részvényái* és *vaskóhi* ága, s ezen egyesülés nem messze történik hozzánk a jobb oldalon, *Gyigyesen* falu mellett, a mely falut, híressé fogja tenni a jövőben az a nagy gyógyhatású *hévyforrás*, mely a varatyikon minden figyelem nélkül tengődik. '

Alig érünk ki Zavoenyből, előbb a *segvestyeli patak*

siet keresztül utunkon, bele a *rézbányái Körösbe*, minék előtte az még a vaskóhival egyesülhetne, hogy növelje annak tekintélyét; — majd elérjük magát a *Bézbányai-Körös*t, melynek hidján átmenve *Stej* falut találjuk, egy kis román falut, egyszerű, de itt-ott jómódra mutató házzakkal, néhány sasos-kapuval.

A fő útvonalon haladunk tovább, mely mindinkább közeledik a keskenyülő völgy délnyugoti oldalához. Midőn beérünk *Lunkára*, alig 2 házat hagyva el, szemközt velünk csinos és kényelmes úri lakás van, *főerdési lak.* Ezen úri lak előtt balra, egyenesen keletre, kitűnő ut tér el: ez a *rézbányái ut.*

Mi azonban nem térünk le, hanem a baloldalról maradó erdészlak mellett, egy patak magas hidján át folytatjuk utunkat a fő útvonalon, — s midőn kiérünk a jobb módúnak látszó faluból, balról elébb gyér, majd sűrűbb erdővel borított s itt-ott kopár oldalú hegyek szorítják közel utunkhoz a *vaslócói Körösnek* füzesek által tarkázott termékeny szép völgyét.

A völgy mind inkább keskenyedik, összeszorítva a két oldali hegylánczatok által, de azért az ut mindeütt az egyenes völgy mélyében halad, akadály nélkül, mintha csak délibábos rónaságon igyekeznénk tovább csak néha akad egy-egy kis domb-kaptató, vagy lejtő. Az egész vidék oly szelíd, mintha csak emberi kéz ültette volna be a hegyeket is. Kiálló sziklákat hiában keres a szem.

Elhagyjuk a hegy tövébe húzódott *Szerbestet*, melynek kis fatemploma regényesen kandikál ki egy szép hegyszorosból. Pedig nem minden nevezetesség nélkül való kis román falu ez, mert lakói mind »szumány«

(felső ruha) készítéssel foglalkoznak s e tekintetben híresek.

És becsületére válik e vidéknek, hogy csekély földjeinek művelése mellett minden falu híres valami *házi-ípa* készítésről: így *Alsó-Verzár* — melynek fatornya magasan emelkedik itt a baloldalon *csizma* és *ásó* készítéséről, a mellette délre fekvő *Felső-Verzár*, — hol nagy mennyiségű *kőszén* van — *kés*, *kasza*, *kapa* készítéséről nevezetesek. És ezen községek lakói aztán nincsenek is oly siralmas szegénységben, mint a hegyi román községek nagyobb része.

Az a *vaskóhi Körös* túlsó oldalán elterülő kis falu: *Sust*, magában nem bír jelentőséggel, — hanem ha a belőle egyenesen nyugoti irányba vezető kis közlekedési utat követnénk, mely gyönyörűen összehajló hegyek között egy pompás völgybe visz és *Brienynél* véget ér: fáradtságunk jutalmazva lenne, nemcsak a roppant hegyek közé rejtett *brienyi völgy* festői szépsége által, — hanem az által a nevezetes *forrás* látása által is, mely a hegy alól tör elő és zúgva csörtet a sziklák közt azon hely felé, hol az egykori *brienyi vas-hámor* romjai s nyomai vannak.

Mi azonban csak folytatjuk utunkat déli irányban a fő útvonalon, hogy mihamarabb elérjünk *Vaskókra*, melynek tornyai már kifehérlenek ott a hegyek lábainál.

Elhagyjuk a 88 kilométert, melynek jelző fája körül szép zabvetések terülnek el. A völgyből magaslatra kapaszkodik kocsink, s jobbról a hegy tövén most már egészen kilátszik *Vaskók* fényes fehér bádogos tornyaival, zsendelyes házaival.

Lefelé megyünk, utunk kissé délnyugati irányba ha-

jól, *Barestre* érünk, ebbe a csupa *kovácsok* által lakott zsindeyes házakból álló kis román faluba, — és csak a sok ágra oszló *vaskóhi Körös* nagy hidján dobogunk át és *Vaskók* városában vagyunk.

Ha óránkra tekintünk, úgy tapasztaljuk, hogy alig több valamivel 3 órájánál, mikor Belényesből elindultunk, mely úgy lovainknak, mint az útnak becsületére válik.

XV. A vaskóhi vashámor.

Vaskóh. A magyar legény. A Kálvária-templomban. A kimpri és kollesti márvány. A vashámorban. A zúzda. Az olvasztó. A pörölte. A buga-vas. A nyújtó. A hámosos. A hámor újra ébredése.

Nem szükséges sok kérdezősködés, hogy eltaláljunk a vaskóhi vendéglőbe, mely egyetlen az egész városban, az utca kanyarulat szögletében. Egy nem kellemetlen földszinti ház ez, melynek udvarát az országút választja el tőle; különben van egy szép nagy terme, melyet a *Casino* foglal el, egy ebédlője és egy vendégszobája. így valami nagy kényelemre nem számíthat ugyan nagy utazó társaság, azonban a helybeliek szíves vendégszeretete minden hiányt kipótol.

Bátran bevallhatjuk, hogy habár két sort is betölt könyvtárunkban *Magyarország földirata*, mégis nagyon hiányos fogalmaink voltak *Vaskóit* városáról. Oh, a mi élelmességünk és számításunk nem terjed még annyira, hogy kincseinket, nevezetességeinket ismertessük, hogy aztán értékesíthessük is. Azok a jó bécsi *németek* már évtizedek előtt adtak ki *megyénkről* könyveket s a mi kényelmességünk még annyit sem enged meg, hogy azokat *magyarra fordítsuk*. Sok tudomány ágnak van még nálunk kicsire terjedő irodalma: de aligha van irodalmunkban valami hiányosabban képviselve, mint a *földrajz*, ez a *mindenkire nézve legfontosabb tudomány*.

Vaskóh nem egy sziklás zord vidéknek mogorva

fészke, melynek lakosai félénken kerülnek a nyílt tekintet — a mint azt képzeltük —: hanem egy messzenyúló szép hosszú szelíd völgy barátságos végpontja, mely szerény, de kellemes külsőjével oly jámboran vonul meg a déli mészhegylánczatnak, a *Ples-hegység* előfokának lábainál, s északról délre nyúló házsorai mintegy átölelve tartják azt. Még az a messzevidék felett uralgó „Kálvária hegy“ sem büszkén, hanem csak áhítattal emeli fel a róm. katolikusok szép templomával koronázott fejét. A gyönyörű vidék látogatott központja oly megnyerő szelíd jámborságában.

A fogadó előtt megállva, azon tanakodunk, hogy hová megyük kocsinkat, nem látván kapuját a vendéglőnek.

— Tessék csak leszállani, a kocsis pedig hajtson be ide szembe az udvarba — mondja egy kellemes hang *alföldi* tiszta magyarsággal, kocsink mellett. Oda tekintünk. Egy erős izmos termetű, barna piros szép fiatal *legény* áll előttünk, lobogós gyolcs ruhában, bokrétás pörge kalappal. Beszédbe ereszkedünk a legénnyel és végre is arról győz meg bennünket, hogy ő ugyan alföldi születésű s csak beköltözött ide, hanem azért van itt rendes lakos is vagy *kétszáz magyar*, holott az összes lakosok száma nem igen haladja meg az ötszázat. Mi pedig azt hallottuk, hogy Vaskóh lakosai mind románok, pedig hát a magyarokon kívül még németek is vannak.

Ez a magyar' legény szerencsét hozott nekünk, mert rögtön elhozta hozzánk a s. szolgabíró, már pedig *Szöllősy Feri* nagy szerencse a mindent látni vágyó utazókra, mert a vidéket igen jól ismeri és szívélyességben páratlan; aztán hivatalos tekintélye biztosít bennünket az alapos vizsgálódhatások lehetőségéről.

Barátunk mindjárt rendelést teszen egy szekérről, mely elvigyen minket Kalugerre és Szohodolra. Míg a szekér megérkezik, épen elég időnk van arra, hogy *Vaskók* városát és *vashámorát* megnézzük.

Vaskók kellemes benyomást tesz az utazóra: majdnem kivétel nélkül zsindeyes házai széles utczát hagyván maguk között, fűzér gyanánt húzódnak végig szelíden a hegy tövén, — az utca egyik oldalán lassan csörge-dezik a *vaskóid Körös*, egyik ága a Fekete-Körösnek, melyben hajdan *aranyat mostak*,¹⁾ melyről a múlt század legjelesebb havi folyóirata a „*Mindenes gyűjteményi* így ír: »Valamint a többi Körösök, úgy ez is sok *aranyos homokot* hord magával, mint ezt a Görög nevezete is *Khryses* megmutatja.«²⁾ A város élénk központja a vidéknek, hová tömegesen sereglenek be a hegyi és völgyi lakók; — az a néhány bolt a piaczon városias képet nyújt. Különben a város élénkítésére nagy befolyással van a kir. járásbíróság, szolgabíróság, csendőri és pénzügyőri állomás, postahivatal s a róm. cath. püspökség! uradalom tisztsége. A lakosság a római catholicus és a görög nem egyesült vallás között oszlik meg.

A róm. catholicus plébánia a Kálvária hegyen van, a *vasgyár* mellett, díszes fehér bádogos toronnyal. Bemegyünk a templomba, hogy megtekintsük azt a pompás oltárt mely *kollesti* és *kimpi márványból* van.

Kollest és Kimp két kis román falu, Vaskóhoz közel, délnyugoti irányban, mindkét falu oly gazdag márványtelepekben, melyek évtizedeken át kiaknázzhatlanok lennének, de a melyek most ott hevernek érték és

¹⁾ *Hunfalvi*; Magyar birodalom leírása. III. 131.

²⁾ *Mindenes gyűjtemény*. 1790. esztendő. IV. 129.

használat nélkül. Pedig az a *szürke, fekete, veres és tarka márvány*, legalább is húszféle változatban, melynek szépsége a lelket gyönyörködteti, keménysége tartósságát biztosítja: valóban megérdemelné a figyelmet. Ha más országban volna ily *márvány-telep*, egy pár év alatt a világ minden sirkő-raktárában s kőfaragó műhelyében látható lenne, — palota oszlopokat, templom oltárokat készítenének belőle és roppant vagyont halmoznánek össze e valódi kincsbányából: mi pedig ott hagyjuk azt értéktelenül.

Hisszük azonban, hogy ha egyszer a *természettudósok társasága* meglátogatja e vidéket, a geológusok és minerológusok megvizsgálják e márvány telepeket s felismerik ezeknek kitűnő előnyeit szépségre és jóságra: a *kimpi és kollesti márvány* nem sokára diadalt fog ülni a világ piaczon....

A templomból felmegyünk a Kálvária hegy csúcsára, mely valami 100 láb magas, a honnan gyönyörű kilátás van a vidékre.

Aztán bemegyünk a *vashámorba*.

Egy *vasgyárnak*, valamint minden gyárnak alapos leírásához szaktudomány volna szükséges, — azonban ez nem azt teszi, hogy tehát a nem szakember ne fogjon a leírásba, — mert ha hiányos is valami ismertetés, úgy is többet ér a semminél. A nem szakember csak a hatást rajzolja, melyet valaminek látása benne előidéz, — felhívni kívánja a figyelmet valamire s ha leírásának meg van ezen eredménye, akkor célját érte. Az *útirajzoknak* ez a rendeltetése.

Mi is, midőn az előzékeny gyárvezető: *Jurovics József* kinyitja előttünk a gyár udvarának kis deszka-

ajtáját, nem a szakember fürkésző bírálatával, hanem az utazó nemes kíváncsiságával lépünk be.

Azok a rakásba rakott vaskövek, melyeket alig *órányi távoból*, három bányából szállítanak ide, azok a szénnel megtöltött félszerek, melyek előtt a kormos képű és ruhája szénégetők most is rakják lefelé a szenet keskeny szekereikről: nem kötik le figyelmünket. Megyünk egyenesen a *zúzdába*, hol a víz által hajtott gépezet apróra töri a vaskövet, — aztán megyünk az *olvasztóba*, hol az apróra tört vaskő megolvasztatik; az olvasztás azonban időszakonként s nagyobb mennyiségben történik, mert nagyon költséges, — így egyszerre félévre, vagy egész évre valót is olvasztanak. Az innen kiszedett, nagy darabokban előjövő vas az úgynevezett *vastuskó*.

Bemegyünk a *pöröldébe*. A pörölde tűzhelye egészen hasonló a kovács műhelyben levő tűzhelyhez. Ott a tüzes szén közé dobott vastuskót meglüzesítik, széneny tartalmától megfosztják, miközben hosszú nyelű fogóval igazgatják, forgatják, — a tűz egy víz által hajtott fúvóval élesztetik. Ez a *nyersvas* széttörve ezüst fehér s igen szép színű.

A pörölde mellett egy óriási kalapács áll, egy ropant *ülő* felett; a kalapács nyele egy kerékkel van összeköltetésben, melynek tengelye kimegy az épület hátsó oldalán keresztül a patakra, hol a víz nagy víz-kerékkel hajtja a tengelyt s ez a nagy kalapácsot.

Míg itt időzünk, épen elkészül a „*friss vas*“ s megindul a *buga-vas* kovácsolása. Kiveszik az egy lábnyi hosszú tüzes friss vasat a *pöröldéből*, az üllőre teszik a nagy kalapács alá, egy ember, néha kettő is, hosszú fogóval fogja s igazgatja, ekkor egy emeltyű segélyével

megereszti a vizet, a vizkerék megindul, forgatja a tengelyt, a tengely a belső kereket, ez pedig mozgásba hozza az óriási kalapácsot, mely a víz mérsékelhető ereje szerint gyorsabb, vagy ritkább egyhangú ütemben földrengető ütéseként mér a *buga-vasra* óriási zajjal, az ember igazgatja a kalapács alatt a buga-vasat, hogy az négyyszögletes rud-vassá legyen s midőn az már a meghatározott (20 — 30 centimeter széles) vékonyságra kinyúlt, akkor egy más eszköz segítségével 70—80 cm.hosszuságú darabokra vágják.

Az így nyert buga-vasat a *nyújtó* pöröldében ismét, megtüzesítik s szintén víz által hajtott, de már sokkal kisebb kalapácsal kerék vassá, szántó vassá, kapává vagy ásóvá kovácsolják, melyeknek alakját szabályozó formákkal adják meg. A *kapagyár* egész külön épületben van.

A Mámoros, midőn erős munkájához kezd, leveszi kalapját, keresztet vét magára, rövid imát mond, hogy az Isten segítse őt s adjon szerencsét. És valóban e pokoli zajban nem is felesleges egy kis égi védelemért folyamodni annak, ki a két leghatalmasabb elem: a tűz és víz erejét kormányozza egyszerre.

Ez a *vashámor* hajdan igen virágzó volt, már századokkal ezelőtt kitűnő vasat állított elő, azonban később kevesebb figyelembe részesítették az *ideiglenes* tulajdonosok; gróf Csáki püspök 1726-ban megújította,¹⁾ de azután ismét elhanyagoltatott; most azonban az annyi nemes és szép tettek által magasztalt és áldozatkész *Lipovniczky* nagyváradi püspök belátván ennek minden tekintetben fontosságát és czélszerűségét: ismét gond-

¹⁾ *dombos* Dániel: Polgári élethez való Lexicon, I, 290.

jaiba vette és az 1882. évi május havában megkezdte működését a vashámor és pedig öröndetes eredménynyel. mert készítményei szakérők véleményei szerint jobbak és erősebbek a hazában talált minden más vasérczeknél s a stájer aczéllal egy rangban állanak, holott a helyreállítás után a kezdet nehézségeit még le sem győzte egészen.

A raktár megtekintése után köszönetét mondvá a gyárvezetőnek szives kalauzolásáért, azon őszinte óhajtással hagyjuk oda a gyártelepet, hogy megyénk jólétének s hazánk közgazdasági viszonyainak emelkedésére mihamarabb virágozzék fel a *vaskóid vashámor*.

XVI. A szohodoli üreg vagy Campanésea.

A Boi-patak. Kerpenyét. Kristyorel vidéke. A hegy-tölcsér. A szohodoli templom. Szohodol. A kalugeri patak. A szohodoli üreg vagy Campanésea. Az üreg kapuja. Az üreg szélén. A mély-
'ség titka.

Vaskók vidékének két nagy nevezetessége van: egyik a *Campanésea* vagy *szohodoli üreg*, — másik az *Isbue* vagy *kalugeri forrás*.[']

Mielőtt azonban szekerre ülünk, nem szabad el-mellőznünk a *Boi-forrásnak* megtekintését.

A *Boi-patak* nem tartozik a mindennapiak közzé. Az, hogy csatornába szorítva a *vashámor* számára egye-dül adja a mozgató erőt, csak a patak vizének bőségére és az emberi leleményességre szolgáltat bizonyosságot, — de hogy ha a patak folyásával szemközt megindulunk a parton a hegy felé, a patak medrében látjuk azokat a félelem nélkül viczkázó *angolnákat*, melyek el-eltün-nek s ismét előusznak, — s azt a számtalan *pisztrán-got*, melynek kedve telik abban, hogy szemközt vergőd-jék a víz folyásával, — és egy fél óra alatt elérünk a *patak forrásához*: akkor be kell ismernünk, hogy saját-ságos forrása van ennek a *Boi-patakndk*. A víz számta-lan ereken egy sziklatömb aljából tör elő, oly erővel, hogy azt majdnem kiszökkenésnek lehet nevezni s oly nagy vízbőségben, hogy mindjárt a kiömlésnél már képes egy vízimalmot elhajtani.

Nem forrás ez, hanem csak folytatása egy pataknak, mely a hegy túlsó oldalán délről északra *Szohodolon* végig fut és a *szohodoli üregbe* beesve nyomtalanul elvész, hogy aztán egy titkos és hosszú földalatti utat megtevéen, áttörje a sziklák sötét érez kebelét s itt a megszélidült völgyben lássa meg ismét a szép napvilágot. Jaj, ha tudna beszélni ez a *Boi-patak*, mennyi sok csudás dolgokat mondhatna el útjáról, attól kezdve, midőn beesik a felséges *Campanésca* rejtélyes üregébe, aztán végig csörtet az örök sötét ismeretlen mélységben, míg egy roppant hegy-sátor óriási kebelén át medert váj magának s diadalmasan és fáradatlanul rohan ki a hegység nyugoti oldalán, — talán mert büszke arra, hogy az örök sötét üregben sem tévesztő el követni a leáldozó nap irányát, vagy talán mert örül, hogy megszabadult az önalkotta roppant alaguttól s ismét láthatja a szabad természet világát.

A Boi-patak tehát, a szohodoli üregbe befolyt pataknak kétségtelen folytatása és így mintegy kiegészítő részét képezvén annak, nagyon is érdemes a megtekintésre.

Mi sem sajnáljuk azt az egy órát, mit a Boi-patak forrásának vizsgálatásával eltöltöttünk. Visszatérve Vaskohra, felülünk a készen váró szekérre, hogy megnézzük a *világ legnagyobbszerű páholyát* Szohodolon és a természet bámulatos *csuda forrását* Kalugeren.

Vaskóh-t a délrenyuló utczán hagyjuk el s egy gyorsan keskenyülő völgyben haladunk, melynek baloldalát vetések borítják, jobbról azonban már sziklás hegyek közelednek, melyeknek tövében nyúlik el *Kerpenyét*, zsindeles házaival.

Kerpenyét közepén letérünk a délkeleti irányban haladó jó országútról, jobbra, egyenesen neki a hegynek, s a falut szétválasztó *Kristyorel* (Kis-Körös) patakon keresztül menve a sziklakkal borított közlekedési úton délre fordulunk s a hegy tövében igyekezünk felfelé a magaslatra, mogyoró bokrok között, melynek tetejét háromnegyed óra alatt érjük el. Ez a hegygerincz majdnem teljesen sík s szélessége megközelíti az ötven ölet. Felséges kilátás nyílik a vidékre! Mint óriási töltés veszi körül ez a magas hegygerincz azt a mély medenczét, melynek túloldalából a meredek hegyek kiemelkednek, melynek egymásra torlódásán túl a Bihar szédítő magas csúcsa füstölög, — jobbról az összehalmozódott hegyek oldalából *Kristyor* temploma fehérük elő, az *utolsó falué Biharmegyében*, melytől délfelé hajolva, itt a süveg alakú *Dobrinhegy*, hol a bihari és aradi határ érintkeznek; balról lent a völgyben *Kerpenyét* egyszerű temploma, — mögöttünk a szohodoli hegyoldalok és völgyek diszló vetésekkel, — míg lábainknál lenn a szédítő mély medence-völgyben buján tenyésző fűvön legelnek a lejtőre felkapaszzkodó nyájak.

Tovább vonulva a magas hegyháton, melynek oldalait többnyire mogyoró bokrok borítják, jobbról egy pompás *hegytölcsért* veszünk észre, s habár nagy fáradtsággal esik is leereszkedni a cserjés oldalon, szekerünket a hegygerinczen hagyva, hegymászó botunk és a cserje gályának segítségével lejutunk a „*dolina*” fenekére. Egy felséges *hegytölcsér* ez, művészileg alkotva, melynek alakja tökéletes kerek tölcsér, még pedig oly nagyszerű, hogy míg felső átmérője meghaladja a 200 ölet, addig fenekének átmérője alig 5—6 öl; pompás lejtővel vonul

ereszkedik le körül az oldala, melyen cserje is csak itt-ott van, egyéb helyen pedig tiszta, le abba a roppant mélységbe, melyet puha réti fű borít. Nyáron az eső, télen a hó és hóvíz roppant mennyiségben fut alá ide a szomszéd hegyekről és mégis az a temérdek mennyiségű víz az eső elállása után azonnal *eltűnik* s nem hagy egyéb nyomot maga után, mint a tölcsérfenek nedves-ségét, — mintha csak nyílása volna alól, bádogtölcsér módjára, melyet azonban hiába keresünk: a puha lü porhanyós földet takar ott. Sokan állítják, hogy az ezen tölcsérben eltűnő víz a *Boi-patakon* folya ki a hegy túlsó része alól s tulajdonképpen ebből képződnek a *Bot-palák*. E féle *hegytölcsér* — csakhogy sokkal kisebbek — valami 20 vonul végig a Szohodol és Kimp közötti völgyben.

Szekerünkre felülve, most már lefelé haladunk s nem sok idő múlva egy dombtetőn előttünk áll *Szohodol* fehér temploma, mely a vidéken a legszebbek közé tartozik, a mi a község vagyonos állapotára és vallásosságára mutat.

A templom mellett leereszkedünk a völgybe, hol a falu keletről nyugotra vonul; — hogy az egész falu két hosszú ház-sorból áll, azt már felesleges is megjegyezni, mert a völgyi román faluk mind úgy vannak s *Szohodol* 744 görög nem egyesült lelket számláló telivér román-falu. A házakról — melyek többnyire zsidelyesek s kéménnyel el vannak látva — és az udvarokról látni lehet, hogy a falu nem tartozik a szegényebbek közé s a sűrűn egymás mellé épített házak a polgáriasodás elő-haladására mutatnak.

¹ *Szohodol* egy szép tiszta vizű patak — apró szik-

lás mederben — folyja végig: a *kalugeri patak*, mely a Kalugertől délnyugotra eső *Moma-hegy* lejtőjéből ered s magába véve a *kalugeri-forrás* időszakonként kiömlő vizét, végig futja Kaluger hosszú utcáját s úgy jön a keskeny völgyben végig nyúló Szohodolra, hogy ennek okos és oktalan lakóit táplálván, malmait hajtván kitűnő üdeségű vizével, a Campanésca rejtélyes sötét üregébe rohanjon be.

A templom melleti völgyben hagyván szekerünket, jobbra indulunk, nyugoti irányban, gyalog végig az utcán, s bizony egy jó óranegyedig eltart, míg elérjük az utolsó házat: pedig a templom közepén van a falu hosszúságának. És a falu nyugoti végén levő utolsó háztól még épen 12 perczig megyünk, szép völgyi mezőn keresztül, midőn Szohodol és Vaskóh községek határvonalán elérjük *Campanésca*t.

Ha van valami elbűvölő látvány, mely nagyszerűségével lebilincsel: a *Campanésca* (Kimpanyászka) vagy *szóhodóli üreg* ezek között az első vonalon áll.

Egy óriási szikla-üreg, melynek 20 ölet megközelítő magassága mintha művészi kezekkel volna oly tojásdad ivezetüre kirakva azokkal a sok helyen darabosnak látszó sziklákkal. — Egy isteni színházhoz méltó páholy, melyből a mythosi-kor Istenei nézhették a felséges természet művészi játékát. Egy roppant nagy homorú tükör, melyben az ember saját porszem kicsinységét, gyarló törpeségét látja. Egy gygások által készített pompás barlang, melynek homorú kapuja félkör ivezettel hajlik a földre, ürege pedig nem a föld alatt halad lefelé, hanem a külső ivezettől egyenes irányban sülyed le ember nem látta mélységig.

A barlang kapuja előtt szikla kövek közt igyekeznek, befelé a patak vize, — a baloldalon egy nagy vastag sziklaoszlop, ablak nagyságú nyílásokkal. Ide hatolunk át a vizen valami nehezen, s a sziklaoszlop nyílása épen elég arra, hogy átmásszunk rajta (bizony, van egy jó félöl széles) s ekkor a barlang-üreg szélére jutunk, mely a sziklaoszlophoz alig van egy ölnyire.

Most látjuk borzasztó nagyszerűségében az üreget, melynél szebbet a képzelet sem alkothat. Együtt mélység és magasság — kiálthatnánk fel a zsoltár íróval. Szédítő meredekségen állunk, hol egyetlen lépés még: biztos halál. Felettünk mintegy 20 öl magasra nyúlik a 12 öl széles szikla ivezet, — melyből homoruan indul befelé az üreg, mint egy teknő belseje, mint egy padmaly, mely legalább 15 öltre mélyed befelé s a homorú hátsó falat fekete sziklák képezik, melyek felülről lefelé nyúló rovátkákkal vannak ellátva, mintha hosszú időn keresztül víz mosta volna azokat. Aztán ezen fekete sziklák valami 25 ölnyire egyenesen nyúlnak lefelé a mélységbe, itt lejtősen felénk indulnak s elvesznek a mélység sötéttségében; — lábainknál egyenesen le a kapu-ivezet egész szélességében egy borzadál yos mélység, korom sötéttségben, mint a halál; — ennek nagyságát még senki meg nem mérte, — de a mélység roppant nagyságát bizonyítja, hogy a beledobott szikla darab 5—6 másodperc/. alatt ér talajt, s még akkor is gördül és úgy loccsan a vízbe. Ily kísérletekkel tudjuk meg azt is, hogy a mélységben nagy álló víz, valóságos tó-medencze van, melyet elárul a beledobott szikla zubbanása; meg lehet, hogy csak ez a beömlő patak vájt medenezét magának a mélységben, mely patak előbb a barlang előtt szép

vízesést képezve, ölnyi szélességben s vastag vizsugarban zuhogva omlik be a szikla pádról a roppant mélységbe, Ah, mily elragadó ez a végtelen üregben visszhangzó zuhogás! — Oly méltó zene a félelmesen szép nagyszerű képhez!

A bedobott sziklák kongásából azt lehet gyanítani, hogy az üreg lent a beláthatlan mélységben nyugót felé indul s ez igazolja leginkább azon feltevést, hogy a beömlő patak a roppant hegység alatt keresztül fúródva, Vaskóh felől mint Boi-patak lát újra napvilágot. A néphagyomány azt beszéli, hogy utazók kísérletet is tettek ezen patakkal, — nevezetesen ruczát dobtak be itt a barlangba s az a Boi-patak forrásánál kiúszott. Ez lehet mese, de lehet való is.

Talán idők múltával fog valaki arra az örült vakmerőségre vetemedni, hogy lépcsőket vágatván a szikla falba, vagy kötélhágcsón megkísérli leereszkedni az üreg rettenetes mélyébe, — és hogy ha sikerül neki ez az Istenkisérfés, akkor biztos adatokat fogunk nyerni az üreg belsejéről; — addig pedig csak tájékozatlanul bámuljuk a *Campanésca* rettenetes szépségét és nagyszerűségét, melyhez hasonló alig ha van Európában.

XVII. A kalugeri dagadó forrás vagy Isbuc.

Kaluger. A kalugeriek. A barna kőszén. A márvány-hegy. Hegyi tájképek. A nyirfás dolinák. A völgy-kazánban. Az Isbuc. A barlang-üreg, A medenczék. A dagadó forrás augusztus 18-án. A víz-kiömlés. A visszafolyás. Egy ozsona az Isbucnál. A csodaforrás-fürdő. A második kidagadás. A fürdés. A víz gyógyhatása. Miért nincs ház az Isbuc völgyében?

Elhagyva a felséges Campanéscát, visszatérünk Szohodolra s a magános templom melletti völgyben hagyott szekerünket felkeresve, hajtatunk szemben a víz folyásával a patak döcögős medrében, délkeleti irányban.

Alig marad el mögöttünk Szohodol utolsó háza, már a 751 görög nem egyesült lelket számláló s 1385 láb magasan fekvő *Kalugeren* vagyunk, mely ez irányban *legszélső faluja Biharnak*. A szegényesnek látszó nagy falu fa keskeny völgy hosszában a kristálytisza *kalugeri patak* két partján húzódik végig két sor zsupos és zindelyes házával. Vallásosságára mutat az a veresre festett csinos templom a baloldali magaslaton, mely még a *török világban* épült valamikor.

Az egyszerű, hímezett szűk vászon ruhát, bocskort, szumányt, darócztot, nagy kalapot viselő lakosok többnyire barom-tenyésztéssel foglalkoznak, habár kevés szántó földjeiket is mivelik. Iskoláról alig lehet szó is, olyan helyen, hol a valóban nagy tiszteletben tartott mindenható pap csak olyan gerendákból összetákolt s

keskeny kis ablaku házban lakik, mint a többi közön-séges román.

No de majd megváltozik ez az állapot, ha bányát nyitnak annak a gazdag *barna kőszén* telepnek, mely a falu határában elő jön s felismerik becsét annak a szép és tartós *márványnak*, mely a falu déli részén egy rop-pant nagy kerek hegyet képez, s kiálló szirfjeivel fenye-getni látszik az alatta elvonuló utat.

Igénybe vesz jó 20 perczet, míg végig értünk Ka-luger egyetlen utczáján, déli irányban és elhaladva a jobbról maradó *márványhegy* mellett, azonnal egy szép bükk-erdőbe érünk be s itt folytatjuk utunkat déli, majd délnyugoti irányban.

Néha felérünk egy-egy tisztás magaslatra, a honnan elragadó kilátás van a vidékre. Előttünk felséges mély völgy, honnan fel-fel tévedez a legelésző nyáj kolomp-jának az erdő csendjét oly regényessé tevő hangja, — a völgy túlsó oldalán tisztás halmos hegyek, ezeken túl egymásra rakott erdős süveg hegyek emelkednek, — fe-lették sötét fellegek terület el s a fellegeken diadalma-san emelkednek felül a Bihar és Cucurbeta füstölgő kék csúcsai, ^melyeknek teteje oly magas, hogy azt ritkán lehet látni, mivel többnyire köddel vagy felhővel van borítva¹⁾ Oly festői szépségű tájkép, melynek valósága a képzeletet felülmúlja.

Eddig még az *acsuvai* utón haladtunk, mely egyszerű közlekedési ut lévén Kaluger és az aradmegyei Acсуva között, nem lehet csodálkozni, hogy ha nincs valami jó karban, de azért lószekérrel egészen járható. Elmúlt 40 Perez, mióta a faluból kijöttünk s most elhagyjuk az

1) *Gombos* Dániel: Polgári élethez való Lexicon. I. 289,

acsuvai utat, balra letérünk, hol egy gyönyörű *dolinát* találunk, melynek tölcser mélyedését fehér hajú, zöld lombu ritka ősi nyírfák borítják, — s a tölcser túlsó három oldalát egymásba fonódó égerfák titokzatos sűrű lombjai veszik körül.

Aztán mindjárt mellette másik sötét völgyön át balra egy panorámái szép völgy, melynek előfüggönyét fehérülő nyírfák, hátterét átláthatlan sűrű sötét zöld lombok képezik. Mi e völgy jobb oldalán haladunk s egy felségesen szép szomoru-nyiresbe érünk, hol bámuljuk a ritka nagyságú és szépségű nyírfákat, melyeknek vastag és magasra nyúló fehér törzsét oly szépen folylyák körül azok az egy-két öl hosszan lecsüngő vékony gályák zöld leveleikkel. Pompás előcsarnoka már ez annak a *természeti csodának*, annak a *rendkívüli tüneménynek*, mely tudósokat és nem-tudósokat egyaránt bámulatba ejt s meggyőz arról, hogy még nagyon gyarló az emberi tudomány és még most is *vannak csodák a természetben*, nagyszerűek, megfejthetetlenek.

Csak egy pár perczig megyünk még egy meredek lejtős óriási bükk erdőn keresztül, s az 1220 láb magasan egy réti puha füvei borított tiszta kerek völgykatalanba jutunk, melynek északnyugoti oldalát kis patak futja keresztül, — s az óriási fákkal körülvelt pompás kis völgykazan északi szegletének tartunk, hol az egyetlen kis sziklatömeg látszik, mely mellett czifra magas kereszt áll: itt van a *kalugeri időszaki forrás*, vagy az úgynevezett *Isbuc*, mely Kalugerhez egy órányra van, s a Bihar hegység legnevezetesebb s legvonzóbb természeti tüneménye.

A szikla felé közeledve vesszük észre, hogy az a

szikla gyanánt fehérülő tömeg felső része tulajdonképen földomlás, melyet a lejtőt borító bükkfák vastag gyökerei tartanak fenn, s ez mintegy ívetet képez a szikla felett, melyben a *barlang nyílás* van.

A barlang belső ürege, hová nagy nehezen lehet bemászni, lejtősön megy befelé valami 2 lábnyira, fél öl széles alapon ugyanily magasságra emelkedik s teteje csúcsban végződnek, ha egy kiálló sziklakő szabálytalanra nem tenné azt, s belső sziklafala mellett jobbról egy hirtelen elhajló nagyon keskeny kis üreg vehető észre s a fal töve homokos-sziklaporos, különben egészen üres. A belső üregből jobbról-balról mész-sziklák indulnak ki s a külső üregnek világosság felőli oldala gyönyörű lecsüngő mohával van befedve. A külső üreg hosszúsága alig 2 lábnyi, mely 2 lábnál valamivel nagyobb szélességben fél ölnyi magasra emelkedik. Ezen külső üregből egy-egy lábnyi széles, ölnyi hosszú csatorna vezet egy túlsó oldalán felfelé emelkedő két láb széles, 4 láb hosszú és 3 láb mély kisebb mohos *kőmedenczébe*, melyből egy másik csatorna a nagyobb medenczébe vezet, honnan aztán az ölnyi magas sziklafalon omlik alá a víz az *alsó medenczébe*, a hol a sziklakövek közt folyást vesz magának s mint patak halad tovább. A felső medenczékben, melyeket nyugatról majdnem ölnyi magas egyenes sziklafal határol, csak a forrás kiömlésekor van víz, de az alsót folytonosan táplálja a szikiapad alól szünet nélkül csörgedező víz.

Épen *augusztus 15-ka* van ma, és száraz, derült idő, a mit csak azért szükséges felemlíteni, mert a vízkiömlésre vonatkozólag az *évszak* és az *időjárás* nagy b 1883. évben.

befolyással bír. *Tavaszon* és *nedves* években a forrás nemcsak *több vizet* önt ki egyszerre, hanem *gyakrabban* is, vagyis kevesebb időközök alatt, — s minél *szárazabb az időjárás*, annál *ritkábban* és *kisebb mennyiségben* történik a kidagadás; — sőt némelyek azt is állítják, hogy télen *novembertől márcziusig a kiömlés teljesen elmarad*.

Midőn a medenczéhez érünk, sem a külsőben, sem a belsőben nem találunk semmi vizet, valamint a barlang-üregben sem, — azonban a talaj nedvességéből bátran következtethetjük, hogy a víz csak most takarodott el s a kiömlés kevéssel előbb történhetett.

Beülünk a belső üregbe, hol a *belső sziklafal tövén* látszik valami *ujnyi vastagságú álló víz*, s a legnagyobb figyelemmel és csendben várakozunk a természet csodás tüneményére.

, A legsiketebb csend van az üregben, a legkisebb nesznek sincs árnyéka sem, úgy hogy szívünk dobogásáról bátran számíthatnánk az időt. '

Harminczegy perczet mozdulatlanul tölteni egy szűk sziklaüregben sarkon ülve, büntetésnek is beillenek, — de a szenvedélyes vágy, látni egy *csudás tüneményt*, elfelejteti velünk a test létezését, csak a lélek működik most, — az izgatott léleknek pedig minden figyelme ott összpontosul a legbelső sziklafal vizes tövén és keskeny kis sötét üreg-nyílásán.

A mutató épen egy perczczel haladja meg a félórát, melyet éber várakozásban töltünk, midőn abból a kis *'belső sötét üregből ritka gőz száll ki a legkisebb zaj nélkül* és a *legmélyebb csendben* a belső *fal tövén* levő kis *víz megmozdul, minden nesz nélkül emelkedik* oly gyorsasággal, hogy alig van időnk kiugrani a külső üregbe és

oly zajtalan, hogy a kristálytisza víz legkevésbé sem zavarodik meg. *Egy másodperc múlva szuszogáshoz hasonló gyöngé hörgés hallik ki az üreg belsejéből*, bizonyoságul annak, hogy a víz egy földalatti utat tesz meg, minelőtte a barlangba érne, — ezen gyöngé hörgés azonban nem tart tovább egy félpercznél, a belső üregből már nyomul kifelé a víz a külső üregbe, — a belső medence *nyugati sziklafala alatt erős szuszogás hallik*, mely tart néhány másodperczig, mialatt a külső üregből a csatornán át a belső medence megtelik, ebből átszap a szép tiszta víz a külső medenczébe és ez mind oly gyorsasággal történik, hogy *a víz emelkedésének kezdetétől három percz alatt mind a két medence telve van vízzel*, valami félöl magasan s tartalmaz vagy 25—30 akó vizet. A három percz elteltével, vagyis a kiömlés bevégeztével azonnal a külső medence vízének egy része a sziklapadon aláhull az alsó medenczébe, mint szép víz-esés, — a belső medence vize pedig *elkezd vissza folyni a barlangba erős hörgés között* s utánna a külső medence vízének egy része is, úgy hogy a barlangból kiömlő összes víznek több mint fele-része ismét vissza főig a barlangba. Ez a visszafolyás a kiömlésnél sokkal lassabban megy s 11 percz telik el, míg a medenczéből és az üregekből a víz egészen eltakarodik s nyomául csupán a sziklák nedvessége marad.

Ki saját szemeivel nem látja, alig hiheti el ezt a *természeti csodát*, különösen azt a kimondhatatlan gyorsaságot mely alatt a víz *kidagad* és ismét *elapad*.

Bevárunk egy *második kiömlést* is. Megnézzük óránkat: 5 óra egy perczcel múlt csak, midőn a medenczék és üregek üresen maradtak. Tudjuk, hogy hamar nem

tér vissza a forrás, azért nyugodtan hozzá ülünk a szalonna sütéshez közvetlen a medencze partján s csapunk egy olyan ozsonnát, melyet, a hegyi levegő izletesebbé lesz a francia szakács minden tudományánál, — aztán arra a legmagyarabb ételre a nyárson sült és piritos kenyérrre csurgatott *sült szalonára* iszunk abból a kiömlő felséges *forrásvízből*, melynek üdítő hatását még hires borivók sem tudnák eltagadni, — melyen nincs mit csudálni, ha tudjuk, hogy az a föld mélyéből gondolat gyorsaságával *kidagadó víz* a legkellemesebb forrás víz, minden mellékíz nélkül s közönséges hőfoka 9° Celsius.

Ez idő alatt 3 beteg ember érkezik hozzánk *Arad-megye túlsó széléről*, kik eljöttek idea „*csodaforráslioz*”-a „*szent vízhez f* meggyógyulni. Közülök a legöregebbik levetkezik, csak az illem által követelt ruhát hagyja magán, (nem sok dolga van a vétkezéssel, legfelebb a bocsor lefűzése vesz időt igénybe), hogy aztán a víz megindulásakor felhasználhassa a rövid gyógyulási időt, s azonnal állhasson a vízesés, alá még pedig *háromszor* egymás után, mert csak így használ.

Már 40 perez mult el a víz eltűnése óta, így nem késhet soká. Figyelve ülünk tehát le a barlang szájához s csakugyan nem is kell várnunk csak 2 perezet: a víz előhírnöke a *gőz megjelen az üregben, a víz megdagad, a mélység hörög, az üregek, aztán a medenezék megtelnek s egy és fél perez alatt már a víz kezd is visszafolyni a barlangba, — midőn 5 és fél perczig folyt befelé, erős hörögés haliig, mely 10 másodperczig tart, ekkor ismét csendes lesz minden, — az összes víz most is 11 perez alatt takarodik el zajtalanul. Ezen második kiömlés már*

sokkal gyengébb az elsőnél, — de az rendszeren úgy van, erős kitérés után gyengébb következik, s minél hosszabb szünet után jön elő, annál erősebb, — néha csak 10 akó víz ömlik ki, máskor meg 40 akó. A kiömlési idő is bizonytalan, a legkevesebb 16 percz, sokszor azonban órákig, sőt napokig is el lehet időzni anélkül, hogy csak egyetlen egy *kidagadás* volna látható.

Midőn elkiáltottuk magunkat, hogy dagad már a víz, az öreg oláh keresztet vetett magára, hirtelen lerúgta magáról még azt az egy vászon ruhát is, oda rohant a külső medence szélén álló nagy czifra és felírásokkal ellátott nagy kereszthez, megölelle s megcsókolta azt, és akkor beugrott az alsó medenczébe a vízesés alá s már a vizsugár omlott kopaszodó fejére, midőn még mindig vetette magára a keresztet, aztán egész testét elfedte a vízesés mintegy 5 perczig, mikor a vízesés elapadt: — ekkor az öreg kiszállott a medenczéből, felvette ruháját s leült, hogy ismét bevárja a *^szent-forrás*“ kiömlését, mely csak úgy használ, ha valaki háromszor egymás után fürdik meg így benne, s addig másnak nem szabad alá menni.

Nemcsak a faluban, hanem messze vidéken is az a hír van elterjedve, hogy ez a csodaforrás gyorsan meggyógyítja a *köszvényt, sebeket, daganatokat, bőrbetegségeket*. Épen azért valóságos népvándorlás van ide sokszor, nagyon messze vidékekről is. Maga ez az öreg beszéli, hogy egy Szent-György napkor, mikor ő itt volt, »25 tűz volt e völgyben« vagyis 25 csapat ember volt itt. Ilyenkor aztán nagyon nehéz a sort megtartani, azért még a medenczékbe is fekszenek. Sőt egyszer egy leány megkísérlette, hogy magába a barlangba ült be, azonban

a szent forrás megbosszulta ezt a gonoszságot, — mert a barlangban senkinek sem szabad megfürdeni: a leány elkezdett vérezni és meghalt.

Az egész völgyben nincs egyetlen sátor vagy kunyhó, nem hogy ház volna. Néhai *Szaniszló* Ferencz, a sok érdemeket szerzett nagyváradai püspök, évtizedekkel ez előtt építtetett volt, ide egy házat, — s ez időtáiban történetesen a forrás heteken keresztül nem dagadt ki. A különben is babonás románok a vidéken ezt arra magyarázták, hogy a *csuda-forrás* szelleme megharagudott, a miért az ő szent völgyét, az ő templomát emberi lakkal megszentelteleníteni merték: azért haragjában elapasztotta a forrást és nem engedi kidagadni betegek gyógyítására. Azért neki dühödtek a rajongók egész csapattal, szerte-szét rombolták a völgyi házat, úgy hogy annak nyoma se maradjon, — akkor készítettek egy nagy keresztet, kihozták a faluból a papot, felállították ide a külső medence szélére a keresztel a szellem kiengesztelésére, felszentellették azt a pappal nagy vallásos ünnepélyességgel, és akkor ismét megindult a víz, kidagadt a szent forrás. A forrás szelleme ki lett engesztelve, s nem rekeszti el többé a gyógyító vizet a betegektől.

Azóta aztán még beszélni se próbáljon valaki építkezéstről, mert bizony nehezen menekülne meg a rajongók kezéből.

Pedig hát mégis jó volna itt ebben a felséges völgyben, a csudaforrás közelében egy pár épület, mert nem lehetetlen, hogy annak a föld mélyéből ily *tilneményszerüley kidagadó s ismét visszatérő víznek* csakugyan van valami *gyógyereje*. Talán most már a román atyafiakat

is fel lehetne világosítani, hogy a forrás szelleme nem lenne olyan önző s elszívélné, hogy völgyébe néhány lakház emeltessék, mely több beteget, tudós és nem-tudós utazót vonzana oda s a szellemnek bőven alkalma nyílnék csoda-vizének ismeretét nagyobb körben terjeszteni. És ez megyénknek s e vidéknek is előnyére válnék.

A második kiöntés után még 25 perczig időzünk a forrásnál, a nélkül, hogy a kidagadásnak előjelei mutatkoznának. Ekkor összeszedjük kevés podgyászunkat s vissza indulva Vaskóh felé, azzal a meggyőződéssel vesszünk búcsút a pompás völgytől, hogy nemcsak Bihar-megyének, de Magyarországnak sincs nagyobb természeti csodája, mint a *kalugeri dagadó* vagy *időszaki s magába visszatérő forrás*, vagy az úgynevezett *Isbuctil*)...

¹⁾ Utazók beszélnek, hogy *Turnamcggében* Jósafó'n is van az Isbucchoz némileg hasonló forrás, mely időszakonként önt ki, de az még sem *mayába visszatérő*.—*Borostyánkőn* pedig (Pozsonyin.) van egy *eltűnő patak* — Azonban sem egyik, sem másik nincs ismertetve bővebben.

XVIII. A fonáczi barlang.

Vaskóhról vissza. A rézbányái ut. Kimpányon. Fonáczián. A sziiir-kalló és a kallós. A fonáczi barlang útja. A hegy oldaláról. A fonáczi barlang. A portale. Az előcsarnok. Az 5 fülkés terem. A Dóm. A nagy folyosó. A dísz-csarnok. A rovarok sírja. A tündéri ' várróm. A fehér tündérterem.

Igen kellemes s csendes éj után elég korán felébredtünk a *vaskohi* egyszerű de tiszta vendéglő egyetlen külön szobájában, tekintve, hogy éjfélre járt máraz idő, mikor bevégeztük a pompás lakomát, melyet D. Gy. szolgabíró kedves családja körében rendezett tiszteletünkre, mikor az estve, alkonyat után visszatértünk az *Isbuc-tó*\. Kocsisunk sem váratott valami nagyon soká magára, úgy, hogy hét órakor már át is zörgött szekerünk a dobogó hídon s hátunk mögött hagytuk a csendes és kellemes *Vaskók*, barátságos házait, s Baresten keresztül visszatértünk azon az utón, azon a szép völgyön, a melyen jöttünk, egészen Lunkáig, hol a *rézbányái* ut eltér.

Lünkéin az erdészlak mellett letérünk s keleti irányban, nyír-bokrok között, vezető jó utón haladunk, egy fensíkon, mely mellett mindkét felől dombos völgyek terülnek el, s minél tovább megyünk kelet felé, annál szebb a vidék. Előttünk délre vonulva emelkednek a Bragyet, Mogura, Bihar és Cucurbéta fellegeken felüljáró csúcsai, — balról a hegy tövébe húzódó Szegyest község felett a pompás *petrósi havasok*; — alant egy alacso-

nyabb erdős hegygerincz lábainál Bérezést falu házai nyúlnak el unalmas hosszúságban.

Kissé délre hajolva, nagy kerek völgybe érünk, hol már hátunk mögé is kerülnek hegyek, hogy festői szép legyen a vidék; egész környezetében a völgynek az 5—6 vonalban egymás mellé, vagy egymásra halmozott erdős hegyek, melyeken csak itt-ott van egy kopár folt: oly pompás keretet szolgáltatnak nyir-bokrok közt vezető utunknak.

Meredek lejtőn a fensikről leereszkedünk a *rébányái Körös* völgyébe, s a völgyben össze-vissza futkározó viz köves medrén átmenve, *Alsó-Kimpányt* érjük, hol a sok zsindeyes ház a lakosok vagyonosabb és miveltebb állapotára mutat, — ezt mutatják a házakon levő kettős ablakok, az utca hosszában levő csinos kerítések is. Kellemessé tesz az udvarokat azok a nagy diófák, melyek árnyat borítanak az utcára. Még ruházatj úkról is megtetszik ezeknek a románoknak, hogy mint fuvarosok (kivált zsindeyllyel) sok miveltebb vidéken megfordulnak.

A hol az első, ott az utolsó — mondja az *írás*. Mi is a falu utolsó háza mellett mindjárt ott találjuk *Felső-Kimpány* első házat. A két község teljesen egymásból foly és ha arra a faluvégi bitóra fel nem volna írva a falu neve (mit dicsérőleg kell felemlítenünk a *vaskóid szolgabirói szakasz* minden falujáról,) bizony észre sem vennénk, hogy ez meg már Felső-Kimpány, — annyival inkább nem, mert a házak építkezési modora ugyanaz itt is, az ablakok itt is a ház végén s oly közel vannak egymáshoz, hogy csupán egy lefelé nyúló gerenda választja el azokat. A *felső-kimpányi* (szintén román nép

többnyire *cserépedény készíttéssel* és *zszindely-horrsolással* foglalkozik, s tiszlelettudását jellemzi, hogy midőn az ulczaajlóban kinn ülő csoportok előtt elhaladunk, mindnyájan felállás állal köszönnek.

A falu közepén balra tér el a *szezyestyeli ut*, melyet azonban mi nem követünk, csak a fő útvonalon maradunk. És alig hagyjuk el Felső-Kimpányt, a Körös balpartján haladva mindig, minekelölle jól széttelkinthetnénk a hegyes-völgyes vidéken, már *Fonácza* faluban vagyunk.

Fonácza gör. keleti románok által lakott falu hosszú utcája is a magas hegy déli lábainál két hássorral nyúlik végig az országul, mellett, végig hasítva a csonka füzesek közt, folyó Körös álla], s azok a jó zszindelyes házak, csinos kerítések, sasos-kapuk, szép gyümölcsös kertek, különösen az a nagy iskola: azt mutatják, hogy Rézbánya közelléle nagy hatással van erre a *zszindely-horrsoló* népre. De nem mindnyájan zszindely horrsolással foglalkoznak a fonáczaiak sem, hanem *szűr-posztó készíttéssel* is. Ezért van itt a falu közepe táján ez a *szűr-kalló*.

A *szűr-kalló* nagyon egyszerű kis faépület, melyhez a hajtó erőt a Körös vize szolgáltatja, egy vízimalom kerék segedelmével. A megfont és összeszött. gyapjút elhosszák ide, 2 óráig hideg vízzel öntözik, aztán 2 napig meleggel s utánna egy napig ismét hideggel; mikor így már a hideg és meleg hatása alatt meglehetősen megsűrűdött a szövet, egy kettős vályú-módra kivájt széles gerendába helyezik — mely 3 van egymás mellett, — egy-egy vályúba 2—2 emeltyüs kalapács szolgál, — s midőn a vizet a külső kerékre ráeresztik, ez a tengelyt forgatja, a tengely az emeltyüket, ezek pedig a kalapácsokat emelgetik, s a visszaeső kalapácsok verik az alát-

tok levő szövetet. Ezen munkálat itt rendszeren 6 napig tart s akkorra teljesen kész a szűr-posztó, csak meg kell szárítani ott a gyepre kiterítve. És eljönnek a *szerbesti szürszdbók*, hogy elvigyék és „szumányt“ készítsenek belőle.

A kallós mester elébb sehogy sem akarja megindítani az egyszerű gépezetet, melyet csak közeledésünkkor állított meg, — de midőn biztosítjuk, hogy nem jelentjük fel a földesúri püspökség! tisztségnek — melytől elfelejtett a mester engedélyt kérni ennek a *szűr-kallónak* felállítására — csak akkor bocsátja meg a zsilipeket és mutatja be a szűr-posztó *kallás* egyszerű eljárási módzatát. A borraivaló aztán, melyet távozásunkkor kérges markába nyomunk, teljesen meghozza bizalmát, — bezeg hí most vissza s ráeresztené most már a vizkerékre akár a Dunát is, — s midőn sietős utunkkal indokoljuk távozásunkat, az áldásosztogatásban gazdag román nyelv egész özönét zúdítja utánunk s kér, hogy menjünk be máskor is.

Felülünk szekerünkre, melyet az idő alatt kíváncsi tömeg vett körül, ostromolván kérdéseivel a kocsist kilétünk, szándékunk és úti célunk felől, s elhagyjuk a falut.

A falu szélső házához 4 percznyi távolságban a baloldali hegy tövében egy *sövénnyel bekerített térség* van, mellette *nagy diófák* borítják a mezőt. Szekerünket megállítjuk a kerítés végénél, egy óriási diófa árnyában, ... s gyalog indulunk a *fonáczi barlanghoz*.

A kerítésen belől jó gyaloguton haladunk a hegyoldalban, a kerítés mellett s 5 perez alatt egy csevegő kis patakhöz érünk, mely délkeleti irányból oly széles jó kedvvel siet lefelé a Körösbe. Ezen kis patak jobb partján vezet utunk egy *diófákkal beültetett* kellemes szük

völgyben, melynek keskeny halárát a két oldalt meredeken emelkedő szép bükkös hegyek képezik.

Nyolcz perez múlva keresztül megyünk a kedves patakon, utunk felfelé indul a hegy oldalán, mind meredekebbé válik, úgy hogy még a jó utón is sokszor megmeg állunk. De nemcsak az elfáradás okozza ezt a megállást, hanem az a gyönyörű kilátás, mely a magas hegyoldalban kapaszkodó út egyes pontjairól elébünk tárul. Balról roppant mély völgy, túl rajta óriási süveg hegyek, erdővel koszoruzottl csúcsokkal, — jobbról magas hegy, melynek lombos fái lefolynak jó szekérútunkra, hogy árnyékot nyújtsanak a hevesen sütő nap sugarai ellen, — szemközt velünk egy pompás süveg-hegy.

Tovább haladunk, mindig meredek utón felfelé. Ismét, meg kell államink hogy megtekintsük ezt az újabb festői tájat. Körülöttünk a nagy kíséretet képező *fonáczi* bocskoros gyermekesereg festői csoportozatban hever le a zöld füre, kiálló sziklára, — felettünk egy csudás régi korú, ősi *iharfa* terjeszti szét szabályos, ernyő-módra felfelé törekvő ágait, — jobbról az átláthatlan erdő, — balról szédítő meredeken foly le a sötét erdő a felségesen szép mély völgybe, melynek messze terjedő tiszta zöld pásztján fehér juhnyáját legeltet a pásztor, botja végére akasztva nagy lompos bundáját, — és hogy a nyáj csengettyűinek ábrándos összhangja még kellemesebb legyen, oly mélán furulyái, — a völgy túlsó oldalán a magas hegyből óriási csúcs emelkedik fel, — szemközt velünk alacsonyabb sátor-hegyeken túl 4 roppant csúcs vegyül a felhőkbe.

Tovább, tovább, a cél felé!

Egy fátlan térség terül el előlkünk a jobboldali he-

gyen, — ezen tisztás lejtőre gyalogút kanyarodik fel. Követjük ez utat, mely csakhamar az erdőbe ér s olt még 3 perczig haladva déli irányban felfelé, egy óriási diófa mellett elérjük a *fonácza-i barlangot*, melyet a jámbor románok *Pestere-Bulszuluh-nak*, vagyis *Óriások-barlangjárnak* neveznek.

A *fonácza-i barlang* tehát alig van távolabb egy *félórai járásnál* *Fonácza falu utolsó házához* s utjának meredeksége eléggé kitűnik, ha tudjuk, hogy a völgytől a barlang 300 láb magasan fekszik, míg a tenger színe feletti magassága 1803 láb.

A barlang nyílását csak akkor vesszük észre, midőn elébe érünk. Nagyon keveset ígérő sziklahasadék, szikla-nyílás ez, mely észak-nyugotra néz és dél-keleti irányban vezet be a föld mélyébe. Az északról délre emelkedő *portale* 6 láb magas s 27 láb széles; — a nyílás felett 2—3 öl magas egyenes sziklafal emelkedik, melyről vad bokrok szomorú ágai csüngenek alá, hosszú gályáikká! bekandikálva az üregbe, mintha kívánnák látni a bent levő világot, az ismeretlen rokon-növényzetet.

És volna mit látni, mert azok a leomlott szikladarabok s azok a falak, honnan leomlottak, ott a nyílás kezdetén, valamint bentebb a falak és oszlopok, pompás barlangi növényzetet tenyésztenek.

A nyíláson belépve, egy elég tágas — két öl széles — előcsarnokba lépünk, melyet nem mondhatunk valami tisztának, mert azok a pásztorok az idő viszontagságai elől ide szoktak menekülni juhaikkal s ennek nyomai nagyon is észrevehetők; az előcsarnok belső vége pedig kőből és gályákból készített kerítéssel el van rekesztve, hogy a juhok és kecskék be ne tévelyegjenek a barlang-üregbe.

Az előcsarnokba két üreg nyúlik: jobbról és balról.

A jobb oldali terem 17 lépés széles s ugyanilyen hosszú, de nincs más nevezetessége, csak hogy 5 kis fülkéje van, mintha megannyi lovagszobor számára volna kimélyítve. Az egész terem alacsony s nem érdemel hosszabb időtöltést. Azért hamar itt hagyjuk ezt s visszamegyünk az előcsarnokba s innen a baloldali terembe.

A baloldali terem bejáratánál egy leszakadt nagy szikla-darab teszi kényelmetlenné a bejutást, mely szikla-kövön következő felírást lehet kibetűzni:

^Petényi Salamon és Kovács János álfal megvizsgálatott 1854/

Mellette mindjárt egy nagy cseppkő-kúp, a mely felett pompás redőzetek csüngenek alá a boltozatról. Előkészítés akar ez lenni annak a *Dómnak* szépségéhez, melybe innen lépünk.

Egy alig 18 lépés széles *kerek kupola*, mely lefordított tölcser alakban 47 láb magasan emelkedik felfelé a beláthatlan sötétségbe, — a szűkülő kezdő kupolát itt-ott *cseppkő oszlopok* tartják, s egészen körül aláfüggő *redőnyök* szegélyezik. Baloldalon egy elragadóan szép *vizesés* mellett mellékoltár, felséges díszítményekkel, — melyet *kettős cseppkő-oszlop* választ el attól a ragyogó fülkétől, mely gyönyörű csipke-függönyeivel úgy hasonlít *Krisztus koporsójának* megszentelt helyéhez, — s hogy annál teljesebb legyen az áhitat, — a két oszlop között a megfeszített *Idvezítő képe* néz le reánk szelíd fájdalommal.

Innen égy nagy terembe lépünk, mely 38 lépés hosszúságban csak előcsarnokát képezi a barlang *legnagyobb és legszebb csarnokának*. Közepén egy nagy *stalagmit-*

gömb, melyet sok kis apró vesz körül, mint pásztort a nyáj. Jobb oldalon egy árkot veszünk észre, a melyben *régi csontok* talátnak. Balról egy kis felfelé vonuló szűk oldalfolyosó, hol egy pompás *megkövesült vízesés* függ le a falról, melynek kristály fényében vissza verődik a fáklya fénye, fokozódva a *fehér cseppkő-fal* ragyogásától. Oly szép hely ez, nem csuda, hogy az apró *barlangi rovarok* (a *Pholeuon leptoderum*) itt választottak maguknak kedvencz tartózkodási helyet.

A nagy teremből a barlang legérdekesebb részébe jutunk, egy 257 lépés hosszú és 40—50 lépés széles roppant *csarnokba*, melyet a természet művészi kezekkel díszített fel a gyarló ember álmétkodtatására és gyönyörködtetésére; itt vannak összehalmozva a barlang *műkincsei*. Egy számtalan apró cseppkövekből alakult torlasz majdnem egészen keresztül elzárja a *főfolyosót* s némileg nehezíti a tovább haladást, pedig vétek volna előre nem menni. Mindjárt a torlasz mellett balról egy felséges megkövesedett *vízesés* alatt *oldalfolyosót* találunk, melyben egy 5 láb magas, 2 láb széles átmérőjű *kristályfényil, hófehér stalagmit* hirdeti, hogy mily nagyszerűen szép volt ez a barlang egykor, midőn füst nem fogta be a fehér köveket, s mily nagy számmal lakták ezt a barlangi *rovarok, bogarak, pókok, melyeknek hullái ott kövesedtek meg a cseppkő oszlopban*, hol az *egész országban egyedül itt található* téhely röpüek, az *Anophthalmus* és a szép *Pholeuon leptoderum* (hosszucsápu *odorász*¹⁾) csudás alkatait szemlélhetjük.

A csarnok teteje, fala és talaja szebbnél szebb alak-

¹⁾ *Mocsáry Sándor*: Jellegző adatok Biharmegye téhelyröpüinek ismeretéhez. Természettudósok 1869. évi évkönyve. 313,

zatokkal van díszítve; midőn pedig már 147 lépést haladunk előre: egy tündéri *várom* áll előttünk, felmagasodó csonka tornyokkal, roskadozó falakkal, mintha ábrándos tündérek lakták volna — és mintha a vár ura oszlop-soros csarnokot épített volna, hogy azon hozza haza szívének kedveltjét; ezen várból a legszeszélyesebb alakú *oszlopsorok* vezetnek végig a barlang e diszcsarnokában, — közben egy-egy rombadölt *vár*, egy-egy csonka *síroszlop*, mintha a várban elhullott hősöknek emelte volna a kegyelet. És ez a szép, ez a felséges ut egy képzeletet túlszárnyaló *kupolába* vezet, — egy ábrándos szépségű, elbűvölő *szentélybe*, melynek gyönyörű *szószékét*, hatalmas *orgonáját*, áhitatos *oltárát hófehér oszlopok* tartják, — az egész kupola *hófehér*, pazarul felékesítve oly pálma és egyéb elragadó szépségű díszítményekkel, festői faragványokkal, redőzetekkel, függönyökkel, milyen szépet csak isteni lehellet alkothat. És hogy a szentély öröklámpája se hiányozzék: a fehér cseppkőből álló *oltár felett* egy óriási tölcser-alakú *csillár*, egy *fehér cseppkő* függ, mely folyton működésben van, aláhullatván hideg cseppjeit a *fehér oltárra*, hogy növelje annak nagyságát és szépségét. És ez az egész *kupola* megvilágítva a fáklyák lobogó lángjával, oly bűvösen tündöklök, hogy alig tudunk megválni az elragadó látványtól.

Az összehasonlitgatások szándékos kerülése mellett is be kell vallani, hogy egyetlen barlangnak sincs szebb része, mint e *tündér terem*.....

Szinte rózsz hatással van reánk, midőn a *tündér terem* keresztül egy alig 4 láb magas szűk csarnokba jutunk, az utolsó földszinti csarnokába a barlangnak, mely egy kis szűk torkolatban végződik.

Innen visszatérünk a *tündér terembe*, egy tekintetet vetünk még az ámulatos szép díszítményekre, végig jövünk az oszlop-csarnokon, várromok, tört síroszlopok mellett, s azon meggyőződéssel hagyjuk el a több mint egy századdal már előbb ismert barlangot, hogy habár nem vagyunk is egy véleményben a régiekkel a felől, hogy ez a *fonáczai barlang* földalatti összeköttetésben volna a *tordai hasadékkal*: de minden esetre nagyon megérdemli az utazók látogatását és a tudósok vizsgálódását, mint megérdemelte a *múlt században*, midőn Nedeczky Elek Bécsben 1774-ben külön *monográphiát* írott róla, mely *első barlang-monographia* volt az osztrák-magyar birodalomban¹⁾ — és e század elején, midőn a legnevezetesebb barlangnak tartatott.²⁾

¹⁾ *Htmfalvy Jánosa Budapesti Szemle*: 1864. év. LXII. füzet. 291. lap.

²⁾ *Gombos Dániel*: Polgári élethez való Lexicon. I. 290. — *Hármas kis tükör* [1844.] 103. lap.

XIX. Rézbányán.

A forrás-patak mellett. A diófás utak. Rézbánya felé. Rézbánya falu és Rézbánya város. A rézbányaiak, A bányászok. A móczok.

A *fonáczi barlangtól* valódi lelki gyönyörrel eltelve térünk vissza az útfélen hagyott szekerünkhöz s ott a kristálytisza patak kellemes partján oly jól esik a vil-lásreggeli, oly üdítő a víz, hogy a legkisebb fáradtság nélkül ülünk fel szekerünkre és hajtatunk tovább, Réz-bánya felé.

A baloldali s mindig meredekebbé váló hegy tövén haladunk tovább, melynek erdő-lombjai nem vetnek ár-nyékot utunkra; — jobbról a Körösön túl keskeny fűzes határolja a bársonyfűvű kaszállókat, sárgulni kezdő ve-téseket, melyek a domb oldalán felnyúlnak a mind in-kább magasodó halmos hegylánczatig, hol az erdő le-lefoly egy-egy keskeny nyelvben, hogy annál szebbé tegye a bekanyarodó pázsitos térség ábrándos homályát. Szemközt velünk az 5242 láb magas *Bihar-havas*, a 4871 láb magas *Zanoga-csúcs* sötétlő fenyveseivel és a vidék legnagyobb csúcsa, az 5855 láb magas *Kukurbeta*, felül nyúlva a tekintélyes hegyeken.

Utunk mellett két oldalról diófák vannak ültetve, melyek nemcsak szépek, de hasznosak is.

A vidék szépsége annál inkább fokozódik, minél kö-zelebb jutunk a Biharhoz.

Most egy csekély kanyarulat után gyönyörű völgy-
katlanban 1450 láb magasban elérjük *Rézbányát*.

Rézbányának szebb a vidéke, mint maga; a ki
valami pompás kis bánya-várost vár, az csalatkozik, —
egyszerű és szegény, de tagadhatlanul kellemes hely. Két
részből áll: a hová elébb érünk, ez a két sor zsinde-
lyes házából alakult, 186 lakost számláló utcza, melynek
közepén végig foly a Körös, *Rézbánya-falu* s tart egészen
az emeletes vendéglőig, a hová beszállunk, — e mellett
pedig a vízi malomnál *Rézbánya-város* következik, mely-
nek főutczája — a hol vannak szebb épületei, bánya-
hivatala, postája és piacza — a Körös déli partján, alsó
utczája pedig a Körös északi partján terül el. Oly szűk
hegy-katlan ez s oly magas és meredek hegyek emelked-
nek felette, hogy a *főutczán teljes félévig nem látják a
napot*, — lemegy az octóber közepén, hogy majd csak
a tavasz nyiltán ápril közepén tekintsen be ismét ebbe
a kellemes kis bányavárosba, melytől a zsinde-lyel s
deszkával fedett házak egyszerűsége mellett sem lehet
elvitatni a kellemes, városias külsőt, annyival inkább,
mert főutczája kövezve van s mert már 1501-ben is
város volt, bár lakosainak száma — kik felerészben né-
metek — ma sem haladja meg a 624-et, *arany és ezüst
bányái pedig már 1342-ben virágoztak.*¹⁾

Természetes, hogy az egész városban legszebb a
kincstári bányahivatal, egy nagy emeletes ház, mely
együttal a *bányanagynak* lakásul szolgál. Nevezetes épü-
lete még a Mária Terézia által építtetett róm. cath. tem-
plom a falut és várost elválasztó magas dombon a völgy
déli oldalán — s ezzel szemközt a völgy északi oldalán

¹⁾ *Bunyitay*: Püspökség története. II. 266.

szintén magas dombon áll a görög nem-egyesültek temploma. Oly pompás kilátást nyújt ez a völgyet koronázó két templom, melyek mögött meredeken emelkednek fel a hegyek, — ez által van csak teljessé téve *Rézbánya tájképének Jestői szépsége*, melyhez járul még a völgynek s a két templom távolságának közepén az ulczát végig szelő Körösre állított vízimalom s mellette az emeletes nagy vendéglő.

Nem szükség soká válogatni a nevek között, midőn a vendéglőbe akarunk jutni, mert az egész *Rézbányán* (falun és városon) csak ezen egyetlen egy vendéglő s korcsma van. Ez is csak az utazók kedvéért. A bányászok — németek és románok egyaránt — azt az egy vasárnapot, midőn odahagyják sötét aknáikat, nem vendéglőben, hanem egész héten nem látott családjaik körében szeretik eltölteni. Csupán a piacra mennek ki a vásárra, mely mindig vasárnapon van, hogy a bányászok részt vehessenek benne.

Kimegyünk mi is a piacra, hol megláthatjuk a városi és vidéki népet.

A városiak — *bányászok* — öltözete épen nem feltűnő, többnyire nadrágosan, kaputosan járnak, vagy fehér lábra-valóban, melyet, valamint a nadrágot, a csizmaszáron kívül, vagy belől viselik. Öltözetük a svábokéhoz hasonló. Termetre nézve inkább magas, sovány, csontos emberek, de mindnyájan színtelenek, arczuk inkább fehéres sárga s nincs rajta semmi pirosság, a mit a földmélyében való élés okoz.

A „*mocsok*“ — a hogy itt közönségesen nevezik a havasiakat s vidékieket — már sokkal feltűnőbb öltöznek: a férfiak nagy karimájú lapos kalapja alól vagy

fonalokban, vagy göndör fürtökben omlik alá a hosszú s többnyire szénfekele haj, — arczuk setét barna-piros, villogó fekete szemekkel, habár szájukat nem lehet valami kicsinyeknek mondani, *arczuk* mégis *megnyerő*; gallértalan ingük nyaka és hasitéka színesbe van szegve s vállukon kivarrva — s többnyire szűk vászon lábravalójok is ki van varrva, némelyek különben daróc nadrágban járnak; a bocskor és a „szumány“ közös viseletük a nőekkel; meg kell jegyeznünk még a férfiakról, hogy bajuszok későn nő ki. A nők viseletében uralkodó szín a fehér, a mi nem roszul mutat; ingváll és szoknya több helyen szépen kivarrva, apró csillagokkal s virágokkal boriivá, valamint a bő fehér kötő is; fejük kendővel hátra kötve. A nőkről felemlítjük, hogy többnyire férfiasán ülik meg a lovat.

A *mócz* atyafiak sehogy sem tudnak kibékülni az új mértékkel még most sem s mivel a régi mérték szerint eladni nem szabad, azért apró tarisznyákban árulják gabonáikat. Különbén a vásár igen élénk és népes...

A vásárban széttekintvén, visszatérünk a vendéglőbe, hol a *magyar fogadósné* jóizü ebédjét elköltve, azonnal szekérre ülünk, hogy megtekintsük Rézbányának nevezetességeit: a *Portalet*, a *Körös eredetét* vagy *barlangját* és a *bányákat*.

XX. A Portale

A rézbányái Körös völgyén. A vízesés. A susogó völgyben. A Bihar lábainál. A Mogura felé. A sziklapadozat. A tündéri játék. A Portale. Az emeleti csarnok. A nagy teremben. Tündérek fürdője.

A vendéglő mellett balra térünk s a görög templom előtt végig haladunk azon magas utcán, melyet a mély mederben nagy sziklakövek közt alárohanó Körös meredek hegy oldalára szorított. Nem tart hosszan az utca, s ezután már csak egy-egy bányász-házat találunk a mély völgyben, sziklaktól összeszorított kis kert közepén.

Keleti irányban haladunk a keskeny völgy közepén sziklaköveken alárohanó Körös szédítően meredek jobb partján. Előttünk pompás hármás sátor-hegy, magasan felnyúló csúcsokkal.

Egy ut balra tér és az úgynevezett »*Vale saca*“ bányához vezet, hol az *ezüsttel vegyes réz érczek találtakatnak*. Mi azonban nem követjük a vale sacai utat, hanem tovább haladunk keletre, a Körös jobb partján, oly felséges hegyi vidéken, melyet megirigyelhetnének tőlünk maguk a svájcziai is. Ezek a keskeny völgyből mindkét oldalon meredeken felmagasodó óriási hegyek becsületére válnának bármely svájczai tájnak, kivált itt, hol egy pompás *vízesés* a túloldali sziklavár tövéből keskeny sziklacsatornán omlik alá 15 öl mélyre, hófehér habok-

ban. Nem hiában nevezik ezt „*Susogó völgynek*“ hiszen ez az elragadó tájkép ábrándokba meríti az embert.

Utunk mellett a szédítően magas és meredek part szélén egy *szentkép* van felállítva, ' melynek élővirág koszorúját nem hagyja elszáradni a kegyelet. A vallásos hála helyezte ide e szent képet, egy család csudálatos megmeneküléseért. Ugyanis az ötvenes években egy bányatiszt kocsival akart kimenni a bányákhoz egész családjával, zivatar érte utói őket s midőn ezen a helyen mentek, a villám lecsapott, a lovak megijedtek s alárohantak a roppant mélységbe. És az Isten csudálatos kegyelme megvédelmezte a családot a rettenetes veszélyben, úgy hogy épen menekültek ki mindnyájan a halál tor-kából. Ezen bányatiszt állította ide e szent képet.

Ismét más völgy, mely kissé északra tér. Kifehéri ti fájú nyírfákkal borított hegyoldal fölött óriási csúcsok emelkednek, a keskeny völgyet majdnem egészen betölti e sziklás meder, melyben a Körös pompás *vízeséseket* alkotva zúg lefelé, miközben fehér habokká zúzza magát.

Utunk lassan leereszkedett a völgy mélyébe s *Nepomuk-Szent-János szobránál* áthajtva a Körös fahidján, az *olvasztó telep* háromszögű völgyébe jutunk, egy felséges völgybe, melynél szebbet ihletett festő az ábrándos lelkesültség hevében sem teremthet.

Mögöttünk az óriási hegyek közt lehajtó keskeny völgyet — melynek közepén a *Körös* lázas sietséggel zuhog lefelé — nagy sátorhegy zárja be, ennek folytatásául látszanak a két oldali bükkösnyíres óriási hegygerinczek: előttünk kettős völgy, melynek középpontján roppant kerek sátorhegy emelkedik, mintegy színpadi kaput képezve a jobb és baloldali hegyekkel, hogy ezek közt

lássunk be a két gyönyörű völgybe. A jobb oldali, keletre nyúló völgy háttérét három egymásra emelkedő hegy-nyereg képezi, melynek tompa csúcsa elfedi szemünk előtt a Bihar közepét s e mellett kétfelől a Bihar csúcsai magasodnak fel sötét zöld fenyveseikkel, melyek közül a baloldali legmagasabb csúcs — honnan Nagyváradot és Debreczent meg lehet, látni egészen kopár, mintha körül lecsúszott volna róla az a fenyő erdő, mely lentebb sötét várfalat képez körülötte. A baloldali völgy, mely északra nyúlik s melyre a baloldali hegy és a közepső orom óriási függőyei engednek belátást, egy kerek süveghegy által van bezárva, e felett egy csúcsaival magasan álló s középen lehajtó nyereg-hegy emelkedik, mögötte középen ismét egy csúcsos hegy s felette a lapos ormu *Magúra*, hegyes fenyőivel. És hogy e felséges vidéket megörökíteni kívánó festő munkája annál tökéletesebb legyen, jobbról közelünkben egy széntartó nagy szín, — középen egy roskadozott erkélyű rombadölt ócska épület „lyukatos“ korhadt zsindelettel, — balról egy fehérre meszelt emeletes kis ház, 3 apró ablakkal a végén, melynek magas kéménye kék füstöt bocsát egyenesen felfelé, — a Köröst pedig karfás hid öleli keresztül. Ez az a felséges tájkép, melynek szemlélése végett újra meg újra vissza megyünk arra a sziklakőre, mely a hid közelében csak arra látszik hivatva, hogy szemlélődési pontú szolgáljon a festőnek.

Ezen *olvasztó-telepen* most semmi gyár nem működik, csak néhány bányásznak van lakhelye itt.

Az olvasztón keresztül mi a baloldali völgyet választjuk utunk folytatásául, a *Mogura-csúcs* felé, a Körös mellett, ennek balpartján. Csak egy nem messze talált

s már régebben elhagyott *zúzda* mellett kerülünk az itt gyönyörű vízeséseket képező Körös jobb partjára, s elragadtatással szemléljük az összeborulóombok által árnyékolt, medert, melyben 8 — 10 öl hosszú sziklapadozat, egész szélességében át fogja azt, s a rajta alázuhogó vizet tiszta *sárgának* mutatja. Aztán hogy zúzzák fehér habokká a vizet azok a mederbe omlott sziklakövek!

Túl a roppant, meredek hegyoldalon két keskeny *kőcsatornát* vájt a „*Lobkovicz tárná*“-ból lebocsátott értéktelen kőzet, — szemközt ezzel alattunk a „*Lisabeth tárná*“ melyek mind a ketten művelés alatt állanak. Itt az egykor a zúzdához vezetett víz elrekesztetvén, 2—3 öl szélességben ölesnél magasabb vízesést képez.

Ezen vízrekesztéktől balra térünk s egy keskeny csigauton haladunk felfelé, roppant völgy felett, melynek mélységéből alig hallatszük a zuhogó viz moraja. Ha ezen eltéréskor megnéztük volna órákat, úgy találnánk, hogy 10 perez múlva már egy keskeny szűk völgybe, egy kis katlanba, a Vale-Kosurilor-ba jutottunk, mely felett gyenge árnyékot tartanak az összehajló karcsú bükkök ritka lombjai.

Ezen kis völgykatlan délre nyúlik, de csak 3—4 ölnyire, — itt egy 5 láb magas mohos sziklapadozatban végződik, egy 20 öl hosszú, 3 öl széles mohos *sziklapadozatban*, melyet, jégtükör simaságura gyalult a természet művészi keze.

Midőn ezen *sziklapadozatra* — mely előtt medenezét mosott a folytonosan csergedező patak — fellépünk, megakad tekintetünk a szikiapad elejének legközepén levő, 2 láb széles és 2 láb mély kis kerek *kőkuton*, melynél szabályosabban maga a kutak nagy mestere

Zsigmondi sem készíthetne; pedig ezt nem ember-kéz formálta ily kerekre, belső oldalát nem művész csiszolta ily simára, hanem maga a szeszélyes alkotásokban utánozhallan víz, az a kis patak, mely a *Portaiéból* kifolyva a szikiapad közepén suhog végig, — még pedig nem egy nem két évtized, hanem századok óta.

Lehet, valami bohó tündér-gyermek századokkal ez előtt kis szikladarabot tett ide a víz elébe, a víznek tetszett ez a játék, forgatni kezdte a követ, a kő nem akart kimozdulni helyéből, sajnálta volna a tündér-gyermek örömét elrontani és csak forgott forgott, míg egyszer aztán már kis medenczét mosott magának, akkor a víz megharagudott, hogy nem bir azzal a hitvány kővel, mely oly nagyon ragaszkodik anyjához a sziklapadhoz, nagyobb erővel rohant reá, de a szikiapad is jobban megnyitotta keblét: a víz rohanása alatt a szikladarab mindig kerekobb, a kis medencze mindig nagyobb, mélyebb és simább lett. Aztán megtetszett ez a játék más kis szikladaraboknak is, behengergöztek a kerek medenczébe és most olt üzik egymást körül-körül a már két láb medenczében, midőn a víz foly, forognak forognak jókedvűen, a víz is örül ennek s igyekszik minél nagyobbra súrolni a kerek játszó helyet.

Egészen szabályos *gömbalaku köveket* szedünk ki a pompás kis kőkulból, hogy elvigyük emlékül magunkkal; majd hoz a víz újabb köveket s ilyenné teszi azokat is néhány év alatt.

Ezen szikiapad, mint felvonó hid álla természetnek nagyszerű kapuja, a csudásan szép „*Portaié*“ vagy *Pes-serea Kosiuluj* előtt.

A *Portaié*, ez a szikla alkotmány, melyhez fogható

nincs egész Európában, oly természeti nagyszerűség, melynek leírása nagyon nehéz, — még rajza sem állíthatja élénk élefhűséggel. Látni és csodálni lehet ezt csupán.

Egy majdnem tökéletes *félkör ivezetű* óriás *sziklakapu*, emberfeletti lények által, művészileg, szabályosan építve. A már itt 7 ölre szélesedő sziklapadozatból két oldalról 12 öl hosszú egyenes sziklafal lejtősen emelkedik fel, mint valami várkapu erősítésére szolgáló kirugó falak, míg aztán eléri 15 öl magasságban a *Portale* kapu-ivezetét, mely felett még 3 öl vastag sziklafal egyenesen emelkedik. Ez a 15 öl magas *kapu-ivezet* hosszúkás félkörben hajlik a 7 öl széles egyenes sziklatalajra. És hogy az összhangzat ebben is meg legyen, mint a természet minden nagyszerű alkotásában, a kapu-ivezet vastagsága befelé egyenlő magasságával, vagyis ezen ivezet 15 ölnyire megyen befelé, a nélkül, hogy szélességéből, magasságából, vagy szabályos alakjából veszítene.

Midőn e felséges óriási alagutban, melynek tetején őserdők vannak, 15 ölnyire haladunk befelé: egy 3 öl magas kőfalat találunk, mely a csarnokot egész szélességben átfogja. Létrákat támasztunk a falhoz, az elterülve folyó patak létránk alatt csorog le a falon, — óvatosan felkapaszzkodunk a vizes talajon s akkor látjuk csak, midőn az 5 öl széles ovális nyíláson bemegyünk, hogy egy *emeleti csarnokban* vagyunk, — egy egyenes sziklapadu regényes *emeleti csarnokban*, egy színpadon, melynek szélessége 21 lépés, hosszúsága 31 lépés. Hátsó jobb szegletén egy 3 öl hosszú ellipsis ablak van.

Az *emeleti első csarnokból* jobbra egy, a földszintről nem látható óriási terem van, melyet egy roppant kerek Oszlop választ el az elsőtől. Ezen második terem hátsó

egyenes falai 15—20 öl magasan torony módjára emelkednek fel s fent egy 10—12 öl széles kerek nyílást képeznek, melyen kíváncsian bámulnak be a fölé hajló fák gyermekágai a felséges üregbe.

A leghátulso fal csalódásig hü utánzata egy roppant magas torony elejének. Valóságos ajtó-bejárat, mely felett szabályos távolságban egymástól egymás felett 3 hosszukás toronyablak van. Ezen ablakoktól balra egy pompás páholy, egy karzat, 2 öl magasan, melyet emberi láb még nem érintett. Az ajtón belépve kettős fülkébe jutunk. A baloldali fülke mintha csak mellékoltár mélyedése volna, igen rövid; a jobb oldali fülkébe ölnyi magas, de igen keskeny nyílás vezet, mely kisebb kanyarulatokkal 20 ölnyre megy s itt egy megmérhetetlen mély kerek vízmedenczében végződik. És e víz-medencze felett — mintha a világosságot kerülő tündérek titkos, de kedves fürdőhelye volna, a barlang-szellem leányaié, — a barlang-szellem egy beláthatlan magasságú torony kupolát emelt a vízmedencze fölé, de nem hagyta annak üregét felépíteni egész a világosig, hogy be ne nézhessen abba halandó. Hogy ezen barlang-folyosó vaksötét, azt fölösleges felemlíteni is.

Visszatérve a csarnokba, szemközt ezen toronynyal szélesen elterülő szűk nyílást látunk, melynek fölfelé emelkedő üregéből nagymennyiségű kő omlott már ki, — a baglyok most is viaskodnak a sötét üregben s veszekedés közben meg-megrugnak egy szikladarabot, mely aztán sokadmagával morogva és zörögve gurul lábainkhoz.

Jól kipihenve magunkat a felséges csarnok sziklakövein s felüditve az ott csergedező patak hideg vizével; lassan lecsúszunk a vizes sík sziklán létránkig, és

leereszkedünk azon a *Portale* földszinti csarnokába. — egy tekintetet vetünk még annak nagyszerűségére, végig megyünk a sziklapad egyenes tükörén, bele tekintünk a *játékos kőkútba*: aztán kijelentjük jó lelkiismerettel, hogy nagyon csekély az a *másfél órai* különben is jó és feleséges vidéken vezető *ut*; melyet *Rézbányától idáig* meg kell tennünk s gazdagon meg van jutalmazva, hogy láttuk a természet, egyik legnagyobb szerű alkotását, a feleséges *Portalet*.

XXI. A bányákban.

A hegyoldali ut. A Mélyvölgy-bánya. Bányász-eszközök. A bányász. A földben élők. A bányászat kezdete és jelene. A László-tárna. Az Antal-tárna. A föld gyomrában 225 öltre. Az aknák. Az Antal-tárna előtti fáj.

A nagyszerű *Portalet* odahagyva, a kerek hegy körül kanyargó magas utón visszatérünk a szekérulig, mely a „*Mélyvölgy bányához*“ vezet.

Legalább is 10 ölnyi magasan sziklaoldalba vágóit ut ez a keskeny völgy hosszában, melynek mély közepén a Körös zuhog lefelé, utat tör magának zöld pázsiton, ledőlt fák alatt, lehangosított kövek között, — zugó haragjában addig nyaldossa a sziklatornyok lábait, míg padmalyt mos azok alá, — aztán daczosan hull alá az útjába álló sziklalömbökön s inkább fehér habokká zúzza magát, mint hogy kitérjen.

A jó műúton 8 perez alatt elérjük a „*Mélyvölgy-bánya*“ nevű telepet. Egy hosszú földszinti lakház van elől a roppant meredek parton, a bányaliszt, *bánya felőr* és a munkások számára; csak a két elsőnek van külön külön szobája, a munkások azonban egy közös nagy szobában vannak, deszka fekhelyekkel ellátva. Különben a munkások nem laknak itt állandóan, hanem csak munka-napon, máskor pedig bemennek családjaikhoz *Bézbányára*.

Ezen közös teremben vannak elhelyezve a *bánya-*

szati munkaeszközök: itt vannak a vas *bányamécsek*. horgas végű rövid lánczaikkal, melyeknél fogva a bányában fel lehessen akasztani, a mécsben annyi olaj van, hogy egész napig eltart; — itt vannak az *olajos bádógok*, melyekből kapják a bányászok az olajat mécsaikbe, — itt vannak a *csákányok*, *kalapácsok*, *járók*, *feszítő vasrudak*, *puskaporartók*, *lánczok*, *kötelek* stb.

Egy szelíd arczu, igen értelmes fiatal *magyar bányász* épen ott hever a deszka ágyon. Ma nincs munkanap, ünnep van s a bányászok nagyon vallásosak. Leülünk mellé az ágy szélére, aztán figyelemmel hallgatjuk lelkesedett magyarázatát a műszerekről s munkálkodásukról. úgy tud lelkesülni test és lélekölő foglalkozásáért, mint rajongó művész kedvencz tárgyaért; még elbeszélése is jól esik annak, a mit tenni oly nehéznek látszik.

A *bányász* munkája nemcsak nehéz, hanem veszedelmes is, minden perczben életével játszik. Vászon ruháját magára öltve, szerszámaikat magához véve, bemegy a föld gyomrába, hol nincs világos és szabad levegő soha. Vékony lyukat fur a szikla oldalába ott az örök éj hazájában, robbantó anyagot tesz abba s dördülés után a szikla egy része leomlik; — az összetört követ a bányász szétválogatja, a nemes érczet tartalmazó részt elrakja, a többit kis szekeren az *aknáig* hordja s ott lehányja a földszinti *tárnába*, honnan aztán vasúton járó nagyobb szekerek a szabadba szállítják a nemtelen köveket. Megtörténhetik aztán, hogy az ily robbantás alkalmával az egész üreg beomlik, vagy veszélyes gáz ömlik ki, vagy víz fakad fel: azért a bányász mindig *imádkozik elébb*, mikor a *bányába* indul s elkészül a halálra, melyhez oly közel jár. És a munka 8 óra hosszáig tart,

mely idő alatt a bányász sem *nem eszik*, sem *ki nem jön* az üregből, — ezen 8 óra elteltével az addig pihenő bányászok váltják fel a többieket s a dolgozók mennek pihenni. És ezen váltakozásnak minden 8 órában történni kell. Rendszerint 2 bányász dolgozik egy helyen, több lehet, de egy maga nem dolgozhat külön. Hogy milyen lassan halad ez a nehéz munka előre, kitetszik abból, hogy közönséges keménységű kőnél *szorgalmas bányászok sem haladnak tovább egy méternél 2 hét alatt*.

A halál torkában jár a bányász mindig, — a sötét, zárt, nedves levegő megfosztja arcát a pirosságtól, halványnyá, életteleenné teszi azt: — és a bányász mégis kívánczik le a föld gyomrába, — nem szereti a szabad levegőt, mint tengerész a száraz földet, — unja az ünnepet s várja annak végét, hogy ismét lemelessen az örök sötétbe, hol nyáron hűvös, télen meleg van. A bányászat valóságos szenvedélyévé válik a bányásznak, éltető lelke, boldogsága lesz a munka oda lenn, hová a földi zajból nem hat le semmi, hol az örök csend némaságát csak a robbanás dördülése, a szikla omlása, vagy a bányász szerencséért esdő danája szakasztja félbe rövid időre.

Természetes, hogy a munkásokra felügyeletet gyakorol a kir. kincstár a *bányatiszt*ség által, melyhez tartozik a *báinganagy*, *bányatiszt*, *főfelőr* és *feltör*, a kik aztán a nemes érczek beszolgáltatásáról s azoknak *olvasztás* végett *Selmecze* szállításáról gondoskodnak. És valóban tekintélyes összeget képvisel az az *ezüst*, *réz* és *ólom*, melyet évenként beszállítanak, holott összesen csak 120 munkásból áll az egész *bánya-személyzet*.

A szerencsés bányászat az oka, hogy habár még a

rómaiak által megkezdett, de azután több Ízben félbezakított s *1501-ben ismét megkezdett* bányászatot időnként félben hagylak, a kormány *1870-ben újra* erélyesen *hozzá kezdett* itt a *bányamiveléshez* s ez *Széles Farkas* kir. tanácsos bányanagy tudományos és nagy szakértelmű vezetése alatt valóban virágzik is.

Idővel nem fog kelleni Sehneczre vinni a nemes érczetek, majd helyre fogják állítani az *olvasztót*. Egyelőre azonban a lakás végénél kelet felől egy nagy *ércztisztító* helyiség épül, hol a kerekek hajtására természetesen a viz használtatik fel, — ezt csatorna köti össze a *zúzdával*, melyből vízzel együtt foly a csatornán végig a porrá tört ércz, hogy a tisztítóban a nemes és nem-nemes rész külön választassák. Ezen épületek még a nyár folyamán elkészülvén; tetemesen elősegítik a bányák emelkedését.

Ezen új épületek mellett van a „*László tárna*,“ melyből kövér patak módra foly ki a benne felfakadt viz, a mely kiüzte belőle a munkásokat, áldozatul ragadván el előbb néhányat közzülök. Most egészen el van hagyva, habár *tárnái* épek. Be is mehetnénk annak oszlopok által megerősített *szádán*, azonban az éles téli hideg, mely süvöltve jön ki belőle, visszariaszt, hacsak ki nem akarjuk magunkat tenni a veszedelmes meghűlésnek és az ebből származható fájdalmas csuzos bántalmaknak. Hagyjuk tehát a nyugalomba lépett „*László tárnát*‘ s a helyett megyünk az „*Antal tárnába*.’

Csak a Körösön kell keresztül mennünk, aztán a meredek s mondhatni szédítő keskeny úton, melynek oldalán érczkövek folynak alá, 25 öl magasan felkapaszkodva, egy alólról nem is látott munkás-lakás mellett elérjük az „*Antal-tárna*‘ bejáratát, mely elől oszlo-

pókkal van megerősítve s alig magasabb és szélesebb egy ölnél.

Az „*Antal-tárna*“ a folytonosan miveit tárnák közt egyik legrégebb. Hivatalos adatok szerint már 1755-ben mivelés alatt állott. A legnagyobbak s leghosszabbak közé tartozik, csakhogy ennek üregei nem lefelé, hanem felfelé mennek.

A bejáratnál a két vas sínen a kőhordó kocsik állanak, melyekkel — emberi erővel hajtva — hordják ki a köveket. A sínek keresztbe rakott gerendákon állanak és ez annyival inkább szükséges, mert az ut mellett folyton csergedező kis patak vezet ki a barlangban fakadó vizet.

Az „*Antal tárna*“ valóságos *ólombánya*, mert ólom nagy mennyiségben jön benne elő, melynek kőzetében aztán a legszebb példányú ötszögben végződő csúcsos fehér *jegeczek*, *tremolitok*, *kettős mészpátok*, *madáचितok*, *márgás mész szerves lenyomatok* stb. találtak, nem is említve a ragyogó ólom-érczköveket. Különbön nem lehet megjegyzés nélkül hagyni a rézbányái bányák gazdagságát ásványokban, mert nemcsak a gránit, márvány, opál, agyagfélék, csillám, békasó, továbbá fémek, arany, ezüst, horgony, ólom és réz majd minden válfaja elő jő ezekben: hanem *némely ásványok egyedül csak itt fordulnak elő*. Ilyenek: *Biharit* (Agalmatolith), *Hypertslhen* (Paulit), *Malakolith*. *Szajbélyit* (borsavas mészpát féle ásvány), *WoHastonit* (táblapát), *Rézbányit* *Qizmutélegkéneg*), *krokoit* (veres ólom érez), *Linarith* (ólomlazur), *Caledorit* (fél lazur ólom), *Leadhillit*, *Buratit*. (*Anrichalcit*), *Lunit*, *Ezüst rézfény* (Stromeyerit), *Uranin* stb.

Midőn belépünk a *bányába*, sajátságos érzés fog el

bennünket. Ha most ezeket a gerendákat összenyomná a felettük nehézkedő roppant hegy, beomlanék a folyosó bejárata, milyen nyomorultul vesznénk el itt!

Haladunk tovább tovább a koromsötét folyosóban, melynek nedves falai! gyéren világítja meg a bányász lámpája, habár a folyosó sem nem keskenyebb, sem nem szélesebb, mint a bejárat. Lépteink zaja viszhangzik a hosszú üregben. 225 öltre haladunk befelé, a midőn véget, ér folyosónk. Itt egy szűk *akna* megy egyenesen felfelé, melynek nedves falához létra van támasztva, a létra alatt víz csorog le s a falakról szálkás hosszú *bikkfagyökér* csüng alá. Midőn fel hágnak a 2 *öl hosszú* létrán, akkor látjuk csak, hogy ennek végénél nem másik *tárna* következik, hanem csak egy padmalyba vágott *újabb* 2 *öles létra*, e felett megint másik s így egymás után *tizenkettő*, csak így érünk, a *felső tárnába*, mely hasonló az alsóhoz. Ezen *tárnából* ismét, egy *akna* emelkedik fel, melyen keresztül $\langle \rangle$ *létrán* jutunk a *második felső tárnába*. Ebből még egy *akna* emelkedik a *legfelső tárnához*, mely *akna* egyszersmind a *legmagasabb* is, mert 13 *létrán* kell végig menni, hogy feljussunk bele. Ezek a tárnák aztán kisebb-nagyobb hosszúságúak s az aknák magassága mutatja, hogy mily sok idő kelle ahoz, míg a sziklákban ily üregeket lehetett vájni.

Valóban mégis hatalmas ez a gyarló ember, a ki nem retteg bevájni magát a hatalmas hegy érczkebelébe s keresztül turkálja azt, hogy napfényre hozza a rejtett kincseket, — elrabolja azokat a szikláktól, melyek oly féltékenyen takargatják!

A bánya levegője nedves és hűvös, de nem nyomasztó. A megszokás lűrhetővé teszi azt. Midőn vissza-

férünk a szabad levegőre, bajszunk és szakállunk gyönyözik a reá rakodott párától.

Mégis csak fellélegzünk bizony mi, midőn kiértünk a *tárnából*; jobban érezzük mi magunkat a szabad természetben, melyet a fényes nap világít meg, mint azokban a sötét üregekben, melyekben annyi küzdelmébe kerül a bányász-lámpásnak csak egy félőlnyi helyet is megvilágítani.

Az után a vaksötét után, az után a tompa némaság után még szebb nekünk a természet, az a festői elragadó tájkép, mely a tárna előtti magaslatról elébünk tárul. Öt magas hegycsúcs, lefelé jövő völgyek által elválasztva, melyek között mintha művészi kezek által volna oda festve, 3 cserjés sziklaorom kékellik ki az oldalból; az ezek által alkotott hosszúkás völgy közepén a mélyben a barátságos bányász lak, füstölgő fehér kéményével, melyhez a zöld erdők lefolyni látszanak; — a bányászlak előtt leomlott sziklakövek s magas sziklafalak közt zuhogva rohan alá a Körös fehérre zúzódottna vize. Oly elragadó festői tájkép ez, melynek nézésétől alig tudunk megálni! Svájcban lehet ilyen, de szebb alig!

XXII. A Körös barlangja.

A Fekete-Körös. A Valea Mare Gorlata. A sziklafal. A vízesés. A Körös barlangjában. A cseppkő terem. A díszteremben. A Körös eredete.

Az „*Antal tárna*“ előtti panorámát elhagyva, a völgyben haladunk tovább, a Körös jobb partján, szemben a víz folyásával, hogy meglássunk egy természeti szépséget, melyre *Rézbánya* (melyhez *két órányira* van) és megyénk, de mega szép Magyarország is büszke lehet: ez a *Körös barlangja*, a honnan kifut a Körös, mely aztán egyesülve a vaskohi ággal, a *Fekete-Körös* nevet veszi fel és mint tekintélyes folyó végig futja megyénk déli határát, hogy *Sarkad* közelében elhagyva megyénket, Békésnél a tőle délre eső *Fejér-Körössel*, majd Gyománál a tőle északra eső Sebes-Körössel egyesüljön s aztán a három testvér-folyó Csongrádnál együtt ömöljék bele a szelíd Tiszába, beszélvén annak csudás dolgokat Tnegyénk természeti szépségeiről.

Alig telszik meg, hogy felfelé haladunk, pedig úgy van, habár néha a völgybe hajlik le utunk, — s egy óranegyed alatt a *Vale-Gorlata-ba*. jutunk, hol ledőlt korhadozó fák által képezett hídon átmegyünk a vizen s ellőttünk áll a *Körös festői barlangja*.

Nem tartjuk többé megfoghatatlannak azt a roppant sebességet, melylyel a folyó alá rohan, ha meggondoljuk, hogy ez a hely, hol állunk, 2205 láb magas.

Egy óriási *sziklafal*, mely 72 láb magasságban egyenesen emelkedik fel, koszorúzva bozotos cserjékkel és kihajló bükkökkel. Ezen hatalmas sziklafal aljától 5 - 6 öl magasságban egy 30 láb széles, 10 láb magas barlang nyílik, szabálytalan négyszög alakban, balról jobbra hasadva, melyből a barlang torkában levő s szép zöld mohával fedett 5—6 öl magas sziklahalmon fehér tajtékká törve rohan alá a 3 — 4 öl széles, 6° hőmérsékű víz, oly gyönyörű vízesést alkotva, melynél nagyobbbat igen, de szebbet alig lehet találni.

Egy *vízesés*, melynek fehér habjai egy óriási sziklafal sötét üregéből buja sötét zöld mohával borított sziklahalom kevéssé domború oldalán zuhog a mélybe, hogy ott mint erős folyó csörtessen tovább az összehajtó fák alatt a sziklaköves mederben!

A *Körös barlangja* csudálatosán egyesíti magában a szikla, vízesés, sziklaüreg és cseppkő-barlang nagyszerűségét. Távolról *sziklafal*, közelről *vizzuhatag*, még közelebbről *sziklaüreg* s midőn a jobb oldali szegletben felfelé kúszunk a lejtősen emelkedő sziklatömbön, akkor látjuk csak, hogy ez lulajdonképen egy pompás *cseppkő barlang*. Tehát négy olyan természeti nagyszerűség együtt, mely külön-külön is gyönyörrel tölti el a lelket.

Csak lassan és nagyon vigyázva haladhatunk felfelé a nedves lejtőn, hol egy csuszamodás a rohanó ár martalékává tenne minket. Hallgatagon kúszunk egymás után, beszédünket úgyis teljesen elnyomná a vizomlás zúgásának roppant zaja.

Már 5—6 öl magasra jutunk a 4 lábnál nem magasabb s meredeken emelkedő sziklatalaj által képezett üregben, melyet jobb oldalon a barlang fala, baloldalon

a víz mély medre határol, midőn egy pompás terem-
ben találjuk magunkat, *egy cseppkő teremben*, melynek
féloldalát lefolyni látszó kötömegek borítja, másik féloldala
pedig, mely ölnyi magasan emelkedik felfelé négy ölnyi
hosszúságban, a legszebb alakú *cseppkövekkel*, lecsüngő
óriási czirádákkal, felfordított tulipánokkal, megkövült
vízesésekkel és ki tudná még elszámolni mily hevült pil-
lanat szeszélye által alkotott nagyszerű alakzatokkal van
díszítve, mind *szürkés fehér cseppkövekből*. E terem be-
járata előtt, mintha annak küszöbéből jönne, ölnyi mély-
ben rohan a *Körös*.

Ezen teremből egy baloldali keskeny nyíláson szűk
terembe jutunk. Nem minden veszély nélküli a leszállás,
de valóban nagyon megérdemli azt a fáradságot. Egy-
diszterem, melynek szélessége alig 4 láb, magassága alig
elég arra, hogy fel lehessen benne állani és hosszúsága
2 öl, — de a melynek padozatát egyetlen egyenes tábla
sziklapaci képezi, mely csak azért van közepén keresztül
hasadva, hogy meggyőződhesünk róla, miszerint az is-
meretlen mélységből jövő, felségesen zuhogó víz csakugyan
végig foly ezen terem hossza alatt, — a falakat és
mennyezetet pedig a szebbnél szebb cseppkövek borítják,
jég csapjaikat lefelé bocsátva.

Ezen alsó terem végén egy mélység, s túl rajta már
nem járható szűk folyosó van. Itt csillámlik fel először
a *Körös* vize fáklánk fényétől: itt van a *Körös eredete*...

Visszatérünk a felső terembe s innen azzal a meg-
győződéssel ereszkedünk le a sziklalejtőn s pihenünk meg
a vízesés előtti sziklán, hogy alig van Európa sziklás
hegyeinek szebb részlete, mint a *Körös-barlang*, vagy
Körös eredete.

XXIII. Belényesben.

Az éj és reggel Rézbányán. Búcsú Rézbányától. Belényes. A román főgymnasium. A nyári palota. Közintézetek. A kolostor romjai. A Pap-kutja-fürdő.

Oda hagyva a felséges *Körös barlangot*, visszatérünk Rézbányára, hol az emeletes vendéglőben kellemesen telik az este, midőn a szép tiszta holdvilág ezüst színnel vonja be a hegycsúcsokat, lehajló völgyeket, és bűvösen rezeg a kis bánya-város apró házai és magas tornyai felett; mely ábrándosán szép kép alig akar álmot bocsátani szemünkre. Az éjféλι kakas szó mégis meghozza az álmot, berakjuk a szoba ablakait, melyek a szép panorámát mutatják, befűgönyözzük azokat — és a látottak édes álomba merítenek minket.

Reggel vágyva várjuk, hogy gyönyörködhessünk a nap feljövételének nagyszerűségében, midőn az a Bihar legmagasabb ormára lövelli első sugarait, azután dicsőfényrel koszoruzza meg a fenyveseket, — s már ott az 5242 láb magas csúcson teljes pompájában ragyog a bérezek által eltakart na] s még itt lent a völgyben, a város felett csak most kezd derengeni, — majd szokatlan gyorsasággal vonul félre a homály, a világosság árnyék gyanánt fut végig a völgyön a Bihar felől, utánna rohan a napsugár s a fényes nap teljes pompájában bukkán elő, milliárd gyöngyöt ragyoglatván a buja mohákon, kövér fűszálakon, élénk színű virágokon, hajlongó lom-

bokon. És már teljesen nappal van. — A *rézányái* völgyben nagyon kevés idő választja el a napot az éjtől, — hajnal és szürkület oly gyorsan követik egymást, hogy alig van idő megérezlésükre s a Bihar-havason sokkal korábban van nappal, későbbben van estve, mint a *rézányái* szűk völgyben, ebben a *paradicsomi hegykatlanban*...

Aztán búcsút veszünk a szívélyes és nagy tudománya *báanganagytól*, ki értékes *ásvány-gyűjteménnyel* ajándékoz meg minket, — a barátságos *bányászoktól*, a kedves kis bányavárostól és a gyönyörű völgytől, melyet felséges sátorhegyek védenek az idő viszontagságai ellen, — felülünk kocsinkra — — — és visszatérünk Lunkára, innen pedig Belényesbe. .

Most *Belényesben* tekintünk szét.

Hegyek által távolról körülvelt kies völgy, egy bérzés keretbe foglalt kis Alföld, közepén fekszik *Belényes*, kimagasló tornyaival és fehérő házaival uralkodva a szabályos völgy felett, nem büszkén, de szelíden, habár majdnem hétszáz éves múltta, egykori ezüst és arany bányákra¹⁾ hivatkozhat, — de a mi még büszkébbé teheti, hivatkozhat magyar és román ajkú (2601), — református, katolikns, görög egyesült és nem-egyesült vallású lakosainak szép *egyetértésére*, kiknek vallásosságáról tesznek tanúbizonyságot azok a jó karban tartott csinos tornyú templomok.

A városnak különben is pompás levegőjét még egészségesebbé teszi a rajta keresztül menő *nyimoesdi patak*, mely rendetlen széles medreket képezve és sok malmot hajtva, a város déli oldalán folyó *Fekete-Körösbe* fut.

A piacon találjuk a vidéki románok büszkeségét,

¹⁾ *Bunyitay*: Nagyvárad püspökség története. II. 267.

az egész országban (Erdélyt nem számítva) egyetlen *nyolcé osztályú román gymnasiumot*, melynek mostani jeles fiatal tanárai kezességet nyújtanak arról, hogy habár a *tannyelv román*, nem fognak azon *hazaflatlan* érzelmeket tanítani a növendékeknek, a mely vád sulytotta egy időben a belényesi gymnasiumot. Egyik tanteremben van az iskola alapítójának, az 1839-ben elhalt *Vulcan Sámuel* nagyváradai gör. kath. püspöknek nagy — olajfestésű — arczképe, hálából és példányul, hogy ne feledje el az ifjúság, szegény gyermeket is mivé tehet a szorgalom.

A gymnasium előtt áll a gör. katolikusok temploma s e mellett a nagyváradai gör. kath. püspök csinos és kellemes *nyári palotája*, mely gazdasági épülettel van összekötve.

Ha a gymnasium mellett dél felé megyünk a tágas piaczon, nem messze találjuk külön a *magyar, és román „Casino“*-kát, hol a barátságos fogadtatás mellett ez utóbbiban különösen jól esik látnunk, hogy *magyar lapok is vannak*.

Ezen az oldalon találjuk a város belső fürdőjét, mely néhány⁷ kis szobájával s melegített vizével csupán a test tisztán tartására szolgál, a nélkül, hogy valami gyógyhatású volna.

Ebben az utczában van az 1881-ben felállított *állami leány-iskola*, melynek 6 osztálya van, — tovább pedig a *reformátusok* kőfallal bekerített hegyes tornyú *temploma*, mely az 1882. évi augusztus 6-án ünnepelte fennállásának *századik évét*.

A szomszéd utczában még megnézzük a telekkönyvi hatósággal felruházott járásbírószágot, a posta- és adóhiva-

talt, a fő-utczára s a piacra néző csinos házakat, a piac szegletében a „*Kőpincze*“ nevű vendéglőt, *melynek helyén a fejedelmek korában a fejedelmi kastély* állott, aztán benézünk a piac közepén levő katolikus templomba és onnan kimegyünk, le a püspöki palota mögött a temetőbe.

A temető nagyon sok helyen méltó a megtekintésre s Belényesben különösen az.

A temetőnek legemelkedettebb részén, hová a róm. katolikusok temetkeznek, vannak egy régi kolostor romjai¹⁾

Mikor épült *kolostor* ezen a szép dombon, honnan az egész vidék belátható, annak nyoma nem maradt, — de hogy *kolostor* és erősség volt és hogy a magas komor ablakokból a messze terjedő belényesi völgy az azt körülvevő hegyekkel, a távoli havasokkal, nagyszerű szépségével vigasztalást nyújtott a világtól elvonult szerzetesek tört szívének: azt a *romokból* lehet következtetni s a történelem is tanúsítja.

A *kolostor* keletről nyugatra vonult, mintha jelezni akarta volna ez is a belépő szerzetesnek, hogy itt csak az alkonyat felé lehet j ütni, egy szelíd alkony felé, melynek nincs zivatarja, de meleg sugarai sincsenek. Toronnyal kezdődött a kolostor, hogy a ki abban akarja leélni örömtelen, vagy ábrándosán rajongó életét, az legelőször is tanuljon meg *imádkozni*, mert a kolostor kínos börtön annak, ki az imádkozásban boldogságot nem talál. Ezen toronyból egy 3 öl széles s alig magasabb fal áll fenn, melynek mind a négy szegletén látszik a fal folytatása, de ablak egy helyen sincs, — azonban e fal

¹⁾ A néphagyomány kolostornak, némelyek egy régi plébánia romjainak tartják.

nyugoti oldalán a tetejéhez közel, két felől, valami egy ölnyi távra egymástól, fél öl hosszú faragott kövek láthatók, mintha *szószék* belső oszlopai lettek volna. E torony alatt volt a *sírbolt*, a minek némi nyomai vannak még most is. Innen 8 ölnyre nyugoti irányban 2—3 öl magas s félölnél nem igen szélesebb vastag *kőfal* áll fenn, melynek félkörbe induló alakjából kitetszik, hogy ezen falban végződött a zárda. A toronyból délre alig két ölnyre a partoldalban még láthatók némi *falmaradványok*. A falak mészkő és téglá vegyitekből állanak, erős cémenttel összefoglalva.

A *kolostor* mindeneseire a XVII-ük század előtt jóval épült, mert a XVII-ük században itt már a reformátusok temetkező helye volt, a mi csak úgy történhetett, hogy a kolostor ekkor lakatlanul romba dőlt.

Mindenesetre e *kolostor romjai* megérdemelnék a *régészek* figyelmét s a műértő ásatásokat...

A városba visszatérve, a piacon keresztül vezet utunk, ha meg akarjuk nézni az úgynevezett *Papkutját*, mely *fürdőről* jóhiszeműleg azt állítják, hogy *ásványos fürdő*. A piactelven van vásáros vidékiekkel, kik a *tCsimpolya*“ bugó-sivító hangja mellett nemzeti öltönyükben járnak az egyhangú nemzeti táncot.

Elhagyjuk az olcsó mulatságot, s a világgylölő módra *kőfalai* mögé rejtőzködő *református templom* előtt elhaladva, mindjárt kiérünk a városból, s a *Fekete-Körös* hidján keresztül délnyugoti irányban tartunk az árkok közé vett úton s egy óranegyed alatt kellemes kis árnyas tölgyfa csoport mellett találjuk a *Pap-kútját*“

A ki azt gondolja, hogy valami pompás *fürdő* ez, nagyon csalódik, mert bizony ez még kezdetlegesnek is

nagyon egyszerű. Egy roskadozó földszinti épület, melynek 4 fürdő szobája komor keskeny folyosóra nyílik, míg a kevés világosságot bocsátó ablakok az épület, hátulján a szabadba néznek. A fürdő szobák közül már évek óta csak 3 van használható állapotban, fakádakkal ellátva, — azonban ezekre is kevés gond van.

Állítják, hogy a fürdő vize *kénes-vasas* tartalmú, mely *köszvény ellen sokszor nagy sikerrel használtatott*, — míg mások nem tartják egyébbnek kitűnő ivó forrásnál, melynek hőmérséke 9—10° C. A vegybontás mindenesetre felvilágosítaná a valódi tényt, — de azt minden vegyészeti készülék nélkül is tudjuk, mert látjuk és érezzük, hogy igen nagy vízbőrsége van a forrásnak, úgy hogy az folytonosan foly kifelé és oly felséges ivóvíz, mely nemcsak felüdíti a testet, hanem még jókedvet is szerez.

Majd ha egyszer a nagyvárad i gör. katolikus püspök — kinek tulajdonához tartozik — némi figyelemre méltatja s néhány tisztességes szobát emeltet ide, bizonyára a *Papkutja* nevezetes helyet fog elfoglalni a kisebb fürdők között és erre úgy vize, mint vidékének szépsége miatt nagyon is-hivatva volna, annyival inkább, mert az egész vidéken úgy sincs *fürdő*.

XXIV. A fenesi vár, vagy Béla vára.

Fenes. A papir-malom. A koronázott hegy lábainál. A felvezető ut. A sánczok. Az északi bástya-torony. A kerek bástya-torony. A bolt-ives vak ajtó. A szeglet bástya-fal. A vár kapuja. A romok pusztítása. Béla-varának múltjáról. A hős kor. A romok holdvilágnál. '

A *Papkutjától* még 'délnyugoti irányban folytatjuk utunkat, kies lapályon, mely termékeny szántóföldekkel van borítva — és csakhamar elérjük *Fenest*.

A fenesi völgy a szebbek közé tartozik, a falu közepét végig hasítja a hegyről alá rohanó *fenesi-patak*, mely északi irányban vágatva igyekszik eljutni a Fekete-Körösbe, habár útjában sok sziklakövel kell megküzdeni, melyek bosszúsan állanak eléje, a miért lehordta őket a hegyekről, — a patak két partja fákkal van szejelyezve s itt-ott keskeny pallókkal áthidalva, — a patak mentében húzódik a falu két sor háza, jó messze a medertől, és pedig oly hosszan, egészen a hegy tövéig) hogy félóra alatt csak a veres tetejű református templomig tudunk eljutni, pedig ehez még nincs közel a falu közepe sem s a falu közepén túl kezdődik az *,oláh rész“* s az is több egy félórai sétánál.

Egyenesen déli irányban haladunk, el a fák közé rejtőzött unitus templom előtt s innen egy félóra alatt már kiérünk a falu végére, melynél közvetlenül kezdődnek a hegyek.

A falu végén a patak mellett egy domb emelkedik, körülvéve betelt árkokkal. Itt volt hajdan a *papír-malom*, mely 1860 körül leégett s azóta nem épült fel.

A volt *papír-malmot* elhagyva, hegyek közé jutunk, hol sziklaomladékon át. kellemes szép völgybe érünk, mely félkörben egymásra hajló horpadásos hegyekkel van bekerítve, hol a magas fák zöld lombjai közül itt-ott fehér sziklák állanak ki, — a völgy jobb oldalán csörtet végig az eleven széles patak, — balfelől pedig emelkedik az az erdővel borított sziklás *süveg-hegy*, melynek meredek tetején 1453 láb magasban vannak *Bélavár* — vagy a középkorban úgynevezett *fenesi vár*¹⁾ — *romjai*, csak egyetlen csonka fallal nézvéni ki a belényesi országuira, míg innen a völgyből a fák egészen elfeledik a romokat.

Csudálatos, hogy míg mindenfelé irtják, pusztítják az erdőket, addig senkinek nem jut eszébe, hogy ezen hegycsúcsot megtisztítsa fáitól, melyek elrejtik a romokat. A *tulajdonos* hozza meg ez áldozatot az utazó közönség érdekében, *vágassa ki a rom körül levő fákat*, melyek elrejtik azt s akkor e *magas csúcs* pompás *várromjaival* a legfelségesebb tájképet szolgáltatja a belényesi útra.

A zuhogó patak szélén leülünk egy sziklaköre, s csak szükséges megpihenés után indulunk felfelé a völgy baloldali hegynyílása mellett az itt-ott sziklával borított meredek gyaloguton, mely mellett lenn a mélyben a keletre nyúló keskeny völgy közepén patak csörgedez. Tagadhatlanul fárasztó az ut, kivált midőn egyenesen déli irányt vesz s minden tekergőzés nélkül igyekszik a *romhoz*; itt már a mogyoró és tölgy lombjai sem tartanak árnyékot felettünk, mert a fák 3—4 öl szélességben

¹⁾ *Bunyitay*; Püspökség története. II. 310.

ki vannak irtva, mely világosan mutatja, hogy itt, hajdan ut volt. Ezen tisztás egyes pontjairól aztán gyönyörű kilátás van a szelíden lehajló völgyekre.

Huszonhat percz alatt érjük el (a hegy aljától számítva) a *Bélavár külső sánczeit*, izzadtan, fáradtan. Ezen külső sáncz még most is 2—3 öl széles, 1—1½ ölmély árok, a mely a belső sáncztól 100 ölnyi távolban körítetté a várat, a kerek hegycsúcsot melynek oldala többnyire szőlővel volt beültetve, a mit bizonyítanak a *dél-nyugati oldalon* még most is meglevő *szőlő tőkék*, melyek elvadultan bár, de most is teremnek. Természetes, hogy a sáncz s annak területe százados tölgyekkel van most már benöve, melyek büszke fenséggel emelkednek a magasba pompás koronáikkal, mintha kényíységüket képeznék, hogy ők még látták ezt a *várat* épebb állapotában. Ezen külső sánczoktól még 100 ölnyi utat teszünk felfelé a meredek lejtőn s úgy érünk a *belső sánczhoz*. Ez 4—5 öl széles, 1—2 öl mély árok most is, körül folyva a régi *várat*, — s belső parija 5—6 öl magas földhalommá emelkedik, melynek tetején vannak a *romok*, melyek 1599-ben még diadalmasan kiállották Nyári Pál nagyváradi kapitány heves ostromát.¹⁾

Az északi oldalon kapaszkodunk fel a várba, épen a hol az északi *bástya-torony* emelkedett. Csak egy 17 lépés széles, 6—7 öl magas, majdnem hegyesen végződő fal áll fenn most már a *bástya-toronyból*, két szélén tompa csúcsokkal, mint valami csinos kapu tető, — ezen szélek előtt tömör kőfal van hozzá építve, — az így bentebb maradt) falon 4 sorban 5—5 négyszögű apró, 2 láb mély lyuk, mintha gerenda-végek lettek volna valamikor ide

¹⁾ *Szádeczli/Lajos: Mihály havasalföldi vajda. 79.*

beerősítve. A fal téglával vegyített terméskövekből van építve, alja *faragott kövekből* áll.

Ezen toronytól délnyugoti irányban 80 lépésnyire találjuk a *romok* legmagasabb s legépebb részét. Ez a *kerek bástya-torony*, vagy a régieknél úgynevezett „*öreg torony*,” melynek délnyugolra néző külső félköre még majdnem teljesen ép és a négy öl magas földhalom felett még több mint 10 öl *magasan* emelkedik, szikla kövekből és faragott kövekből építve. A háromszögű *várnak* ez volt *szeglet-* vagy *öreg-tornya*, melyben végződött, — innen magyarázható meg, hogy habár ezen kerek bástya-torony két oldalán a harmadik és negyedik emeleten durván faragott kövekkel kirakott két hosszú csúcsíves ablak van, rajta ajtónak semmi nyoma, és pedig a régi „*öreg tornyok*” szokása szerint azért nem volt rajta semmi ajtó, hogy a torony mint utolsó menedéke és védelmi helye a várbelieknek, honnan már csak a torony aljában levő földalatti alaguton, vagy a halálba lehetett menekülni — annál hozzáférhetlenebb legyen az ellenségre nézve. Oly terjedelmű a torony hengerdedisége, hogy az bátran szolgálhatott lakásul. Ezen torony belsejében egy 4—5 öl mély üreg van, a melybe midőn lemegyünk, ott a torony falán belülről egy *boltíves vak ajtót látunk*. Vajon egyszerű fülke volt-e ez a hajdan korban, vagy talán valami földalatti titkos kijárást befalazott ajtaja? — azt most már nehéz volna meghatározni.

Innen délkeletre 60 lépésnyire egy 5—6 öl magas, déli oldalon 10 öl, keletről 4 öl hosszú *szeglet bástya-falat* találunk, melynek erősségét mutatja vastagságán kívül az, hogy teteje befelé megy. Ezen nem látszik torony nyoma, de kétségtelenül egyforma építkezés volt, ez

azzal az éjszakai részszel, a hol feljöttünk, — mire mutat azon körülmény, hogy e két szeglet között középen áll a 2—3 öl magas *kapu-ivezet*, mellette két felől 2—2 öles erősen kiszökő támfal, melynek kiálló párkánya faragott kövekből áll. Itt volt a vár szép homlokzata, bejárata, — itt volt a felvonó hid, mely bebocsájtá a jó barátot és kizárta az ellenséget, — a hol bevágtattak a délczeg lovagok, kiknek jövetelét a messze látó toronyőr kürtjével jelezte, — mely felvonó hídnak nyomai ma is látszanak.

Milyen kár, hogy ezeknek a *romoknak is* egy részét szentségi elen kései elrabolták, szélhordták a közeli falukba, építkezés végett. Milyen kár, hogy senki nem védelmezi ezeket a múlt idők nagyságát hirdető romokat! Fájó szívvel látjuk, hogy csákánnyal mint ki van vájva ennek a legmagasabb kerek bástya-toronynak is az alja és hogy ha maga az erős építkezés ellent nem állott volna a kegyetlen ember erőtlenségének, bizony ki volna már dőlve az a torony fal, mely uralkodik a százados tölgyek fölött s már a messze országúira hirdeti, hogy mennyivel hatalmasabbak voltak a mi őseink ennél a gyáva kornál, mely csak rombolni tud s lerombolja lassankint dicső múltunk minden emlékeit.

Miért nincs, a ki óvja ez emlékeket?!...

A *Béla-vár romjai* is megérdemelnék, hogy a *műemlékek fentartásáról* szóló törvény oltalma alá esnének, — mert habár nem tudjuk is bebizonyítani egész határozottsággal, építésének idejét, annyi kétségtelen, hogy az van legalább is *hatszáz éves*. Melyik *Béla király* építette, nem bizonyos, — de még az sem bizonyos, hogy *Béla király* volt.

Azt tartják, hogy *IV. Béla* még mint herceg és a *Tiszántúli részek ura* építteté ezt vadászkastélyul, hová sokat járt bölény vadászatra. Valószínűbb azonban, hogy még előbb *II. Béla építette*, ki Aradon sokat tartózkodván, megkedvelte itt ezt a hangtalan csendességet s ide, e remete magányba vonult vissza kipihenni az uralkodás fáradalmait.

Mások pedig azt állítják, hogy *Vincze nagyváradi püspök* 12-14. körül építteté azt, vagy legalább ő kezdte meg építtetését¹⁾; az bizonyos, hogy ez a váradi püspökök tulajdonát képezte a XIII-ük század végén.

Ezen vár képezte védbástyáját a Belényes vidékén virágzó bányászatnak, épen azért püspökeink a XIII-ük században nagy súlyt fektettek reá. Az 1290 ők év körül csak egy időben 504 köből *búza* és 400 darab *kőso* szállítatott be a *várórség élelmezésére!*) A hatalmas *Lóránt* erdélyi vajda 1291-ben kemény ostom alá fogta a várat, de hogy mily erős volt ez, kitetszik abból, hogy az a *Lóránt* a ki meg mert ütközni magával a király seregével, nem tudta bevenni e várat, melyet László és Csatári Pál várnyok és Jakab a váradi püspök testvére védtek.³⁾

Az a vélemény is merül fel, hogy ez lett volna *Mén-Marót vára*- vagyis *Bihar-vár*, melyet a honfoglaló magyarok a chazar-hercegtől elfoglaltak. Ezen állítás azonban a hely megtekintésével meg van czáfolva, mert ha nőm néznénk is azt, hogy a *chazar-hercegség*nelc ez majdnem *legszélső pontja* volt a délkeleti részen, — ha semmit nem adnánk arra, hogy egy nagy hercegség ura

¹⁾ *Bimytay*: Váradi püspökség története. I. 105.

²⁾ Ugyanott II. 313.

³⁾ Ugyanott II. 314.

nem lakhatott állandóan s nem tarthatta *fényes udvarát* — honnan a magyarok hatalmas fejedelmének fia Zoltán vitt magának nőt — egy 450 lépés kerületű kis szikla várban: azt az egyel nem szabad elfelejtenünk, hogy Mén-Maróth *300 felesége* — mert ennyi volt neki — sem fért volna el itt, nem hogy egy oly sereg, melynek midőn fele része a magyarok elől az *Igfon* erdőségbe menekült magával a herczeggel, a másik fele része még 12 napig bírta volna ki a hatalmas magyar sereg ostromát.

De meg azért sem lehet Mén-Maróth vára, mert tudjuk, hogy a magyarok csak a tatárjárás után kezdtek sziklára építeni.

Hagyjuk mi ezt a néphagyománynyal, — századok hitével és elnevezésével csak *Béla-várnak* hiszen úgylis több zajlott le már e romok felett egy fél ezred évnél; így is megérdemlik e romok a kegyeletet, — hiszen minden téglája, minden darab köve azt hirdeti nekünk, hogy volt egy hős, egy csudás, egy mesés kor, melynek leventéi kiválasztották a természetnek egy-egy felséges pontját, várat, édig nyúló tornyokat rakattak a magas szikla-csúcsra, aztán éltek ott boldogan, alászárguldottak onnan az ellenségre, mentek meghalni a házáért, és nem rettegtek az elhagyott nők és gyermekek miatt, mert tudták, hogy háluk mögött bezáródik a felvonó hid s ellenség elől biztosítva vannak a benmaradók.

Ah, milyen idők voltak azok ehez a lehetetlen, gyáva üzleti világhoz képest!

A *ssiklavarak* leomló tornyai maguk alá Iemelik a hősiességet és a satnya ivadék szét hordja a köveket)

hogy még csak emléke se maradjon annak a dicső kornak, mely úgy feltünteti a mostani törpeségét! Nem akarnak még csak sirkövet sem hagyni a bezárult *lovag-kor* felett, melyen a múltért epedő lélek elborongjon!...

Míg elmerengünk a romok között, alig vesszük észre hogy a leáldozó nap utolsó sugara is eltűnik a kerek bástya-torony tetejéről s alászáll az alkony, — a feletünk égbe nyúló óriási tölgyek még sötétebb árnyat vetnek a kormos falakra. De nem sokára a messze Bihar-csúcs sötétlő háta mögött egy roppant fényes félkör emelkedik fel, folyton kerekedik, felebb-felebb jő, felhők gyanánt világítja meg a havasok felhők felett járó ormait, aztán a csúcok közül kilép a halvány hold teljes pompájában, beezüstözi a havasokat és a belényesi völgyet gyönyörű keretbe foglaló hegyeket, rezgő sugarai végig futnak a völgy tisztásain, hogy felcsillogtassák a kövek közt csörgedező patakok hajlongó vizét, — keresztül törnek a tölgy sűrű lombjai közt s besütnek a vár-omladék hosszú ablakain. A szikla oldaláról felhallik az alácsörtető patak egyhangú locsogása, a völgyből a hazatérő nyáj kolompja közé vegyülő pásztor furulyája.

Milyen közel így az ég, hol a boldogság lakik! Milyen messze a föld szenvedéseivel!...

XXV. Bihar-Füred vagy a Stina de Vale.

Román Miron születésielye. Budorásza. Az ut. A Stina lui Argyll magaslatán. A kör-viszhang. Zsombékok és nefelejtsek a hegyen. Dr. Kis Ferencz véleménye. A fenyvesekben. Fenyvesi tájak. A paradicsom völgye. A Stina de Vale és gazdája. A „Csudaforrás.” A levegő gyógyhatása. Dr. Lukács János bírálata. Bihar-Füred jövője.

Belényesből van még egy szép kirándulás: a *Stina de Vádéra* (Stan'a de Vale) vagy „*Bihar-Füredref*” melyet nem szabad elmellőzni senkinek, a ki fogalmat akar magának szerezni Biharmegye különböző természeti szépségeiről.

Korán reggel kocsira ülünk mi is Belényesben és ugyan igyekeznünk kell, ha a Stina de Valen időzni s estvére Belényesbe mégis visszatérni óhajtunk.

Belényesből a nyimojesdi patakon kérésziül keletre indulunk, s a város végén levő gyár mellett letérünk a vaskóhi országuatról balra, a nem valami nagyon járt úton.

Szántóföldek között haladunk egyenesen keleti irányban, lapályon, csupán a baloldalon emelkedik egy nagyobb halom, az úgynevezett „*Csermály-hegy*,” mely szőlővel és fával van beültetve s jó bort terem. Majd kopár fensikra jutunk, melynek egyhangúságát oszlatják balról azok a ritka erdővel borított halmok, lehajló völgyekkel s a *távoli* hegyek, melyek velünk szemközt egymásra halmozódva itt-ott szép csúcsokat mutatnak.

Jobbról egyszerű kis falu, melybe kevésé járt ut vezet, mi mégis erre térünk le, mert vétek volna elkerülni ez a falut annak, a ki az *észt, szorgalmat és önerőt* méltányolni tudja.

Mézes nagyon egyszerű kis falu, mint akármely más román falu a vidéken, — mert magyar hangzású neve daczára bizony itt nem lakik egyetlen egy magyar se, — az egész falu olyan tiszta román, mintha csak Bukarest mellett volna valahol; házai épen oly hegyes élesen húzzák fel zsuppos hátaikat s kémény helyett épen úgy egész tetejükkel füstölögnek, mint a többi közeli falvakban.

De van ezek között a zsuppos házak között egy hozzájuk mindenben hasonló *szalmafedelü régi ház*. Oh, a *mózesiek* nagyon szívesen megmutatják ezt a házat, és midőn az ajtóhoz érnek, áhitatos tisztelettel *emelik meg* kalapjaikat, vagy báránybőr süvegjeiket.

Itt született *Román Miron*, ki egyszerű paraszt fiúból esze, szorgalma és igyekezete által, *önerejéből* felküzdötte magát a *legmagasabb* papi méltóságra s most mint a görög-keleti románok metropolitája (szebeni érsek) vezetöje több mint *másfél millió* léleknek....

Mézes falut elhagyva, kopár legelön át nyírfa-bokros lapályon tartunk keletre, ebben a térés *belényesi völgyben*, melyet nagy körüiében szép, magas hegyek zárnak be.

Egy kisebb hegyszakadékon leérünk a keleti hegység déli tövébe s ott találjuk végig nyúlva annak lábainál *Budorásza* falut s ha óránkra tekintünk, azt tapasztaljuk, hogy épen két óráig tartott az ut *Belényestől* ide, jó hajtással, nem számítva a *Mézesen* töltött időt.

Budorásza nem tartozik azon faluk közé, melyeket térképeken vagy földleírásokban eredménynyel lehet keresni, — nem is jogosítják fel öt erre sem az a 1059 román lakos, ki ezt nevezi szülőföldjének, — sem azok a kéménytelen zsupos házak, — sem az a fehér falú, zszindelyes tetejű deszka torony, mely mellett néhány czifra kereszt hirdeti az alatta nyugvók vagyonosabb voltát: és mégis kezdenek sokat beszélni erről a kis faluról, vagy hogy úgy mondjuk: kezd divatba jönni, — és mire ezek a kis kivarrott ingú, borzos szőke gyermekek — kik szép számmal állanak ki minden utc'aaajtóban — munkaképes emberekké lesznek, akkorára *Budorásza* neve ismert lesz már az egész országban. És ehez csupán annyi joga van, hogy határában van *Bihar-Füred* vagy *Stina de Vale*.

Némelyek itt hagyják a faluban lószekereiket és hátas lovat, vagy ökörszekereket fogadnak, a mivel felmenjenek a meredek hegyre; de ez nem multhatlanul szükséges, mert *csináltatott már Biharmegye Budorászá-tól fél egészen a Stina de Válóig egy szép és jó csiga utat* (rá ment vagy 40,000 napszám), mely hogy ha állandó is lesz, soká fen fogja tartani az építő *Csapó Ferencz* főmérnök szakképzettségének jó hírét.

Mi pihentetés után aggodalom nélkül ülünk ismét fel *lovas szekerünkre*, — hajtatunk végig a falun az óriási diófák árnyában, a patak mellett, mely malmot hajt, — kissé délkeletre, azután a patakon keresztül egyenesen keletre fordulunk s elhagyjuk a falut.

Alig 8 perez alatt egy tágas hosszú völgybe jutunk; balról törpe nyírfákkal tarkázott meredek cserjés hegy, melynek oldalába van vágva a jó kocsí ut, — jobbról a

szintén meredek hegyeket bükkös cserjés borítja, melyeknek lábainál pompás vizű patak csörgedez a lehordott apró szikla kövek között. Utunk keresztül vezet a patakon, a jobb oldali hegy oldalára, hogy ott mindig felebb felebb kapaszkodva lássuk, miként szűkítik a völgyet azok az egymáshoz mind inkább közeledő s folyton szépülő bükkös sátorhegyek, — érezzük a hegyi lég hűvösebb voltát.

Minél felebb érünk a kanyaró csiga-uton, annál szebbé válik az, annál bájosabb és mélyebb völgyek kerülnek utunk mellé, mely szédítő mélységű karcsú szilfás völgyekből közelebb és távolabb pompás erdős hegyhátak és csúcsok emelkednek ki.

Feljutunk a *Stina lui Argyil* (Stan'a lui Argyil) magaslatára.

Mily elragadó kilátás!

Mily festői tájkép!

Egy tisztás a szédítő magasban, melyen csak azért nem terem egyéb bársony puha fűnél, hogy semmi ne akadályozza annak a természeti szépségnek látását, melynek felséges varázsát rajongó költő lelkesedése, művészi festő ihletettsége nem képes halványan sem vázolni.

Egy ellopott táj ez a felséges Svájcz legszebb pontjáról.

Előttünk beláthatlan mélységű völgyeken túl az óriási magaslatok csoportosan sötétlő hegyes fenyvesekkel vannak borítva, — mellettünk a csodás nagyságú bükkök, mereven tartva karcsú derekaikat, — mögöttünk az elhagyott völgy, melyen a belényesi völgyre van kilátás, hol a város és az apró falvak elmosódnak a távol ködében; körülöttünk apró énekes madarak repked-

nek egyik lombról a másikra, édes dalokat énekelve. — Lent a völgy mélyében domb oldalában magánosan álló kéken füstölgő ház, előtte legelésző fehér nyáj, sok-sok kolompossal, vidor zeneszóval, mintha csak a pásztor furulyájához szolgáltatnák a kíséretet — és e szabálytalan összhang ábrándos hangokkal tölti be a völgyet s visszhangozik a bérezek csúcsain.

És hogy a természetnek ne csak tündéri szépségét, hanem csudás nagyszerűségét is bámuljuk, az utcsinálók sziklát robbantanak fel és a dördülés *6—S-szor körül fíja a kerek völgyet*, mindig gyengébbé és gyengébbé válik, míg a nyolezadik már csak sohajszerűleg végződik. Oly nagyszerű *körviszhang* ez, melyhez hasonlót csak a »Szent-Anna tavá'-nál hallhatunk.

Alig tudunk megválni ettől a páratlan szépségű hegyvölgyes vidéktől.

Tovább is szédítő mélységek felett, bérezek oldalán kanyarog sok helyen sziklába vágott, csiga-utunk, óriási bükkök között

Egyszerre hirtelen megszakad az erdő, egy hosszú széles völgy nyúlik keresztbe előttünk, melyen nincsenek fák, még bokrok sincsenek: de van a helyett ám buján diszlő pászit és még valami, a mit. alig hiszünk az első látásra: — *zsombék*, valóságos zsombék, elborítva az egész völgyet, mintha csak valami alföldi rét szélén volnánk, itt az 5124 magas Pojána közelében.

Éppen nem meredek lejtőn hajlik le utunk az északról délre húzódó völgybe, — ilyen lejtőt még az Alföldön is találunk, csak hogy az nincs ily kövér bársony fűvel benöve. Megnézzük a legelső kis hantot, hogy a mit mi zsombéknak látunk, nem valami begyepesedett

szikladarab-e? — megnézünk egyet, megnézünk tized, megnézünk húszat, széthányjuk szigonyos hegymászó botjainkkal, és úgy találjuk, hogy ezek a számtalan kis apró halmok itt mind *valóságos zsombékok* épen olyanok, mint a réten. Ha saját ismeretünkben kétkednénk, minden aggályunkat eloszlatja *Dr. Kiss Ferencz* Biharmegye főorvosának hasonló tapasztalata, ki vizsgálódása tárgyává tévén ezeket a hasonló magasságban szokatlan zombékokat, meggyőződött ezeknek a réti zombékokkal ugyanazonosságáról.

És ezek a *zsombékok* nagyon figyelemre méltó körülményt árulnak el. Azt, nevezetesen, hogy *ezen völgyben meleg forrásnak kell lenni*. E feltételt még jobban megerősítik azok a vízi *nefelegtsek*, melyek majdnem az egész zombékos völgyet elborítják. Ha e buja pázsitos völgyben — melyen egyetlen kis patak sincs — *meleg források* nem volnának: akkor zombékok nem képződnének, nefelegtsek nem virítanának.

Tudós geológusok vegyék figyelembe ezt a *zsombék* és *nefelegtsek* jelenségeket, — kutassák át szorgalmasan e völgyet, tegyenek némi ásatásokat s rá fognak találni a *meleg forrásokra....* '.

A pázsitos zombékos völgyön keresztül haladva már fenyvesbe jutunk, sötét zöld sűrű fenyvesbe, — egy valóságos őserdőbe, hol a hosszú századokon át egymásra dőlt fák ott korhadnak el, hogy helyet adjanak a mellettök felfelé igyekvő fiataloknak, — egy-egy keresztül fekszik az alácsörtető patak mély és széles medrén, melyet az magának a sziklás talajba vájt. — A karcsú magas fenyők alja borítva van hosszú *fenyő-tobozokkal*, melyek az apró tülevelű ágakról hullottak alá, de a me-

lyékből a *keresztcsőrű* már kiszedegette az olajos fenyőmagot. Némely élőfákról is csüng alá lebegő moha hosszú szálakban, — de nem is csuda, mikor oly sűrűn állanak egymás mellett ezen talajt szerető fenyők, hogy még annyi szél is alig fér közéjük, a mely végig lebegtesse utunkon azt az édes balzsam-illatot.

Itt már lassan haladunk tovább, nemcsak azért, mert még itt az út nincs rendbe hozva egészen s néha keresztbe dőlt fát, máskor legördült sziklakövet kell kerülgetnünk, hanem mert félünk, hogy majd elfogy ez az üdítő, balzsamos fenyves; pedig dehogy fogy. Itt csak a kezdete van ennek a *szívet-lelket éltető vidéknek*, — ez a fenyves tart még messze, nagyon messze, — sokszor kifáradnánk, ha keresztül akarnánk menni rajta.

Balról mély völgy hajlik le mellettünk, melyből a fenyőknek csak hegyes tetejei nyúlnak fel — s túl azon nagy kerek sátor, benőve zugó fenyvessel. E sátorhegy keleti oldalán északra kanyarodik egy patak, hogy ott fűrész-malmot hajtson locsogó vizével.

Ezen patak balpartja közelében a víz folyásával szemközt vezet utunk. Lassanként haladunk lefelé az eléggé meredek lejtőn, mindig elevenebb fenyők között, lefelé egy *völgy-katlanba*, hol a lég mindig enyhébb, a balzsam-illat üdébb a madarak éneke vidámabb s a szent magány néma csendjét csak a fenyvesek hódító zúgása s a patak titkos csevegése tölti be.

Aztán kibukkanunk egy kerek mély völgybe, melynek pázsittól borított közepét csacsogó patak vágja kétfelé, — széleiből meredeken emelkednek fel az egymásra halmozott óriás hegyek, sűrű fenyővel borított oldalakkal; — némely hegycsúc csak keskeny szegletével

tudott hozzá férni a völgyhöz, de inkább szorong, csak hogy ő is láthassa a paradicsomi völgyet, melynek neve: „*Stina de Vale*“ vagy „*Bihar-Füred*“

Óránk hárommal mutat többet, mint mikor elhagytuk Budorásza utolsó házát, pedig eléggé igyekeztek lovaink.'

De ki sajnálná 3 órai ut fáradalmait azért, hogy eljusson egy *szép, egy csendes paradicsomba*?

Egy paradicsomi völgybe, melyet természetes egyszerűségéből nem vetkeztetett még ki kontár emberi kéz.

Csupán 2 egyszerű, de csinos svájci faház mutatja, hogy itt emberek tanyáznak, — 2 épülő félen levő pedig azt, hogy ezután még többen akarnak itt tartózkodni.

Nem is csuda, ha kívánkoznak ide az emberek! Hiszen abból a beteges, romlott légkörből semmit nem bocsátanak át azok a mértföldekre terjedő fenyvesek, azok a tölcser módjára felemelkedő óriási hegyek, melyek a körülzárolt völgyet féltékenyen óvják riw&den vihartól, *levegőjét enyhévé, képét szelíddé, virányát gazdaggá teszik*, hogy minden csak a *fenyves édes balzsamos illatában fürödjék*, azzal táplálkozzék, *attól üdüljön s nyerjen boldog, új életet...*

A nagyobb ház felé tartunk, mely kellemes verandájával keletre néz, hogy lássa a hegycsúcsok közül kiemelkedő napot, melynek fényes sugarai csodásán rezegnek végig a fenyők sudarain.

A *verandán* egy barátságos arcú *ősz papot* találunk, a ki kitűnő szívességei fogad minket a távol levő házi gazda nevében. Igen, itt még csak *házi gazda* van, — valamennyi épület egy emberé, azé, a kié maga ez a *paradicsomi völgy*, meg az egész erdő a nagy messzesé-

gig. Itt még nincs vendéglő, sőt még bérház sincsen. De a házi gazda szives jósága mindent pótol: befogadja az utón járó, jól tartja az éhezőt.

Ez a kitűnő házigazda: a nagyváradi gör. catholicus püspök *Pável Mihály*, ki a divatos külföldi fürdők helyett nyaranta itt keres és talál magának üdülést, — az a rokonszenves arcú ősz pap pedig, ki őt mindig elkíséri ide s távolléiében házigazda szerepében helyettesíti, kinek arcját a hosszabb itt tartózkodás már az ifjúság üde pirosságával rózsázza be: az a gör. cath. nagyprépost, *Kőváry Tivadar*.

A nagyprépost kitűnő előzékenységgel helyettesíti a szívélyességéről ismeretes püspököt - megmutogatja az apró szobákat, melyek csak nyári használatra fából, deszkából vannak készítve, melyek közül ó', *meg a püspök, ketten csak egyet tartanak elfoglalva*, a többit a vendégeknek engedték át. Épen a szomszéd szobában egy zsidó rabbi tanyázik már hosszabb idő óta, — a másik szobában egy kálvinista család, mellette egy római katolikus, tovább egy görög s így tovább; — és ezek mind a *püspök vendégei*, kik vele folytonosan együtt vannak s a legkellemesebb időt töltik melyre okuk van egész életükben hálásan emlékezni vissza.

A *nagyprépost* aztán végig vezet bennünket a paradicsomi völgyön, a délkeleti szegletbe, a hol van a > *Csuda-forrás*“ Ez egy óranegyedre esik a háztól s sziklakövek közt kifolyó hideg forrás, melyről megmondjuk hogy hőmérséke 5.5° C., — hogy a legfelségesebb tiszta víz, melynek üdesége majdnem részegít, felvillanyozza a testet, — hogy oly hatalmas étvágyat csinál, milyent ritkán lehet tapasztalni, — hogy szikla mélyéből folytono-

san felbuzgó vize oly hatalmas forrással bír, mely nemcsak mély tavat alkot egy sziklás mederben, hanem ölnyi szélesen folyó patakot tart fenn és táplál: valóban nem csodálkozhatunk rajta, ha messze vidékről felkerekedik a betegek és addig fürödnek jéghideg vizében, míg teljesen visszanyerik egészségüket és saját, tapasztalatukból hiszik a »*Csuda-forrás*« gyógyító erejét.

Ide fogják felállítani a *hideg víz gyógyfürdőt*.

Aztán a kopasz tetejű s kirándulási helyül szolgáló 5124' „*Pojána csúcs*“ lábainál visszatérünk a verandás házhoz, melynek kellemes erkélyén gazdagon megtérített asztal mellett egy egész vendégsereg várakozik reánk. Azok is a püspök vendégei s mi is elfogadjuk a szives meghívást, melyet a *nagyprépost* annyi őszinte melegséggel tolmácsol a távol levő püspök nevében.

A kedélyesen elköltött ebéd után még egy sétát teszünk a felséges völgyben, mely szakértők véleménye és a tapasztalatok szerint meggyógyítja az *idült hurutos hántdmlahcat*, a még teljesen ki nem fejlődött *mellbetegséget*, a kimerültségből származó gyengeséget, — s lehetlenség megválnunk e gondolattól, hogy itt a ..természetnek e szent helyén' okvetlenül *Klimaticusgyógyhelyet* és *hidegvíz gyógyintézetet* kell berendezni, mert ha valaha egy hely megérdemelte az előleges áldozatot, jogot tartott szép és nagy jövőre: ezen völgy mindenestre olyan.

Nemcsak laicus emberek mondják ezt, hanem szakértő orvosi tekintélyek is el vannak ragadtatva e völgy szépsége s páratlan levegője és vize által és az *emberiség nevében* sürgetik a fürdő berendezését.

Hogy pedig szavainknak nyomatékot adjunk, nemcsak *dr. Kiss Ferenc* megyei főorvosunkra hivatkozunk,

hanem idézzük Biharmegye nagytekintélyű és nagy tudományu főorvosának néh. Lukács Jánosnak szavait, ki a *Stina de Valér ól* következőket mondja:¹⁾

„Oly hegységet találtam Belényes közelében, mely Belényeshez közel — könnyen hozzáférhető, mértföldekre terjedő kizárólagos fenyvesek közt fekszik, szelíd, gazdag virányzattal bíró, hideg, felülmúlhatatlan friss, üde vízforrásokkal bőven el van látva: ezen helyiség a *Budurásza határában* levő »*Stina de Vale*“ völgy. Ezen völgynek minden szélvihartól mentesített kellemes, mondhatnám paradicsomi fekvését leírni nem lehet, — látni, érezni kell azon gyönyört, melyet e völgy nyújt, — beszívni kell azon balzsamos illatú fenyves, levegőt, mely e helyen a sorvadni kezdő, petyhüdt tüdőt élénkíti s mintegy új életre gerjeszti, — inni kell azon vizet, mely e helyen az *idillt catharusban* szenvedő gyomrot s bélcsatornát az étkek megemésztésére, s a test oeconomiájának hatványozása által a kifogyni, kimerülni kezdett phisikai erők gyarapítására serkenti, — élvezni kell mind ezt és még többet, mit e vidék vadregényes szépsége a nyomott, az önmagával *meghasonlott kedély* felelevenítésére, megnyugtatóására s a *kimerült szellemi tevékenység* emelésére nyújt.“

Ezen okokból tehát melegen ajánja „*egy climaticus gyógyhely berendezési, egy hideg víz-gyógyintézet savógyógymód alkalmazásával egybekapcsolt fenyő fürdőhelyiség* (Ficten Báder) létesítését.“

És midőn ezt olvassuk, nem szabad elfelednünk,

¹⁾ Dr. Lukács János által Biharmegye alispánjához 1879. auguszt. 27-én 9070. sz. a beadott jelentés. Eredetije Biharmegye levéltárában.

hogy néhai dr. Lukács János nagyhirű és tapasztalt orvos volt, ki sok időt töltött a *Stina de Valén*, tehát saját észlelete alapján szerzett meggyőződést annak jótékony hatásáról.

A megye súlyt is fektetett a tapasztalat tanácsára s nem csekély áldozatkészséget tanúsított, midőn 40,000 napszámot fordított az ut elkészítésére. De maga a tulajdonos gör. cath. püspök sem marad hátra, megkezdte az építkezéseket s szívéllyességével kedvelté teszi a helyet.

Mi azon édes reményben veszünk búcsút a felséges völgytől, hogy a *megye* és *püspök* kölcsönös buzgalma folytán *Biharmegye dicsőségére s az egész szenvedő emberiség javára*, egy évtized alatt messze országokban ismeretes lesz a *Stina de Vale* vagy *Bihar-Füred*.

Úgy legyen!....

TARTALOM.

Lap

Előszó a második kiadáshoz ————— 3

Előszó az első kiadáshoz ————— 6

I. A Sárréten és sziksós vidéken.

Nagy-Kereki. Szent-László csudája. *Kereki vára.* Népviselet.

A mezei élet. *A Bocskaink városa. A pocsjai vár. Esz-
tárban.* A konyári *sóstó-fürdő.* A sziksó. B.-Újfalu. *A
csonka torony. A keresszegi régi torony.* ———— 9

II. Az asphalt hegy és vidéke.

Fugyi-Vásárhely régiségei. Kis-Jenő régiségei Mező-Telegd.

A régi templom. A hegyoldalról. *A sós-vidék.* Az asphalt
völgyén. *Az asphalt. Özönvíz előtti fák.* A cigányvölgyi
gyártelep. *Az asphalt-olajok.* A felső-dernai gyártelep. A
gyár készítményei. ————— 26

III. Az Ermelléken.

Bihar. *A Földvár.* Régi falfestmények Siterben. *A szalárdi tempi.*

A savanyuvíz fürdő. Hodosi templom régi falfestményei.
Adorján-vár. A szentimrei *kolostor.* A templom. *A szent-
jobb monostora.* *A szent-jóbi vár.* A kólyi sárga házban.
Diószeg, Az ermelléki asszu Chinában. A vinczellér-ké-
pezde. A >Bátorság Cassája." *Zólyomi vára.* Székelyhid. *A
székelyhídi vár. Várromok* és kastély M.-Petriben. Margittá 40

IV. A Réz-hegyeken vagy Fekete-erdő és vidéke.

Terebesen. Tóti. Papfalván. Vár viz kövezete. A verzári vas-
kapu A verzári völgy. A kastély. Vízesések. Középes.
Fekete-erdő és vidéke. A fekete-erdői *üveggyár.* Az üveg-
készítés. A közsörüidében. A vizesés-fürdők. Cserna-
Hóra. Súlyomkő és vidéke. A súlyomkői üvegghuta. A
csiga-utak. A vadászlak. ————— 63

V. *Sólyomkő-vára.*

A Vale Sintyia. Sólyomkő'-vári patak völgye. Sólyomkő-vár múltja. A vár romjai. A sólyom madarak. A kút. A barlang. A sírbolt-kápolna. A *kápolna halottjai*. Gróf Batthyány József családja. — — — — — 75

VI. *A Körös-völgyén.*

Élesd. A pesterei és kalotai barlangok. A Báródság székhelye. *A nagybáródi kőszén-bánya*. A Királyhágón. A révi agyag. A révi szoros. A vasútról. Vár-Sonkolyos. *Mén-Maróth vára* 91

VII. *A Jád völgyén.*

Brátkán. A Vale bői. Loro. Ponor. A lejtő'n. Remecz. Az Izvor. A fenyvesekben. A jádvölgyi iparvasuton. A Jád. Csarnóházán. Csarnó vezér. A szép Anicza. A barlang. A barlang rejtekében A kénes víz. Gura Jadului. — 101

VIII. *Szalonta vidékén.*

Nagyvárad déli oldalról. ÜrögJ. Less. A gyapjúi kastély. Szalontán. *A csonka torony*. Arany és Földi szülőföldje. Az illyei kastély. A pusztai kápolna. Az elpusztlult falu. *A tamásdai régi torony*. — — — — — 114

IX. *A térikéi fürdő.*

A nyárszegi erdőben. A parlagi rózsák. A szénégetők hazája. Tenke. *A tenkei fürdő*. Az ásványvíz. Az ásványvíz hatása. 125

X. *Beél vidéke.*

Bélfenyér. Az erdőben. Ökrösön. A siádi völgy. A morajos ut Krajován. Régi dolgok. A beéli táj. Beél. A beéli üveghuta. Márkaszék. A kárándi meleg ásványvíz forrás. 130

XI. *A Szent-László és Féltx-fürdő.*

A tatár-kápolna. *A Lotos-virág*. A Püspök- vagy Szent-László fürdő. A felrúgott kő. Szent-László-kápolna. *A hév víz fürdők*. Az ivó-kut. A Pecze eredete. *A fürdő a múltban*. A Félix-fürdő. A keser-sós kánes hév víz hatása — — 138

XII Lunkászprie vidéke.

A kardói kőszén. Az almamezői völgy. Drág-Cséke. A buscsumi templom. M.-Cséke. A robogányi meleg forrás. A hegyesi ásványvíz. Dobsa Lajos lakása. A terpesti úri lak. Kerpest. Nánhegyesel temploma. A boszorkány-völgy. A Vida-völgyön. A lunkászprie-i erdőszlak. A Toplicza völgyén. A meleg ásványvíz forrás. Toplicza barlang. Vaskő, kőszén és agyag-telepek. — — — — — 147

XIII. A meziádi barlang és vidéke.

Szitány. A papmezői vár romjai. Gróf Porcia sírja Kimpányon. A gurbesdi magaslatról. Remete. Az Árpád-kori templom Remetén. Meziád. A meziádi völgyben. A patak kútfeje. A 3 szikla-kapu. A meziádi barlang Portaléja. Az előcsarnok. Az angolok konyhája. A megkövült vízesés. A főcsarnok. A Dóm. A tejszinü csarnok. Az erkélyen. A csonka oszlopok. Fekete agyag és guánó. Egy mást keresztelő emeleti csarnokok. Az emeleten. A legnagyobb szömölcs-kő. A megállóit vízesés. A barlang forrása. Az utolsó terem. A földalatti mennyország. — 158

XIV. Bélémjestől Vaskókig.

Relényes felé. Az esthomály. A jKöpinczében." A belényes-vaskóhi utón. Tárkány. A Galbina-patak. A petrózi ut. A Fekete-Körös völgye. Szudrics Rieny. A gyigyeseni hév-forrás. Lunka. Házi ipar Vaskóh vidékén. A brienyi vashámor völgye. A kovácsok hazája. — — — — — 176

XV A vaskóhi vashámor.

Vaskóh. A magyar legény. A Kálvária-templomban. A kimpi és kollester márvány. A vashámorban. A zúzda. Az olvasztó. A pörölda. A buga-vas. A nyújtó A hámosos. A hámos újra ébredése — — — — — 185

XVI. A szohodoli üreg vagy Campanésca.

A Boi-patak. Kerpenyét. Kristyorel vidéke. A hegy-tölcsér. A szohodoli templom. Szohodol. A kalugeri patak. A

szohodoli üreg vagy Campanésca. Az üreg kapuja. ^{Lap.} Az
üreg szélén. A mélység titka. — — — — — 192

XVII. A kalugeri dagadó forrás vagy Isbucu.

Kaluger. A kalugeriek. A barna kőszén. A márvány-hegy.
Hegyi tájképek. A nyírfás dolinák. A völgy-kazánban. Az
Isbuc. A barlang-üreg, A medenczék. A dagadó forrás
augusztus 18-án. A víz-kiömlés. A visszafolyás. Egy
ozsona az Isbucnál. A csodaforrás-fürdő. A második ki-
dagadás. A fürdés. A víz gyógyhatása. Miért nincs ház
az Isbuc völgyében? — — — — — 199

XVIII. A fonáczei barlang.

Vaskóhról vissza. A rézbányái ut. Kimpányon. Fonáczeán. A
szürkalló és a kallós. A fonáczei barlang útja. A hegy
oldaláról. A fonáczei barlang. A portale. Az előcsarnok. '
Az 5 fülkés terem. A Dóm. A nagy folyosó. A dísz-csar-
nok. A rovarok sírja. A tündéri várrom. A fehér tün-
dérterem. — — — — — 209

XIX. Rézbányán.

A forrás-patak mellett. A diófás utak. Rézbánya felé. Rézbá-
nya falu és Rézbánya város. A rézbányaiak. A bányá-
szok. A móczok. — — — — — 219

XX. A Portale.

A rézbányái Körös völgyén. A vízesés. A susogó völgyben.
A Rihar lábainál. A Mogura felé. A sziklapadozat. A
tündéri játék. A Portale. Az emeleti csarnok. A nagy
teremben. Tündérek fürdője. — — — — — 223

XXI. A bányákban.

A hegyoldali ut. A Mélyvölgy-bánya. Rányász-eszközök. A
bányász. A földben élők. A bányászat kezdete és jelene.
A László-tárna Az Antal-tárna. A föld gyomrában 225
öltre. Azáfríák. "Az Antal-tárna előtti táj. — — — 231

XXII. A Körös barlangja.

A Fekete-Körös. A Valea Mare Gorlata. A sziklafal. A víz-esés. A Körös barlangjában. A cseppkő terem. A díszteremben. A Körös eredete. — — — — — 238

XXIII. Belényesben.

Az éj és reggel Rézbányán. Búcsú Rézbányától. Belényes. A román főgymnasium. A nyári palota. Közintézetek. A kolostor romjai. A Pap-kulja-fiirdó'. — — — — — 241

XXIV. A fenesi vár vagy Béla vára.

Fenes. A papir-malom. A koronázott hegy lábainál. A felvezető ut. A sánczok. Az északi bástya-torony. A kerek bástya-torony. A bolt-ives vak ajtó. A szeglet bástya-fal. A vár kapuja. A romok pusztítása. Béla-varának múltjáról. A hős kor. A romok holdvilágnál. — — — 247

XXV. Bihar-Füred, vagy a Stina de Vale.

Román Miron születéshelye. Budorásza. Az ut. A Stina lui Argyil magaslatán. A kör-viszhang. Zsombékok és nefelejtsék a hegyen. Dr. Kis Ferencz véleménye. A fenyevesekben. Fenyvesi tájak. A paradicsom völgye. A Stina de Vale és gazdája. A „Csudaforrás.“ A levegő gyógyhatása. Dr. Lukács János bírálata. Bihar-Füred jövője. — 255